

ČASŤ 4
Z DEJÍN SPRÁVY
SPIŠSKEJ STOLICE (ŽUPY)
V ROKOCH 1526 – 1918

Spišské starostovstvo v rokoch 1526 – 1769/1770**

Počiatky Spišského starostovstva

Záloh časti Spiša z 8. novembra 1412 v prospech Poľska začal nadobúdať platnosť na konci roku 1413. Na isto v decembri 1413 bol ako prvý starosta 13 spišských miest z titulu Poľského kráľa menovaný Pavol Gladyš (Paweł Gładysz). No-

známy iba z neskoršieho opisu z roku 1541, ktorý bol zhotovený hodnoverným miestom (*locum credibilis*) Spišská Kapitula na žiadosť mešťanov z Hniezdneho. Podľa dokumentu sa k Vladislavovi Jagelovskému odvolal Kristián de Jurgemberg (zo Spišskej Soboty), gróf Provincie 24 spišských miest, ktorý mal na základe písomného kráľov-

Obr. 1. Fotografia originálu zálohovacej listiny z roku 1412.

vembrový dátum nie je celkom istý – zakladá sa na mandáte kráľa Vladislava II. Jagelovského pre mešťanov z Lubovne a Hniezdneho, ktorý obsahuje datačnú formulku *Cracovie in crastino S. Elizabeth anno millesimo quadingentesimo tredesimo* – „V Krakove, v predvečer sviatku svätej Alžbety (20. novembra) 1413“. Tento mandát je však

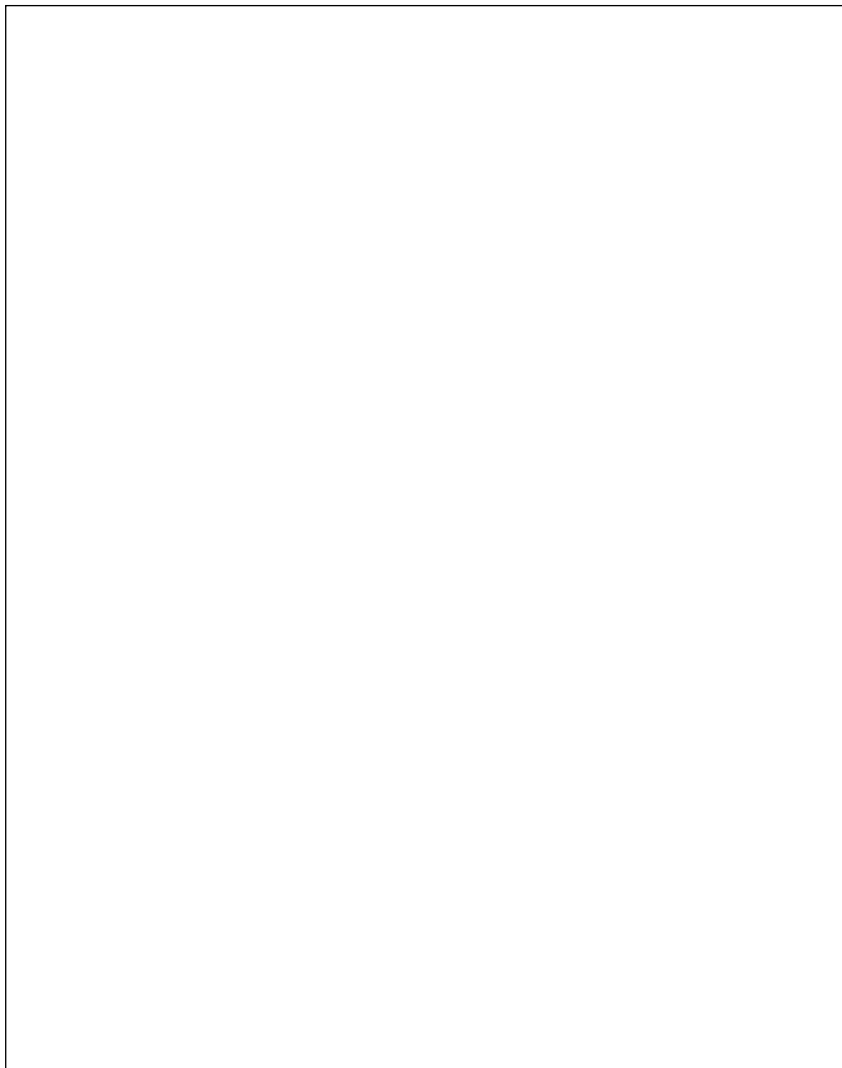
ského poverenia ako sudca *Terre Scepusiensis* rozhodnúť hraničný spor medzi spomínanými mestami. Kráľ následne poveril rozhodnutím sporu krakovského biskupa Wojciecha Jastrzębca (1412 – 1423), ktorý tak mal urobiť na základe svedeckých výpovedí svedkov z čias, keď bol kastelánom a veliteľom posádky Lubovnianskeho hradu

* † 10. apríl 2010

** Text preložil Peter Benka. Formálne a obsahovo ho upravili: Martin Homza, Stanisław A. Sroka a Miroslav Števík.

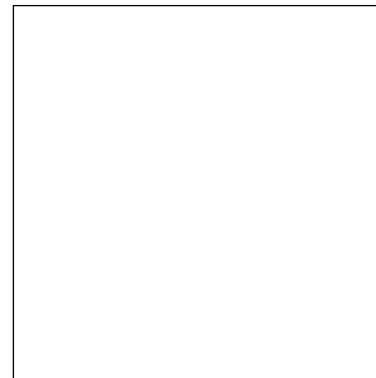
istý Miklovský. Ten ústnym rozhodnutím poškodil Hniezdňančanov.¹ Dátum 20. novembra 1413 sa však nemôže týkať kráľovského dokumentu. V roku 1413 Vladislav totiž opustil Krakov už koncom marca. Zdržiaval sa vo Veľkopoľsku, vo Višlickej krajine (Ziemia wiślicka), na Rusi, zúčastnil sa na stretnutí (zjazdu) v Horodle (2. – 4. októbra 1413), po ktorom sa vybral na Litvu, kde sa zdržiaval až do začiatku roku 1414. Prítomnosť biskupa Jastrzębca pri kráľovi je potvrdená počas jeho pobytu v Horodle a tiež je známe, že 20. februára 1414 v Jedlnej vítal kráľa pri jeho ná-

svojom biskupskom sídle v Krakove.² V dôsledku toho môžeme pripustiť pravdivosť dokumentu z roku 1413 a to za predpokladu, že pri zhotovení jeho odpisu v roku 1541 došlo k jeho skráteniu (a tým k skresleniu jeho obsahu) s tým, že dátum a miesto vydania (Krakov, 20. novembra 1413) sa netýkajú kráľovskej, ale biskupskej listiny. Kráľovský mandát tak mohol byť vydaný v roku 1413, ale v Horodle, alebo po návrate kráľa z Litvy v roku 1414. Napriek tomu sa však informácie obsiahnuté v kráľovskom mandáte zdajú byť dôveryhodné a môžu sa týkať obdobia, keď

Mapa 1. Rozsah Spišského zálohu v roku 1412.

vrate z Litvy. Odtiaľ ho potom sprevádzal počas cesty do Korczyna a Krakova. V novembri 1413 sa teda krakovský biskup mohol zdržiavať vo

Mapa 2. Mapa Ľubovniansko-podolíneckeho domínia.

sa záloh už síce nachádzal v držbe poľského kráľa, ale na Spiši ešte nebol vymenovaný jeho starosta. Iba takýmto spôsobom možno totiž vysvetliť zapojenie krakovského biskupa do riešenia spomínaného súdneho sporu o hranice na území Spiša. Miklovského preto možno s istotou považovať nielen za veliteľa Ľubovnianskej posádky a správcu príľahlej oblasti, ale tiež za posledného uhorského úradníka na danom území. Môžu na to poukazovať aj termíny *miles castris* a *castellanus*, ktoré boli v prameni použité a ktoré by mohli označovať, že okrem charakterizovania poľského

spôsobu správy (funkcia hradného grófa, v poľských prameňoch *burgrabius* = *castellanus castris*³) sa v písomnom prameni ešte zohľadňovala aj

¹ *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis*, vol. 3 (ďalej *Supplementum 3*), ed.: Samuel Weber. Leutschoviae 1908, s. 18 – 20, č. 13.

² Antoni GAŚSIOROWSKI : *Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386 – 1434*. Warszawa 1972, s. 60 – 62. Grażyna LICHONCZAK-NUREK : *Wojciech Jastrzębiec arcybiskup i mąż stanu (ok. 1362 – 1436)*. Kraków 1996, s. 67.

³ Pozri napríklad *Burgrabiowie zamku krakowskiego XIII – XV wieku : Spisy*, ed.: Waldemar Bukowski. Kórnik 1999, s. 29 a 39.

situácia z uhorského obdobia, keď bol pán Lubovnianskeho hradu a správca okolitého územia označovaný synonymnými termínmi *castellanus* a *burgrabius*.

Obr. 2. Ukážky pečatí Provincie 13 spišských miest zálohovaných Poľsku.

Výber prvých troch poľských starostov Spiša (spätých s Uhorským kráľovstvom a luxemburským dvorom) svedčí o tom, že poľský kráľovský dvor spočiatku (v rokoch 1413 – 1430) považoval správu Spiša za dočasnú záležitosť. Pavol Gladyš do úradu prvého poľského starostu nastúpil v roku 1413. Pochádzal z radov nižšej šľachty nemeckého pôvodu. Jeho rodina prišla do Poľska v prvej polovici 14. storočia a bola tradične služobne spätá s poľským panovníckym dvorom. Jeho nástupca Závíš Čierny z Garbova z rodu Sulima zastával úrad starostu v rokoch 1420/1422 – 1428. Jeho brat Ján Farurej bol starostom v rokoch 1429 – 1430. Obaja boli skvelými predstaviteľmi poľského rytierstva. Navyše s uhorským dvorom ich úzko prepájala rytierska služba u kráľa a cisára Žigmunda Luxemburského.⁴

Takáto „dočasnosť“ sa skončila roku 1430, v súvislosti s litovskou „korunovačnou krízou“, ktorá bola spojená so snahou poslov Žigmunda Luxemburského previesť poľské korunovačné klenoty Vitoldovi do Litvy. Poľské kráľovstvo si vtedy uvedomilo užitočnosť skutočnosti, že sa v jej rukách nachádza niekoľko sídelných enkláv

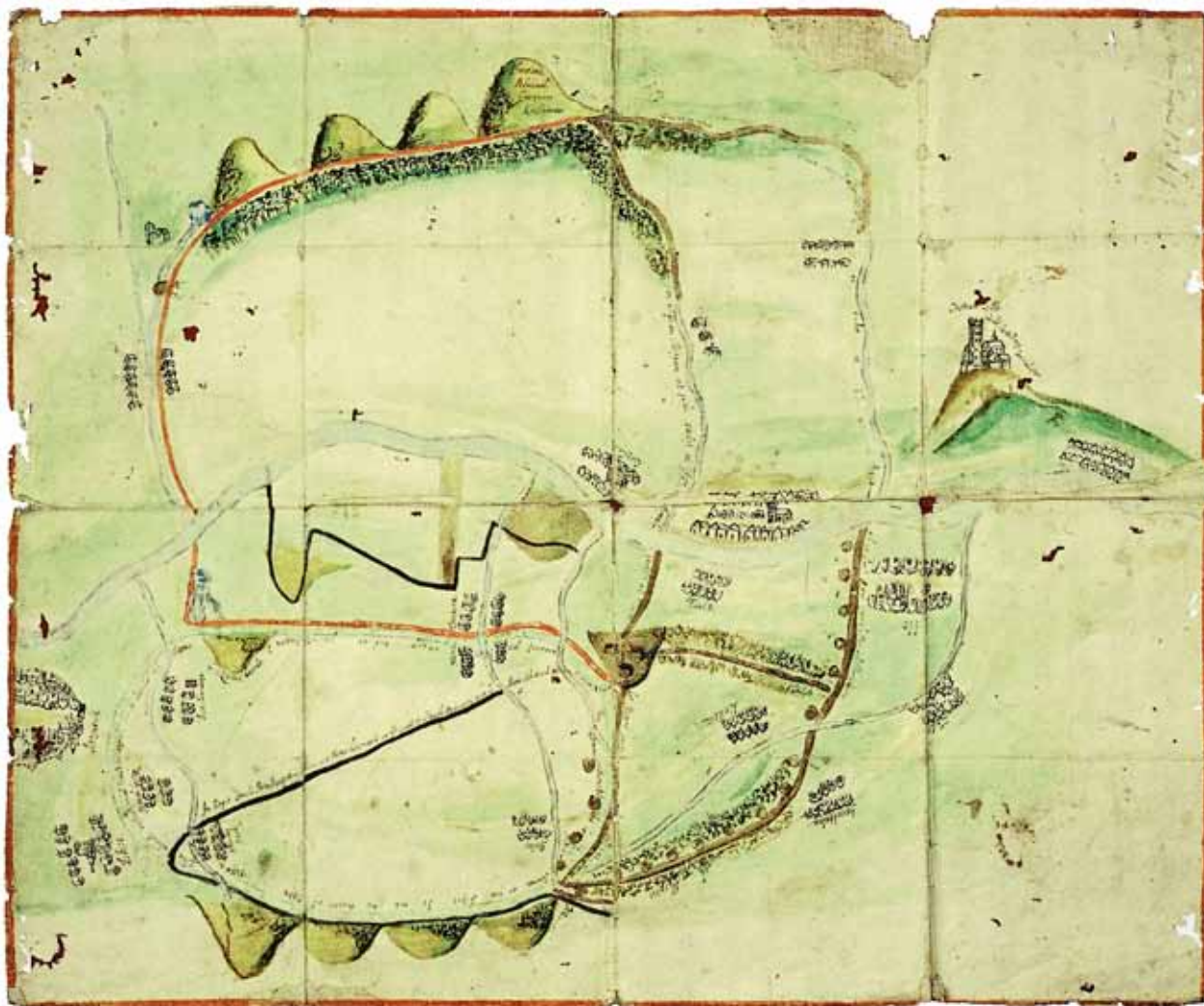
na Spiši. Po roku 1430 sa vzhľadom na strategickú polohu Spiša, ako mostu medzi Poľským a Uhorským kráľovstvom, dostávalo tohto postu významným postavám na poľskej politickej scéne.

Každé menovanie sa stalo dobrým ukazovateľom aktuálneho nastavenia politiky krakovského dvora voči Uhorskému kráľovstvu – aj keď starostovia boli iba zriedkavo osobne prítomní na Spiši a svoje právomoci zvyčajne delegovali na svojich zástupcov (podstarostov a kastelánov).

Hraničné prechody medzi Uhorským a Poľským kráľovstvom a ich význam v dejinách

Vlastníctvo poľského zálohu malo mimoriadny politický význam, keďže umožňovalo plnú kontrolu nad horskými hraničnými prechodmi cez Karpaty do Poľska popri Poprade cez Mušinu/Muszyna (spomínaný vo falze datovanom rokom 1248, vyhotovenom pred rokom 1288, v roku 1312 uhorskými prameňmi označený ako *Antiqua Porta*) a Pivničnú (Piwniczna) do Starého Sonča (Stary Sącz) a zároveň uľahčovalo kontrolu nad prechodom nazývaným *Porta Regni* („Brána kráľovstva“), ktorý je doložený v roku 1256 v blízkosti dnešných Bušoviec (Stragar), v línii zásekov.⁵

⁴ Adam BONIECKI : *Herbarz polski*, vol. I – XVI. Warszawa 1899 – 1913, (tu vol. V, s. 258 – 259 a 366 – 367). Stanisław A. SROKA : *Polacy na Węgrzech za panowania Zygmunta Luksemburskiego 1387 – 1437*. Kraków 2001, s. 102, 133 – 135, 138 – 140 a 152.

Mapa 3. Mapa severného Spiša z roku 1664.

Za spomínanou bránou pokračovala cesta na Podolíneec, respektíve cez Toporecké sedlo v Spišskej Magure (Toporec – Veľká Lesná/Richwald – Lechnica/Lechnicz – Sromovce/Sromowce – Čorštýn/Czorsztyń) v smere na Nový Targ (Nowy Targ) a ďalej – do Dobczyc a Nového Sonča. Oba tieto staré prechody boli použité aj počas uhorského útoku na Sandecko koncom roku 1410, keď jednotky sedmohradského vojvodu Ctibora zo Ctiboric vstúpili do Malopoľska cestou cez Sromovce. Vypálili Starý Sonč aj predmestia Nového Sonča a vrátili sa náročnou horskou cestou popri rieke Poprad cez Mušinu. Tretí karpatský prechod pre-pájal Starú Lubovňu s Pivničnou. Spomínaná cesta viedla zo Starej Lubovne popri krčme Kremná/

Krempachy (v roku 1553 *Tawerna Krempak*), údolím potoka Hraničné (poľ. Krempak) do Pivničnej a ďalej do Nového Sonča. Kráľovná Alžbeta Lokietkovna vydala v roku 1378 na území dnešnej obce Mníšek nad Popradom, pri odchode z Poľska, dokument „pri Mníšku vedľa rieky Poprad, kde opúšťa Uhorsko“ (*apud Mnysszkonem iuxta fluvium Poprad Vngariam transeundo*). Tunajšia pustovňa, ležiaca na spomínanej ceste medzi Starou Lubovňou a Pivničnou, je písomne doložená už v roku 1323 (*locus heremitorii*).⁶ Táto trasa bola počas kontrol ciest z rokov 1564 – 1570 označená ako „veľká, čiže stará cesta“ *trakt wielki czyli stary* (rok 1564) okrem trasy Pivničná – Mušina – Bardejov (v 16. storočí čiastočne stratila na význame a iste

⁵ *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, vol. 2, ed.: Richard Marsina. Bratislavae 1987, s. 382, č. 550, s. 216, č. 308. *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis*, vol. 1 (ďalej *Supplementum 1*), ed.: Joannes Bárdossy. Leutschoviae 1802, s. 46 – 47, č. 10.

⁶ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*, vol. 2, ed: Vincent Sedlák, s. 456, č. 1050.

práve kvôli tomu bola roku 1564 ako *trakt wielki* označená jej odnož z Pivničnej do údolia potoka Hraničné a do Lubovne).⁷ Tieto cesty boli využívané už skôr, najmä počas poľsko-uhorských rokovanií a organizácie stretnutí v Starej Lubovni (poľskej šľachty s uchádzačom na poľský trón Žigmundom Luxemburským v roku 1384, kráľov Vladislava Jagelovského a Žigmunda Luxemburského v roku 1412), na ktoré prichádzali ich poľskí účastníci z Nového Sonča.⁸

Spišský záloh, respektíve inštitút starostovstva umožňoval kontrolu nad karpatskými obchodnými a komunikačnými prechodmi a zároveň tiež uľahčoval vedenie vojenských výprav aj politických manévrov voči Uhorsku v danom období (15. – 18. storočie). Zvláštnu pozornosť treba venovať udalostiam z rokov 1410, 1430, 1440 – 1444, obdobiu vlády Mateja Korvína (obzvlášť sedemdesiate roky 15. storočia) aj obdobiu invázie švédskoho protestantského vojska, známu v poľskom jazyku ako *potop szwedzki*, v polovici 17. storočia. V roku 1671 vo svojom traktáte Stanislav Heraklius Lubomirski zhromaždil všetky poľské strategické argumenty, ktoré zdôvodňovali, prečo Spiš nevracať Uhorskému kráľovstvu (najmä ako poľské obranné predpolie). Bránil ním nielen poľské práva na Spiši, ale zároveň aj svoju majetkovú perlu, ktorú držal v rámci spišského starostovstva.⁹

Politické výhody vyplývajúce z poľského zálohu sa ukázali už v rokoch 1430 a 1440 – 1444. Pri opisovaní krízy, ktorá bola vyvolaná plánmi Vitolda na korunováciu, informuje poľský kronikár

Ján Dluhoš o tom, že rímsky kráľ sa usiloval nadviazať s litovským uchádzačom o trón kontakt a poslať mu korunovačné insígnie. Do Litvy sa pokúšali dostať Žigmundovi poslovia magdeburský arcibiskup Günter von Schwarzburg z Ríše (cez Novú Marku a Prusko) a z Uhorska (a teda aj cez Spiš) Peter Iugo, syn Henryka z Tarkoö, *magister tavernicorum regalium*, teda kráľovský taverník*, Vavrinec Hédérvári, kráľovský koniarník, a Vladislav, predstavený kráľovských dverníkov, zo strany Čiech zase Przemek, opavské knieža.¹⁰ Najpravdepodobnejšou úlohou posledných dvoch posolstiev bolo odviešť pozornosť (neúspešne) od arcibiskupovho sprievodu. Zhromaždená poľská šľachta však zablokovala hraničné priechody – pramenne je dobre zdokumentovaná pohotovosť veľkopoľského rytierstva pod Turou Horou (Tura Góra) na „markgrófskej ceste“ (smerom z Novej Marky) v období pred 19. augustom a po 26. septembri 1430.¹¹ Horský prechod pri Mušine aj prechod pri Čorštíne obsadila malopoľská šľachta (najpravdepodobnejšie sandedká) pod vedením Petra Šafranca, krakovského podkomorníka (*subcamerarius*). List kráľa Žigmunda určený bardejovskej mestskej rade, v kontexte udalostí na pohraničí Novej Marky a Veľkopoľska aj vojenskej hotovosti na hraničných prechodoch, informuje o možnosti naraziť na Petra Šafranca. Upozorňuje tiež na urážky, ktorými Peter Šafanec poškodzoval česť rímskeho kráľa. Ich adresátom bol vyššie spomínaný kráľovský taverník Peter, syn Henricha. Možno teda predpokladať,

⁷ Zhmutie prameňov a literatúry pozri *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, vol. 1 – 3, ed.: Kol. Wrocław a Kraków 1980 – 2003 (tu vol. 1, s. 473 – 474 a vol. 2, s. 439 – 445). *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa (1257 – 1506)*, vol. 1 – 2/ cz. 1 – 4, ed.: Franciszek Piekosiński. Kraków 1879 – 1882 (tu vol. 3, s. 508 – 509, č. 387 k roku 1372). Porovnaj tiež Helena LANGERÓWNA : *System obronny doliny Dunajca*. Kraków 1929, *passim* a mapa. *Lustracja dróg województwa krakowskiego z roku 1570*, ed.: Bożena Wyrozumska. Wrocław 1971, s. 32 – 33 a 38 (tu cesta z Pivničnej cez Krempak). Bożena WYROZUMSKA : *Drogi w ziemi krakowskiej do końca XVI wieku*. Kraków 1977, s. 70 – 76. Feliks KIRYK : *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII – XIV w. : Województwo krakowskie (powiaty południowe)*. Kraków 1985, s. 145 (lustrácia z roku 1564).

⁸ Ioannes DLUGOSSIUS : *Annales seu Cronice incliti Regni Poloniae* (ďalej ACRP), vol. 1 – 12, ed.: Kol.. Varsaviae 1964 – 2005 (tu vol. 10, s. 137 – 138 a vol. 11, s. 190 – 192). Pozri tiež Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (ďalej AGAD), perg. 5560. Pozri tiež *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae* (ďalej Dogiel), ed.: Maciej Dogiel, vol. 1. Wilnae 1758, s. 46 – 48 (Lubovnianska dohoda z 15. marca 1412). Na stretnutí v roku 1412 došlo určite aj k rokovaniam o zálohovaní Spiša Poľsku.

⁹ Teofil MODELSKI : Stanislawa Herakliusza Lubomirskiego „Wywód praw Polski do ziemi spiskiej“, in: *Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama*, vol. 2. Lwów 1931, s. 163 – 277.

* Úrad kráľovského taverníka spájal právomoci kráľovského pokladníka s finančným dozorom nad mestským súdniectvom (pozn. editora).

¹⁰ *Tamže*, s. 163 – 277. Joannis Dlugosii seu Longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae libri XII, ed.: Ignatius Żegota Pauli, vol. 1 – 5 a vol. 10 – 14, in: *Joannis Dlugosii senioris canonici Cracoviensis opera omnia Opera* (ďalej DH), ed.: Aleksander Przeździecki. Cracoviae 1863 – 1887, (tu vol. 4, s. 400 – 405). Pozri tiež ACRP 11, s. 285 – 289. Porovnaj *Rozbiór krytyczny „Annalium Poloniae“ Jana Długosza* (ďalej Rozbiór), ed.: Jan Dąbrowski, vol. 1 – 2. Wrocław 1961 – 1965 (tu vol. 1, s. 244 – 246).

¹¹ Predošlá poznámka a Krystyna GÓRSKA-GOŁASKA : Zasadzka rycerstwa wielkopolskiego na Drodze Margrabskiej pod Turzą Górą w 1430 r., in: *Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza*, roč. 23, 1976, s. 53 – 62.

že táto „slovná vojna“ sa viedla na Spiši.¹² V období habsbursko-jagelovských vojen o uhorský trón v rokoch 1438 – 1439 sa Spiš stal vedľajším bojiskom, na ktorom pripadla hlavná rola podolínskemu starostovi Petrovi Šafrancovi.¹³

Významnú úlohu zohral Spiš počas krátkej uhorskej vlády Vladislava I. Jagelovského (ako poľský kráľ Vladislav III.) v rokoch 1440 – 1444. V dôsledku vojen, ktoré v tom období viedol podolínecký (pod)starosta Mikuláš Komorovský s Jánom Jiskrom, veliteľom kráľovnej-vdovy Alžbety, bolo prerušené spojenie Vladislava s poľským zázemím.¹⁴ Konflikty s Matejom Korvínom prebiehali predovšetkým v Sliezske, takže na Podkarpatskej Rusi, Spiši a Sandecku mali skôr charakter pohraničnej vojny. Počas nej sa na istý čas podarilo uhorským vojskám obsadiť Žmigród a Mušinu. Rovnako v týchto vojenských konfliktoch, ako aj počas rokovaní, ktoré predchádzali uzavretiu mierovej zmluvy v Spišskej Starej Vsi (v roku 1474), významnú rolu zohrával z uhorskej strany Imrich Zápoľský, dedičný spišský župan, a z poľskej strany spišský starosta Przeclaw z Dmosic.¹⁵

Spišské starostovstvo po roku 1526

Význam Spišského starostovstva pre Poľské kráľovstvo nesporne vzrástol po moháčskej porážke v roku 1526 a po následnom rozdelení Uhorska na osmanskú a habsburskú časť a náraste osmanskej hrozby. Od polovice 17. storočia začalo nadobúdať Spišské starostovstvo významné postavenie akéhosi zázemia vo vnútornej politike Poľského kráľovstva (*Rzeczpospolita Obojga Narodów*). Počas invázie Švédov – „švédskej potopy“ – bol starosta Juraj Sebastián Lubomirski hlavným a v istom období prakticky aj jediným stúpencom prechodne

vyhnaného kráľa Jána Kazimíra. Prijal ho v roku 1656 na Spiši a následne dopravil do mesta Dukla. Zároveň uchovával v pokladnici v Lubovni kráľovský poklad, vrátane poľských korunovačných klenotov.¹⁶ Rovnako dôležitú úlohu zázemia zohralo Spišské starostovstvo aj pre účastníkov vnútropolitického diania v 18. storočí – v čase severnej vojny. Nie inak tomu bolo tiež v etape občianskej vojny v pohnutých časoch barskej konfederácie, pred prvým delením Poľska pred rokom 1772.

Politický význam Spišského starostovstva si však plne uvedomovali aj v Uhorskom kráľovstve. Po tom, čo vplyvné uhorské magnátske rody ovládli Spišskú stolicu a zároveň k nej bolo pripojených 11 kráľovských miest z bývalej Provincie 24 kráľovských miest, ktoré ostali súčasťou Uhorska, sa súčasťou každodennosti pohraničnej oblasti stali ustavičné konflikty a stretnutia hraničných komisií, ktoré nadobudli od 16. storočia formu stálej komisie. Téma návratu Spišského starostovstva Uhorskému kráľovstvu sa od štyridsiatych rokov 15. storočia stala trvale prítomným elementom v poľsko-uhorských vzťahoch.

Spočiatku boli vzájomné útoky dedičstvom problémov, ktoré sa tiahli od uhorsko-poľskej vojny v rokoch 1440 – 1444. V rokoch 1447 – 1448 posielal poľský kráľ aj šľachta listy svojim uhorským náprotivkom v záležitosti útokov na Spiš a poddaných poľského kráľa (a ich odvádzania do zajatia). Dopúšťal sa ich liptovský župan Pankrác zo Svätého Mikuláša (*de Sancto Nicolao*), ktorý sa takýmto spôsobom pokúšal vymôcť si splatenie súm, ktoré mu dlžil zosnulý uhorský a poľský (a uhorský) kráľ Vladislav I. (III.) Jagelovský. Zároveň prichádzalo aj k odvetným útokom Jána Trzesku na uhorské územie.¹⁷ Vo februári 1453 starosta Ján Olešnický (Oleśnicki) vo svojom liste

¹² *Matricularum Regni Poloniae Summaria* (ďalej MS), vol. 1 – 4, ed.: Teodorus Wierzbowski a kol. Warszawa 1905 – 1919 (tu vol. 1, s. 4, č. 62 a 69. Pozri tiež *Knigi poľskej Koronnej Metriki XV stolitija* (ďalej *Knigi*), vol. 1 : *Kniga Nr 10* [z r.] 1447 – 1454, ed.: Adolf Mysłowski a Waclaw Graniczny, in: *Monumenta iuris cura paepositorum Chartophylacio Maximo Varsoviensi*, vol. 2. Warszawa 1914, s. 67 – 68, č. 82 – 83.

¹³ Miloslav VACH : *Jagellonská kandidatura v Čechách a její ohlas na Slovensku v letech 1438 – 1439*, in: *Česko-polský sborník vědeckých prací*, roč. 1, ed.: Milan Kudělka, Praha 1955, s. 194 – 200. Roman HECK : *Tabor a kandidatura Jagiellońska w Czechach (1438 – 1444)*. Wrocław 1964 a Peter KARTOUS : *Akcie poľských vojsk na území Slovenska v rokoch 1438 – 1439*, in: *Historický časopis* (ďalej HČ), roč. 21, 1973, č. 1, s. 21 – 35.

¹⁴ Jan DĄBROWSKI : *Władysław I Jagiellończyk na Węgrzech (1440 – 1444)*. Warszawa 1922, *passim*. Jozef ŠPIRKO : *Husiti, jiskrovcí a bratřici v dejinách Spiša (1431 – 1462)*. Levoča 1937. Miloslav VACH : *Jan Jiskra z Brandýsa a politický zápas Habsburků s Jagiellovcí v l. 1440 – 1442*, in: *Historické štúdie* (ďalej HŠ), roč. 3, 1957, s. 179 – 223. Philippi CALLIMACHI : *Historia de rege Vladislao*, ed.: Irmína Lichońska, koment.: Tadeusz Kowalewski a trans.: Anna M. Komornicka. Warszawa 1961. Pozri tiež príslušné časti DH 5.

¹⁵ Krzysztof BACZKOWSKI : *Walka Jagiellonów z Maciejem Korwinem o koronę czeską w latach 1471 – 1479*, Kraków 1980. *Dogiel 1*, s. 60 – 75 (zmluvy z rokov 1472 – 1474).

¹⁶ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (ďalej SG), ed.: Kol., vol. 1 – 15, Warszawa 1880 – 1902 (tu vol. 11, s. 137).

¹⁷ Pozri pozn. 10.

bardejovským mešťanom opisoval škody, ktoré 13 spišským mestám spôsobili uhorské vojská. V júni toho istého roku zase písal uhorský kráľ Ladislav V. Habsburský (Pohrobok) Kazimírovi Jagelovskému v záležitosti vzájomných útokov medzi ich poddanými.¹⁸ Zo začiatku 16. storočia máme informácie o pokusoch zabrániť cezhraničným útokom poddaných. V roku 1515 vydal poľský kráľ Andrejovi z Kościelca, vojnickému kastelánovi, kancelárovi pokladu a spišskému starostovi mandát, ktorým mu zakazoval vpúšťať do 13 spišských miest zbehnutých osadníkov (*coloni*) z Uhorska. Obdobný zákaz týkajúci sa neprijímania zbehnutých poddaných poľského kráľa z 13 spišských miest vydal uhorský a český kráľ Vladislav II. Jagelovský šľachte Spišskej a Šarišskej stolice.¹⁹ Problém pohraničných útokov ostával aktuálny aj v priebehu 16. storočia. Vo februári 1533 opätovne písal poľský kráľ Žigmund I. uhorskej šľachte v záležitosti útokov jej poddaných na obyvateľstvo spišských miest.²⁰

Hraničné spory a pohraničné komisie

Vážnym problémom boli tiež hraničné spory uhorskej šľachty s 13 spišskými mestami. Tento mechanizmus fungoval univerzálne. V roku 1528 sieradzský vojvoda Hieronym Laski, známy dobrodruh, získal od uhorského kráľa Jána Zápoľského post dedičného spišského župana so slobodným kráľovským mestom Kežmarkom. Okrem toho, že viedol vojnu proti všetkým (obzvlášť Levoči, ktorá bola obchodným konkurentom Kežmarku), sa však dostal aj do konfliktu s obyvateľmi zálohovaného mesta Spišskej Belej a obsadil akési ich majetky. Poľský kráľ Žigmund I. mu adresoval listy, v ktorých ho obviňoval z konania proti záujmom svojej vlasti. Zároveň ho informoval, že daný spor

Obr. 3. List poľského kráľa Žigmunda I. Starého Hieronymovi Laskému z roku 1533.

môže rozhodnúť iba spoločná, poľsko-uhorská komisia, keďže na území Spišského starostovstva neplatia uhorské zákony.²¹ Spišské mestá, ktoré podliehali starostovstvu (teda poľskému zálohu), boli teda do značnej miery právne chránené pred teritoriálnymi nárokmi uhorskej šľachty.²²

Sporné záležitosti na spišskom pohraničí boli od 16. storočia systematicky riešené hraničnými komisiami, ktoré bývali zvolávané buď *ad hoc*, alebo na všeobecné vyriešenie nahromadených problémov.²³ Takéto najrozsiahlejšie iniciatívy predstavovala komisia „Rueberiana“ v roku 1580²⁴ a generálna hraničná komisia „Barkocziana“ v rokoch 1755 – 1756.²⁵

¹⁸ *Dokumenty polskie z archiwów dawnego Królestwa Węgier* (ďalej *DokWęgSroka*), vol. 1 – 3, ed.: Stanisław A. Sroka. Kraków 1998 – 2003, tu vol. 2, s. 15, č. 113 a *Knigi*, s. 157, č. 183.

¹⁹ *MS 1 – 4*, ed.: Wierzbowski a *MS 6*, ed.: Maria Woźniakowa. Warszawa 1905, 1919, 1961 – 1999 (tu vol. 4, s. 144, č. 2484 a 2485).

²⁰ Samuel WEBER ed.: *Supplementum 3*, s. 66 – 67, č. 32.

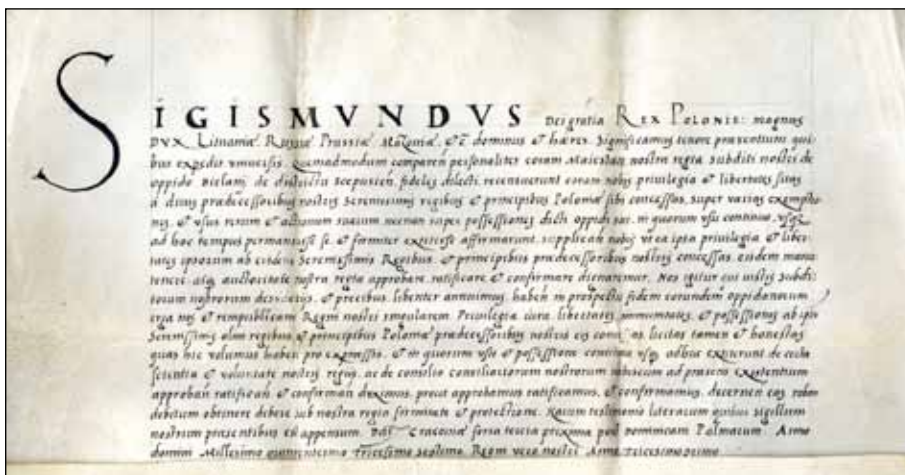
²¹ *Acta Tomicana*, vol. 18 : *Tomus quartus decimus epistolarum, legationum, responsorum, actionum et rerum gestarum. A.D. MDXXXVI*, ed.: Ryszard Marciniak. Poznań 1999, s. 275, č. 244; s. 294, č. 265 (rok 1536). Marian GOTKIEWICZ : Reformacja i kontrreformacja na Spiszu, in: *Nasza Przeszłość*, roč. 7, 1958, s. 75 a n. Pozri aj Waclaw Urban, *Laski Hieronim*, PSB 18, 1973, s. 226 – 227.

²² Pozri tiež Julia RADZISZEWSKA : *Studia z dziejów ustroju Spisza*. Katowice 1969, s. 121 a n., tiež nasledujúca poznámka.

²³ Julia RADZISZEWSKA : Komisyje graniczne polsko-węgierskie od strony Spisza w XVI wieku, in: *Mediaevalia w 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego*, ed.: Józef Garbaciak. Warszawa 1960, s. 375 – 392.

²⁴ Aleksander CZOŁOWSKI : *Sprawa sporu granicznego przy Morskim Oku : Wywód historyczno-prawny z pięcioma kartami*. Lwów 1894, s. 20. Julia RADZISZEWSKA : *Komisje*, s. 381. Pozri tiež Kraków, Biblioteka Czartoryskich (ďalej BCzart.) rukopisy (ďalej rkps) 762, s. 311 – 467, najmä s. 313 – 421 a Samuel WEBER ed.: *Supplementum 3*, s. 108 – 114, č. 53.

²⁵ Aleksander CZOŁOWSKI : *Sprawa sporu*, s. 20. Oswald BALZER : *O Morskie Oko : Wywód praw polskich przed sądem polubownym w Gradcu*. Lwów 1906, s. 88. Julia RADZISZEWSKA : *Komisje*, s. 381. BCzart. rkps 764 s. 25 – 515 a tamže rkps 771, s. 35 – 286.

Obr. 4. Potvrdenie privilégii Spišskej Belej poľským kráľom Žigmundom I. Starým z roku 1537 a pečať tohto kráľa.

Pokusy o prinavrátenie zálohovaných miest do Uhorského kráľovstva

Už od 15. storočia sa uhorská administratíva neustále snažila získať záloh späť, no nedokázala ho vykúpiť. Pokusy o uzavretie politických dohôd s poľským dvorom boli neúčinné.²⁶ Už na stretnutí v Košiciach v roku 1419 bol poľský kráľ Vladislav II. Jagelovský naklonený možnosti vrátiť

záloh Žigmundovi Luxemburskému bez splatenia dlhu, ale napokon sa proti takejto možnosti postavili členovia jeho sprievodu. Na stretnutí v Kežmarku roku 1436 Žigmund Luxemburský žiadal od poľskej šľachty a mladučkého poľského kráľa Vladislava III. návrat zálohovaných sídiel bez ich vyplatenia, ale tieto požiadavky boli zamietnuté.²⁷ K najvýznamnejšej snahe o zmenu statusu spišského zálohu

došlo za vlády toho istého panovníka. V roku 1440 totiž nastúpil aj na uhorský trón. Jednou z podmienok k tomuto aktu bolo aj navrátenie spišských miest. Dňa 30. decembra 1440 kráľ v Budíne nariadil všetkým spišským mestám (13 v zálohu aj zvyšným 11 pod uhorskou správou) zvoliť si spoločného grófa, ktorého sídlom (a zároveň centrom zjednotenej provincie) sa mal stať Kežmarok. V tom istom čase vykonával funkciu spišského (pod)starostu Mikuláš Komorovský, ktorý bol vybraný krakovským biskupom Zbignevom Olešnickým. Kráľovským nariadením bol však podriadený uhorskému správcovi Spiša, Mikulášovi z Perína (Peréni, Perényi). Realizáciu tohto plánu však prekazil začínajúci sa vnútorný konflikt v Uhorskom kráľovstve.²⁸

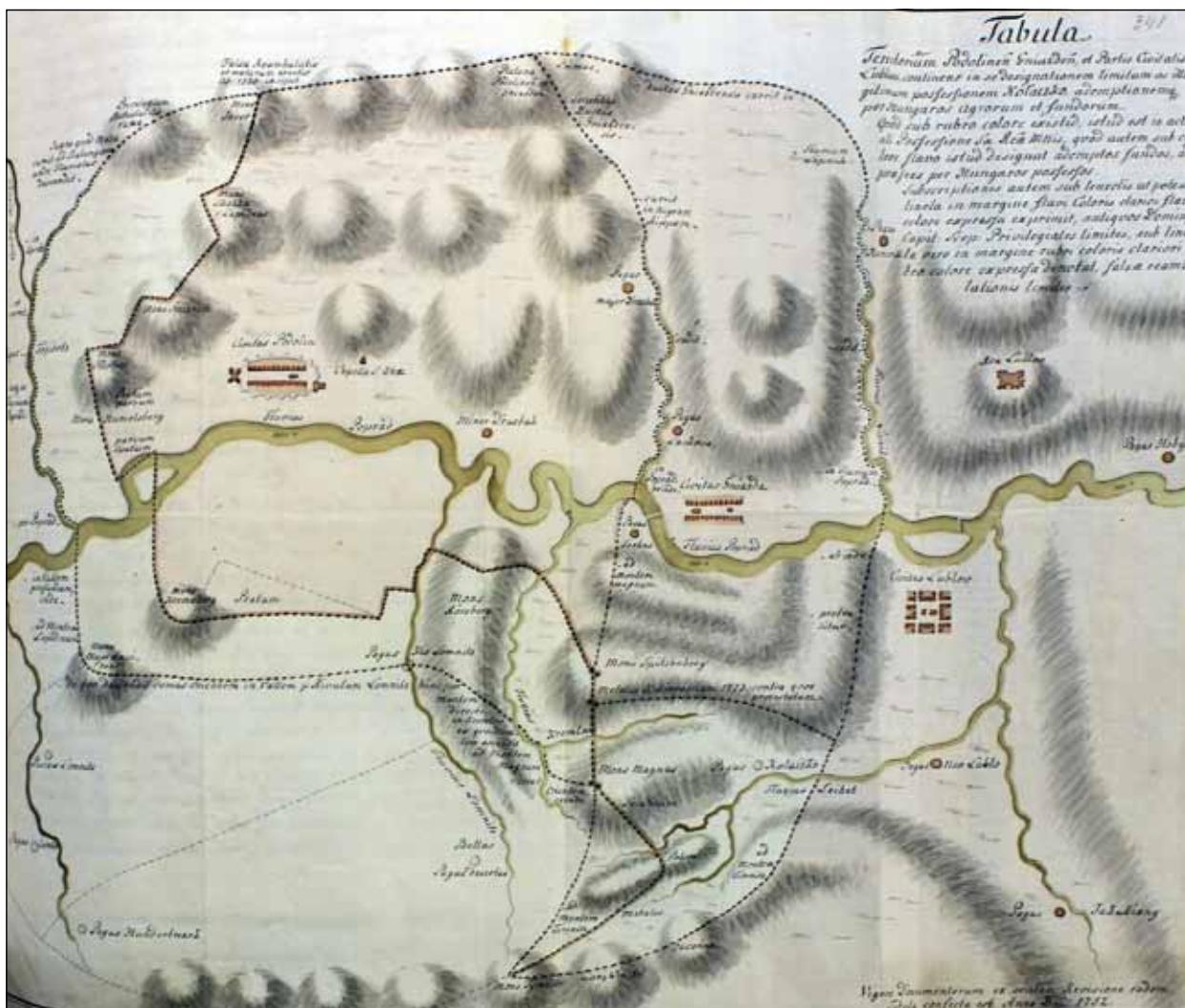
Jediná informácia o dôveryhodnom úsilí o vykúpenie zálohu a dvojstranných rokovaniach pochádza z čias vlády Mateja Korvína. Je však založená na skromných a ťažko overiteľných pramenných zmienkach. V poľskom Kráľovskom archíve bol uchovávaný istý dokument, ktorý sa týkal držby Spiša a tejto záležitosti, v súčasnosti je však stratený. Po prvýkrát sa dokument spomína v polovici 16. storočia (čo mohlo súvisieť s uhorskými pokusmi o vykúpenie spišského zálohu v tom období).²⁹ Tento dokument určite použili aj kontrolóri kráľovských majetkov v roku 1564,

²⁶ Władysław SEMKOWICZ : Granica polsko-węgierska w oświetleniu historycznym : Memoriał przedłożony przez Tow. Tatr. Minist. Spraw zagranicznych w Warszawie, in: *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego za lata 1919 – 1920*. Kraków 1920, s. 99 a nasledujúce. Teofil MODELSKI : *Stanisława Herakliusza Lubomirskiego „Wywód*, s. 163 – 277. Julia RADZISZEWSKA : *Studia z dziejów ustroju Spiża*, s. 121 – 125 a Ivan CHALUPECKÝ : Snahy Uhorska o vykúpenie spišských miest z poľského zálohu v 15. – 17. storočí, in: *HS*, roč. 41, 2000, s. 115 – 120.

²⁷ ACRP 11, s. 97 – 98 a *tamže* 12, s. 165 – 166. *Analecta Scopusii sacri et profani* (ďalej *Analecta Scopusii*), vol. 1 – 4, ed.: Carolus Wagner. Viennae et Posonii et Cassoviae 1774 – 1778 (tu vol. 2, s. 90, č. 96) a Władysław SEMKOWICZ : *Granica*, s. 98.

²⁸ ACRP 11, s. 97 – 98 a *tamže* 12, s. 165 – 166. Carolus WAGNER (ed.): *Analecta Scopusii* 2, s. 90, č. 96. Władysław SEMKOWICZ : *Granica*, s. 98.

²⁹ O uhorských plánoch vykúpiť záloh v rokoch 1563 – 1574 pozri Ivan CHALUPECKÝ : *Snahy*, s. 117.

Mapa 4. Hraničný spor medzi Kolačkovom a Lubovniansko-podolíneckym panstvom z roku 1752.

pretože jeho zhrnutie (spolu s *in extenso* odcitovaným textom dokumentu o zálohovaní spišských miest z roku 1412, ktorý je uchovávaný v Kráľovskom archíve) sa nachádza v knihe kontrol Krakovského vojvodstva, ktorú vtedy spísali.³⁰ Z poľsky spísaného rukopisu (*ex authographo polono*) bol daný dokument (avšak bez dátumu) zapísaný aj do Inventára Kráľovského archívu z roku 1682.³¹ Na dokument sa vo svojom traktáte o poľských právach na Spiš roku 1671 (alebo 1674) odvolával

aj Stanislav Heraklius Lubomirski, ktorý ako jediný zaznamenal dátum jeho vzniku 1470. „Po smrti kráľa Žigmunda (Starého)...“ (*Post obitum Sigismundi regis...*)³² Formulácia „z poľského rukopisu“, ktorá bola použitá v spomínanom *Inventári* z roku 1682, naznačuje poľský jazykový charakter dokumentu alebo zbierky, ktorej bol súčasťou. Pravdepodobnejšie však je, že dokument bol zapísaný po latincky, čo naznačujú latinské citácie jeho fragmentov a tiež podobná štruktúra latinských

³⁰ *Lustracja województwa krakowskiego 1564* (ďalej *LustrKrak. 1564*), vol. 1 – 2, ed.: Jan M. Małeck. Warszawa 1962 – 1964 (tu vol. 1, s. 198 – 199).

³¹ *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum, scripturarum et monumentorum quaecunque in Archivo Regni in arce Cracoviensi continentur per commissarios a sacra regia majestate ad revidendum (...) deputatos confectum anno Domini MDCLXXXII* (ďalej *RykInv.*), ed.: Erazm Rykaczewski. Lutetiae Parisiorum; Berolini et Posnaniae 1862, s. 235 – 236.

³² Teofil Emil MODELSKI : *Stanislawa Herakliusza Lubomirskiego „Wywód*, s. 263 – 277 (datuje traktát skôr do rokov 1673/1674), najmä s. 270 – 271. Maria MARCINOWSKA : *Lubomirscy starostowie sądecki i spisy* (ďalej *MarcLub*). Nowy Sącz 1998, s. 51 (rok 1671). Zmluva niesla názov *Informacja potrzebna bardzo Rzeczypospolitej o prawie własnym i dziedzicznym, które ma Rzeczypospolita do Spisza i części ziemi węgierskiej przeciwko pretensjom cesarza IC Mości, tudzież jako wiele Rzeczypospolitej zależy na utrzymaniu tego kraju*.

záznamov v knihe kontrol z roku 1564 aj v *Inventári archívu* z roku 1682 (príslušné časti odpisov sa však navzájom líšia gramatickou podobou niektorých slov a fragmentov textu, z čoho vyplýva, že záznam z roku 1682 nevznikol na základe zápisu v knihe kontrol z roku 1564, ale obe zmienky boli na sebe nezávislými textami, ktoré vznikli odpisom toho istého prameňa). Ak by bol dokument napísaný po poľsky, ťažko by bolo možné zdôvodniť jeho latinský zápis v inak poľskojazyčnej knihe kontrol z roku 1564. Z obsahu prameňa vyplýva, že uhorský kráľ Matej Korvín deklaroval úmysel vykúpenia spišského zálohu od poľského kráľa za 37 000 kôp širokých českých grošov, teda sumu, ktorú predpokladal dokument z roku 1412. Priebeh transakcie mal byť nasledovný*:

„Roku 1470³³ po smrti kráľa Žigmunda³⁴ uhorský kráľ Matej chcel pre spomenutému poľskému kráľovi zložiť³⁵ spomenutý obnos peňazí alebo českých grošov a vymeniť za pre spomenutých 13 obcí alebo miest, aby boli oslobodené od dlhu.³⁶ Ale poľský kráľ spolu so svojimi prelátmi a barónmi nechcel obnoviť situáciu tvrdiac, že nariadenie bolo vykonané.³⁷ Vtedy uhorský kráľ predvolal poľského kráľa pred Apoštolskú stolicu s tým, aby získal späť svoj majetok, za ktorý ako zálohu získal pôžičku. A keď sa tento spor dlho riešil, napokon od Apoštolskej stolice dostali takúto odpoveď, že v tejto nerozhodnej veci obe strany nech vyberú 4 veľmi múdrych a urodzených mužov,

ktorí budú o tomto spore diskutovať a nech sa stane to, s čím túto vec uzavru.³⁸ Vtedy obe strany aj Uhri ako aj Poliaci vybrali 4 mužov, ktorí sa vo Vroclavi dlho radili a zvažovali pre aj proti a nakoniec rozhodli podobne. Vydali rozhodnutie, že ak by pre prv spomenuté peniaze už spomenuté hrady, mestá a obce boli vykúpené, na večné časy majú slúžiť poľskému kráľovi³⁹ (...),⁴⁰ a takto rozhodli na radnici vo Vroclavi ako to odvodzujeme z poľského autografu.⁴¹“

Na základe citovaného dokumentu Kazimír Jagelovský s podporou poľských pánov nesúhlasil s výkupom zálohu. Uhorský kráľ sa následne odvolal k pápežovi. Po tom, čo Svätá stolica záležitosť preskúmala, boli obaja vládcovia vyzvaní k vyslaniu 4 (každý po 2?) zástupcov, ktorí sa zúčastnili búrlivej debaty v radnici (*in praetoriis*) vo Vroclavi. Pravdepodobne v prítomnosti zástupcu pápeža. Jej výsledok je známy na základe nejasej formulácie v knihe kontrol z roku 1564 a jednoznačnejšej verzii z odpisu z roku 1682. Znel približne takto:

„ak by pre prv spomenuté peniaze už spomenuté hrady, mestá a obce neboli vykúpené, na večné časy majú slúžiť poľskému kráľovi.“⁴²

Spišské mestá mali teda zostať pod Poľskou korunou na večné časy v prípade, že by ich uhorský kráľ nevykúpil za ohromnú sumu pôžičky

* Preklad Martina Pillingová (pozn. redakcie).

³³ Fragment sa objavuje iba v memoriáli Lubomirského. Porovnaj Teofil Emil MODELSKI : *Stanislawa Herakliusza Lubomirskiego „Wywód“*, s. 270.

³⁴ Fragment sa objavuje vo vpise do knihy kontrol z roku 1564 (*LustrKrak. 1564 1*, s. 198) aj v memoriáli Lubomirského. Pozri Teofil Emil MODELSKI : *Stanislawa Herakliusza Lubomirskiego „Wywód“*, s. 270. V ďalšej časti Lubomirský dokument opisuje, ale necituje z neho. Od nasledovných slov *Mathias rex Hungariae praefatam summam* je text identický (s malými gramatickými zmenami) so zápismi v knihe kontrol z roku 1564 (*LustrKrak. 1564 1*, s. 98 – 199) aj v *Inventári Kráľovského Archívu* z roku 1682 (*RykInv.*, s. 235 – 236).

³⁵ Text podľa zápisu v *LustrKrak. 1564 1*, s. 198. V *RykInv.*, s. 235: „*Mathias rex Hungariae praefatam summam sexagenorum latorum grossorum Bohemicorum voluit Casimiro Regi Poloniae reponere...*“

³⁶ Podľa zápisu v *LustrKrak. 1564 1*, s. 198. V *RykInv.*, s. 235: „*et dictas civitates seu oppida eximere et liberale ex pignore.*“

³⁷ Podľa zápisu v *LustrKrak. 1564 1*, s. 198. V *RykInv.*, s. 235: „*Sed rex Poloniae una cum proceribus, praelatis et baronibus suis restituere noluit, allegans praescriptionem factam.*“

³⁸ Podľa zápisu v *LustrKrak. 1564 1*, s. 198. V *RykInv.*, s. 235: „*Tum Mathias rex convocavit regem Poloniae ad sedem Apostolicam et quod bona regni sui restitueret et de iis usuram reciperet. Quum haec causa aliquandiu ventilata fuisset, tandem a sede apostolica uterque rex tale responsum accepit, ut in re tam dubia utraque pars eligat doctissimos et discretos viros quatuor, qui hanc causam discutiant.*“

³⁹ Podľa zápisu v *LustrKrak. 1564 1*, s. 198 – 199. V *RykInv.*, s. 235: „*Tum ambae partes quatuor viros pro et contra elegerunt, qui hanc causam magna cum deliberatione tractarunt, serio argumentantes Vratislaviae, tandem concluderunt similiter praescriptionem factam, ac praefata castra, civitates et oppida perpetuis temporibus regi Poloniae adjudicaverunt, cui et in posterum cedere debebunt.*“

⁴⁰ Na tomto mieste v *LustrKrak. 1564 1*, s. 199, končí sa formulou: „*Haec ille.*“

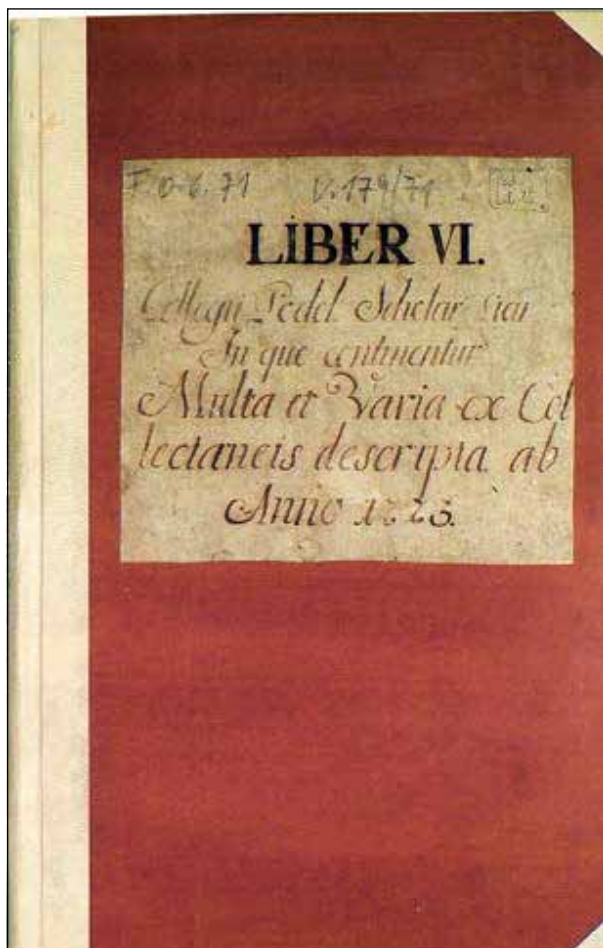
⁴¹ Tento fragment iba v *RykInv.*, s. 236.

⁴² Záznam z roku 1564 by bol logickejší po doplnení non: „*si pro praefata pecunia iam dicta castra, civitates et oppida empta (non) fuissent, perpetuis temporibus regi Poloniae cedere debent.*“

(nemohol by teda ponúkať menej). Je možné, že poľská strana by neskôr mohla argumentovať, že Poľsko nadobudlo svoje trvalé práva na spišské mestá tým, že kráľ Matej Korvín napriek záväzkom neuskutočnil výkup. Štylizácia odpisu z roku 1682 je menej pravdepodobná, keďže priamo naznačuje bezprostredné pápežské rozhodnutie, ktorým bol Spiš prisúdený Poľsku. Túto interpretáciu najväčšmi vyostřil Lubomirsky v roku 1671 (1674). Štylizácia vyššie spomínaných textov naznačuje, že boli odpísané skôr z narácie listiny (bližšie neznámeho „vroclavského súdneho rozhodnutia“?) než z iného druhu dokumentu (napríklad historiografického).

V literatúre bola doposiaľ zmienka z roku 1564 nepovšimnutá. Dokument bol na základe odpisu v *Inventári* z roku 1682 a *Lubomirského traktátu* z roku 1671 (1674) v literatúre datovaný zväčša do roku 1490. Malo to vyplývať aj z informácií o (bližšie neznámych a nedatovaných) aktivitách uhorského kráľa Mateja Korvína smerujúcich k navráteniu zálohovanej časti Spiša, ktoré podáva pruský kronikár Vincent.⁴³ Zdá sa však, že v rokoch 1489 – 1490 bol už Matej Korvín (zomrel 1490) prislabý na takéto podujatia. V Uhorskom kráľovstve sa navyše po jeho nečakanej smrti rozhorel zápas o jeho nástupníctvo.⁴⁴

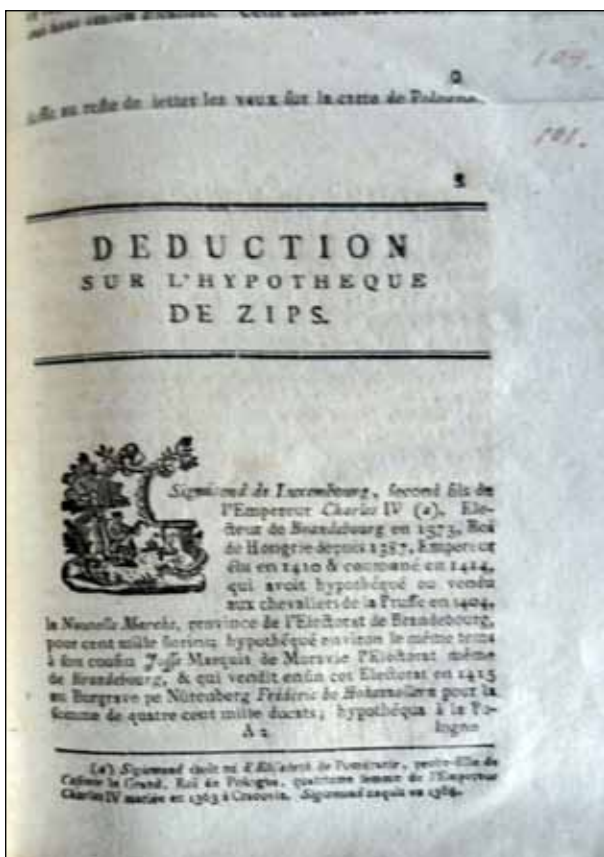
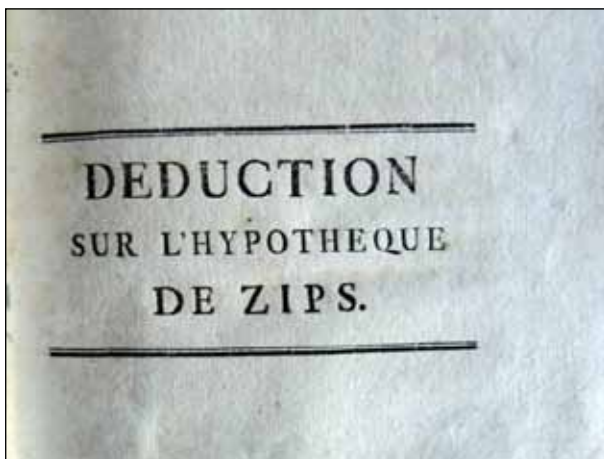
Podľa všetkého k poľsko-uhorským rokovaniam za účasti pápežského legáta muselo dôjsť po smrti pápeža Pia II. (v roku 1464), ktorý Poľskému kráľovstvu nebol naklonený. Dôležité boli tiež celkové politické podmienky (Kazimír Jagelovský bol dlho v konflikte s Matejom Korvínom), ktoré by takéto rokovania umožnili. Najpriaznivejším obdobím tak boli roky 1472 – 1474, kedy boli mierové rozhovory, občasne prerušované vojenskými aktivitami. Sprostredkovateľom v nich bol od roku 1472 akvilejský patriarcha kardinál Marek. V decembri 1472 zase poľský kráľ Kazimír Jagelovský poveril svojich poslov, aby začali mierové rokovania s uhorskými vyslancami v Nyse alebo vo Vroclavi. Mier bol uzavretý v Spišskej Starej Vsi 21. februára 1474. V ten istý deň bol vydaný aj dokument, ktorý konkretizoval podmienky mieru, týkajúce sa vrátenia hradov Žmigrod a Mušina, odovzdania zajatcov, vzťahov s Valašským vojvodom a v neposlednom rade aj Spiša.

Obr. 5. Obálka a prvé strany traktátu Stanislava Heraklia Lubomirského z roku 1671 o právach Poľského kráľovstva na Spiš známa aj pod titulom „Veľmi potrebná informácia...“

⁴³ *Scriptores rerum Prussicarum*, vol. 4, ed.: Theodor Hirsch; Max Töppen a Ernst Strehlke. Leipzig 1870, s. 778. Władysław SEMKOWICZ: *Granica*, s. 99 a n. Teofil Emil MODELSKI: *Stanislawa Herakliusza Lubomirskiego „Wywód*, s. 270 – 271 (tu komentár ďalších prác).

⁴⁴ Krzysztof BACZKOWSKI: *Walka o Węgry w latach 1490 – 1492: Z dziejów rywalizacji habsbursko-jagiellońskiej w basenie środkowego Dunaju*. Kraków 1995, *passim*.

Obr. 6. Detail titulnej a proá strana francúzskeho traktátu „Vývod poľských práv na Spišský záloh“ z roku 1772.

V tejto poslednej záležitosti bol záloh potvrdený nasledovne:

„Taktiež lebo nariadenia ohľadne 13 spišských miest nech sú zachovávané na oboch stranách vo všetkých svojich bodoch, kapitolách a klauzulách, podľa toho ako sú prv spomínané nariadenia vyhlásené.“⁴⁵

Možno teda predpokladať, že tieto podmienky sú spojené s vyššie spomínaným rozhodnutím pápežského vyslanca vo Vroclavi.⁴⁶ Nie sú však k dispozícii žiadne náznaky, že by sa poľská strana neskôr na tento dokument pri rokovaniach s Uhorským kráľovstvom odvolávala. Je však isté, že ak je analyzovaný prameň autentický, závery, ktoré sú v ňom opísané, museli byť uhorskou stranou odmietnuté. V 16. storočí (najmä od druhej polovice) bolo presadzovanie spätného získania Spiša uhorskou stranou stálou súčasťou uhorsko-poľských vzťahov.

Dňa 8. mája 1490 získal dedičný spišský župan Štefan Zápoľský v Prahe prísľub od českého kráľa Vladislava Jagelovského, že v prípade podpory jeho kandidatúry na uhorský trón bude spišský záloh (Lubovňa, Podolíneč, 13 spišských miest) navrátený Uhorsku.⁴⁷ Nebola však žiadna šanca, že by takýto prísľub mohol byť niekedy splnený, keďže Vladislav nemal v Poľsku dostatočný vplyv.

Uhorská strana sa k problematike návratu Spiša vrátila v prvej polovici 16. storočia, no úsilie nabralo na intenzite najmä od druhej polovice tohto storočia a v nasledujúcom 17. storočí. Spomínaný traktát Stanislava Heraklia Lubomirského vznikol práve ako príspevok k týmto diskusiám.⁴⁸ Dobre známe stanovisko uhorského dvora bolo sformulované napríklad v liste Ľudovíta Jagelovského z 13. decembra 1523, ktorý sa zaoberal narúšaním obchodných práv 13 spišských miest Košičanmi. Bolo zdôraznené, že mestá sú v zálohu (*in pignore*) u poľského kráľa, a zároveň potvrdené (na základe žiadosti poľského vyslanca Krištofa

⁴⁵ „...item quod inscriptiones tredecim civitatum in terra Scepusiensi utrimque observentur in omnibus eorum punctis, capitulis et clausulis, prout prefate inscriptiones sunt emanate.“

⁴⁶ Krzysztof BACZKOWSKI : *Walka Jagiellonów, passim. Dogiel 1*, s. 60 – 75 (zmluvy z rokov 1472 – 1474), mierová dohoda na s. 69 – 71. MS 1, 869 a 958. *Codex epistolaris saeculi decimi quinti* (ďalej *CEp.*), vol. 1, ed.: August Sokołowski a Józef Szujski, vol. 2 – 3, ed.: Anatol Lewicki. Kraków 1876 – 1894, tu vol. 3, s. 184 – 185, č. 160 (21. februára 1474: dodatočný protokol v záležitosti Mušiny, Žmigrodu a Spiša).

⁴⁷ *Středověké listy ze Slovenska*, ed.: Václav Chaloupecký. Bratislava 1937, s. 159, č. 193. Porovnaj tiež Julia RADZISZEWSKA : *Z dziejów*, s. 124.

⁴⁸ Teofil Emil MODELSKI : *Stanisława Heraklisza Lubomirskiego „Wywód*, s. 271 a *passim* s. 263 – 277 a Ivan CHALUPECKÝ : *Snahy*, s. 117 – 120.

Szydłowieckého o rešpektovanie ich práv) ich obchodné privilégia na území Uhorského kráľovstva, pretože tieto mestá nepatria do Koruny svätého Štefana.⁴⁹ Uhorskí králi zdôrazňovali svoje práva vo vzťahu k spišským mestám tým, že im buď udeľovali sami privilégia, alebo potvrdzovali tie udelené poľskými panovníkmi. Zálohované mestá toto súperenie zase umne využívali.⁵⁰

Diplomatické rokovania boli sprevádzané súbojom o sympatie mešťanov, ktoré sa zvlášť zintenzívnili od polovice 17. storočia. Dá sa na to poukázať dvomi príkladmi. V decembri 1649 napísal cisár Ferdinand III. grófovi 13 spišských miest, že vie, že si praje oslobodenie 13 miest „z poľských rúk“ (*de manibus Polonorum*). Vo februári 1674 naopak spišský starosta Stanislav Heraklius Lubomirský, v nadväznosti na bezvládie v Poľsku, pripomínal 13 spišským mestám, že podliehajú výlučne právomoci Rzeczpospolitej.⁵¹

Rozsah a hospodársky význam Spišského starostovstva v 15. – 18. storočí

Územie, ktoré podliehalo poľským správcom, bolo vymedzené už vo vyššie spomínanom dokumente o zálohu, ktorý vydal Žigmund Luxemburský 8. novembra 1412 v Záhrebe. V danom období zahŕňalo kráľovské majetky okolo Starej Lubovne, Podolíncu a Hniezdneho s príľahlými dedinami a ďalej mestá, ktoré boli vyčlenené z Provincie 24 spišských miest: Spišská Belá (Biała, Béla, Waltensdorf), Lubica (Lubica, Leibic, Leibitz), Vrbov (Wierzbów, Ménhárd, Menhardsdorf), Tvarožná (Twarożna, Duránd, Durlsdorf), Poprad (Poprad, Deutschendorf), Stráže (Michelsdorf, Straže, Strázsa), Veľká (Wielka, Filke, Felka, Oberwarth), Spišské Vlchy (Wallendorf, Włochy, Olaszi, Szepesolaszi, Villa Latina), Spišské Podhradie (Spiskie Podgrodzie, Kirchendorff, Szepesváralja, Kirchdrauf), Spišská Nová Ves (Nowa Wieś, Igló, Zipser Neudorf, Nova Villa), Ruskinovce (Ruskinowce, Rúsžkin, Rewsdorf, Riessdorf), Matejovce (Mathesdorff, Matiaszowce, Mátyásfalu, Matzdorf), Spišská Sobota (Sobota, Szepesszombat, Szombat, Jurgenberg, Georgerberg, Mons Sancti Georgi). Hrady v Lubovni

a v Podolínci sa stali sídlami poľských starostov. Provincia 13 spišských miest sa sformovala medzi 4. septembrom a 5. novembrom 1416, keď došlo k rozdeleniu pôvodnej Provincie 24 spišských miest na Provinciu 13 spišských miest a Provinciu 11 spišských miest.⁵² Na jej čele stál gróf, požívajúci najvyššiu správnu a súdnu právomoc, volený zástupcami jednotlivých miest. Grófi mestského zväzu sídlili vo svojich bydliskách. Z uvedeného dôvodu nemala Provincia 13 spišských miest stále sídlo, hoci sa vyskytuje v odbornej spisbe aj náhľad, že ním bola Spišská Nová Ves. Gróf s richtármi 13 miest tvorili malú radu. Ich spoločné stretnutia sa uskutočňovali spravidla v mieste bydliska grófa. Obsah rokovaní malej rady dokumentuje napríklad stanovenie noriem správania, ktorými sa mali riadiť obyvatelia spomínanej Provincie. V roku 1568 prijala malá rada nasledujúce pravidlá správania, respektíve právne normy:

1. *Všetok ľud má v nedeľu a vo sviatky chodiť do kostola, počúvať kázne a pristupovať k sviatostiam pod trestom väzenia alebo peňažnej pokuty.*
2. *Počas kázne je zakázané predávať pálenku.*
3. *Pri zvonení na poludnie a večer každý musí pod trestom väzenia sňať čiapku z hlavy.*
4. *Zakazuje sa hrešiť a nadávať pod trestom praniera.*
5. *Zakazujú sa priadky. Gazda, v ktorého dome budú, zaplatí 1 zlatku, slúžky, ktoré sa ich zúčastnia, sa potrestajú väzením. V pivárňach sa tiež zakazuje hrať karty a kocky.*
6. *V mestách sa nemá trpieť spodina. Služobníctvo možno prijať len s vedomím súdu. Tuláci, ktorí nechcú slúžiť, sa majú vyhnať.*
7. *V meste sa zakazuje bez príčiny strieľať z pušky.*
8. *Zakazuje sa dlhé vysedávanie a nočné hulákanie pod trestom väzenia.*
9. *Zakazuje sa sluhom plieskať bičom pod trestom 1 zlatku.*
10. *Proti rozsudku mesta sa možno odvolať len písomne pod mestskou pečaťou, a to len ku grófovi, alebo od neho ku kapitánovi Lubovnianskeho hradu.*
11. *Zakazuje sa uzavrieť kúpu, ktorá presahuje majetkové možnosti kupujúceho.*
12. *Vdovci a vdovy sa smú znova oženiť alebo vydať až po usporiadaní majetkových pomerov s deťmi.*

⁴⁹ Samuel WEBER ed.: *Supplementum* 3, s. 60 – 61, č. 30: „praetactae civitates non penitus a sacra Corona nostra alienate sint“.

⁵⁰ Julia RADZISZEWSKA : *Studia z dziejów*, s. 121 – 150.

⁵¹ Samuel WEBER ed.: *Supplementum* 3, s. 200 – 201, 241 – 242, č. 74 a 84.

⁵² František ŽIFČÁK : Provincia XI spišských miest a ich pečať, in: *Poceta Ivanovi Chalupeckém : Zborník príspevkov k slovenským dejinám vydaný pri príležitosti osemdesiatin doc. PhDr. Ivana Chalupeckého*, ed.: Filip Fetko a Miroslav Števík. Levoča 2012, s. 77.

13. Aby sa odstránili zbytočné súdy, musí strana, ktorá spor prehrá, zaplatiť všetky trovy.
14. V každom meste sa majú určiť 4 poručníci na spravovanie sirotského majetku.⁵³

Zjednodušenie v súdnych pojednávaní malej rady nastalo v roku 1747, keď poľská kráľovná Mária Jozefa rozhodla, že na súdenie menších priestupkov stačí gróf a richtári miest Spišská Nová Ves, Lubica, Spišská Belá a Spišská Sobota. Dovtedy ich riešila celá malá rada.⁵⁴

Popri malej rade pôsobila aj veľká rada, v ktorej okrem richtárov zasadal určitý počet volených zástupcov z každého mesta. Veľká rada volila každoročne grófa a spoločne tvorili najvyššiu inštanciu v rámci Provincie 13 spišských miest. Za čias starostovania Lubomirských (1591 – 1745) títo potvrdzovali voľby grófov a zároveň pôsobili ako najvyššia odvolacia inštancia proti rozhodnutiam grófa a veľkej rady.⁵⁵ Ustanovenie o tom, že proti rozsudku mesta sa možno odvolať ku grófovi alebo od neho k spišskému starostovi, obsahuje aj nariadenie právneho charakteru z roku 1568.⁵⁶ Úradník bezprostredne zodpovedajúci za správu 13 spišských miest sídlil na hrade Lubovňa. V prameňoch zo 16. storočia bol označovaný ako *provisor oppidorum tredecim* (1564). Zároveň vykonával pozíciu pisára – *Revisor albo Pisarz 13 Myast Spiskich* (1570).⁵⁷ Pozícia provízora 13 spišských miest – pisára bola v správnej hierarchii na hrade Lubovňa podľa údajov z rokov 1564 a 1570 druhou najvýznamnejšou, hneď po lubovnianskom podstarostovi.⁵⁸ V revíziách zo 17. storočia (1616 – 1617, 1627 a 1664), z čias starostovania Lubomirských, sa medzi úradníkmi hradu Lubovňa provízor 13 spišských miest neuvádza.⁵⁹ V 17. storočí spravovali 13 spišských miest priamo podstarostovia, uvádzaní

aj ako gubernátori 13 spišských miest, respektíve podstarostovia 13 spišských miest.⁶⁰ Túto skutočnosť dokumentuje záznam z roku 1678: „od ich Msciow. Panow zamku Lubovelskiego podstarosciech abo raciey gubernatorow y XIII. miasteczek Spiskich“.⁶¹

Na základe účtov z rokov 1554 – 1557, 1563 (*regestrum* však spomína iba mestá, ktoré boli držiteľmi daňových slobôd od kráľa), 1564 – 1565 a kontrol z rokov 1564, 1569, 1664 a 1765, boli súčasťou držby neprerušene počas tohto obdobia:⁶²

– 13 spišských miest tvoriacich spoločenstvo: Tvarožná *oppidum Durandi* (1664: *Twarozna alias Dursdorff*, 1765: *Twarozna seu Durand*), Ruskinovce (*Ruskonowicze*, 1664: *Ruskinowce alias Risdorff seu Villa Quirini*, 1765: *Ruskinowice*), Matejovce *oppidum Mathei* (*Matiaszowcze*, 1664: *Matiaszowce alias Matisdorff*, 1765: *Maciejowce seu Mathei Villa*), Lubica (*Laibicia*, *Libica*, 1664: *Libica*, 1765: *Lubica seu Labicium*), Spišské Podhradie *Varalia* (*Podogrodzie*, 1664: *Podogrodzie alias Varalium*, 1765: *Podegrodzie seu Varalia*), Spišské Vlachy *Villa Latina* (1664: *Włochy alias Wallendorff seu Olassium vel Villa Latina*, 1765: *Włochy seu Olasinum*), Spišská Nová Ves (1664: *Iglaw seu Najdorff alias Nowawieś*, 1765: *Nowa Wieś seu Iglo*), Vrbov *villa Menhardi* (1664: *Wierzbow seu Villa Menhardi*, 1765: *Wierzbow seu Menhard*), Spišská Belá *Bella* (1664: *Biała*, 1765: *Biała seu Beela*), Poprad (*Poprod*, 1664: *Poprod alias Deicendorff*), Veľká Fylka (*Wielka*, 1664: *Filka*, 1765: *Felka*), Spišská Sobota (1664: *Sobota alias Girgenberk seu Mons Georgii*, 1765: *Sobota seu Mons Sancti Georgii*), Stráže pod Tatrami (*Strasz*, 1664: *Straže alias Michelsdorff*, 1765: *Straszki seu Michaelis Villa*);

– majetky, ktoré tvorili Lubovnianske panstvo (*districtus Lublouiensis*). Patria sem majetky Lubovnianskeho hradu: mestá Stará Lubovňa (1765: *Lubownia*) s hradom, Hniezdne *alias*

⁵³ Ivan CHALUPECKÝ : V poľskom zálohu (1412 – 1772), in: *Dejiny Popradu*, ed.: Ivan Chalupický. Košice 1998, s. 71 – 72.

⁵⁴ TENŽE : *Prehľad vývoja*, s. 138.

⁵⁵ *Tamže*, s. 134 – 138. TENŽE : *V poľskom zálohu*, s. 65.

⁵⁶ Ivan CHALUPECKÝ : *V poľskom zálohu*, s. 72.

⁵⁷ *LustrKraK. 1564 1*, s. 187. PIOTR WIERZBICKI : *Szlak spisko-sądecki*. Nowy Sącz – Stará Lubovňa 2010, s. 45.

⁵⁸ *LustrKraK. 1564 1*, s. 187. PIOTR WIERZBICKI : *Szlak spisko-sądecki*, s. 45.

⁵⁹ PIOTR WIERZBICKI : *Szlak spisko-sądecki*, s. 48 – 53. *LustrKraK 1659 – 1664 2*, s. 743 – 744.

⁶⁰ Josephus HRADSKÝ (ed.) : *Additamenta ad Initia progressus ac praesens status capituli* (ďalej *Additamenta*). Szepesváralja 1903 – 1904, s. 552 – 553. Štátny archív Levoča (ďalej ŠA LE), pobočka Spišská Nová Ves (ďalej pSNV), Magistrát mesta Spišská Nová Ves (ďalej MMSNV), listina č. 388. ŠA LE, Provincia 16 spišských miest (ďalej SM), Grófsky archív (ďalej Ga), i. č. 55.

⁶¹ Františka MARCINOVÁ : Kniha testamentov Starej Lubovne 1660 – 1747, časť 3, in: *Sandecsko-spišské zošity*, roč. 7, 2012 – 2013, s. 20.

⁶² Julia RADZISZEWSKA : *Rachunki*, s. 116 n. TÁŽE : *Regestrum starostwa spiskiego z 1563 roku*, in: *Śląskie Studia Historyczne*, vol. 2. Katowice 1977, s. 185 – 202. *LustrKraK. 1564 1*, s. 178 – 199. *Tamže*, 2, s. 139 – 140, 144 – 145, 148, 154 – 155, 158 – 159 (zhrnutie dokumentov spomínaných v kontrolách). FELIKS KIRYK : *Sandecjana w Państwowym Archiwum Powiatowym w Lewoczy*, in: *Rocznik Sądecki*, roč. 24, 1996, s. 82 – 84 (kontrola z roku 1569). *LustrKraK. 1765 1*, s. 26 – 35. Kontrola krakovského vojvodstva z roku 1664 bola použitá prostredníctvom SG 11, s. 137 (tu zhrnutie lokalít, ktoré sa v nej spomínali, časť prepisov názvov vzbudzuje pochybnosti). V zátvorkách sú podané názvy na základe kontrol z rokov 1664 a 1765 a slovenské názvy tých sídel, ktoré sa doposiaľ v texte neobjavili.

Obr. 7. Poľský kráľ Žigmund August v roku 1551 potvrdzuje štatút remeselníkov Popradu, Spišskej Soboty, Veľkej a Stráží. Detail pečate.

Knyszyn a Podolíneč s hradom, hradný majer v Starej Lubovni, hradný majer v Podolínci (vznikol výkupom mestských polí, ku ktorému pristúpili starostovia Peter Kmita v rokoch 1522 – 1553 a Ján Boner v rokoch 1553 – 1562), no a napokon 8 dedín patriacich k Lubovnianskemu panstvu. Z nich 5 dedín na nemeckom práve (*ville teutonicae*), z ktorých boli platené ročné poplatky v 3 termínoch, a to vo štvrtú pôstnu nedeľu, takzvanú nedeľu Laetare, na sviatky svätého Jána a svätého Martina. K týmto regulérnym daniam treba prirátavať tiež vojenské poplatky (*censum bellicium*), konkrétne: Nová Lubovňa (*Nova Lubowla*), Forbasy, Chmeľnica (*Hobgart/Obgart*), Vyšné Ružbachy (*Superior, Družbak Wyžny*) s krčmou a mlynom, Nižné Ružbachy (*Inferior, Družbak Nižny*) s mlynom; a 3 dediny na valašskom práve (*villae valachicae*): Jakubany (Jakubiany, lokované v 14. storočí, opätovne osídlené na valašskom práve z iniciatívy Petra Kmitu, čo potvrdil kráľ Žigmund August 1551), Kamienka (založená v 14. storočí, roku 1765: Kamionka), Jarabina (založená v 14. storočí, Jarzębina, roku 1765: Jastrzębina); okrem toho ešte krčma Krempak (1551 kráľovské privilegium na krčmu a výber mýta pre Vasku Valacha, na príhovor starostu Petra Kmitu), mlyny v Lubovni a Hniezdnom (tu hradný mlyn – v Lubovni), clo

v Lubovni (vyberané colníkom poľského kráľa a tridsiatkára uhorského kráľa pol na pol).

– dodatočne bola v roku 1564 spomenutá dedina Lacková (*Laczkowa*), ktorá bola iba o niečo skôr nanovo založená Šimonom Gladyšom na pozemkoch, ktoré boli pôvodne využívané roľníkmi z Forbás a Kamienky.

Valašská kolonizácia na území Spišského starostva

Valašské obyvateľstvo, ktoré je zaznamenané vo vyššie spomínaných súhrnných zoznamoch od roku 1553 v dedinách Jakubany, Kamienka a Jarabina a tiež v súvislosti so zmienkou o krčme Krempak, bolo od 15. storočia starostami usádzané v opustených dedinách. Najviac informácií sa týka dediny Jakubany. V roku 1497 dovolil starosta Peter Kmita šoltýsovi Petrovi a valašským osadníkmi osídlenie opustených Jakubian, ktoré boli v minulosti osídlené Nemcami a Slovákmi. Mali povinnosť platiť od domu aj poľa 1 florén, poplatok obedného/kuchynného vo výške 1 floréna et *unum temlow* (geletu) bryndze z celej obce a daň v podobe 5 baranov z každého stáda 100 oviec. Súhlasil tiež s tým, že Valasi budú využívať vyhradené územia, to jest košiare, na pasenie

Obr. 8. Poľský kráľ Žigmund III. Vasa píše spišskému kapitánovi Gašparovi Matejovskému (Maciejowski) v roku 1590 vo veci privilégii mesta Lubice. Detail pečate kráľa Žigmunda III.

oviec (*curias alias koszary in silvis pro pascendis ovibus*). V roku 1501 ten istý starosta odovzdal miestnemu šoltýsovi Jackovi dva slobodné košiare (ohradené polia, *cossary*) oslobodené od platby dane a povolil mu pásť tu ovce. Okrem toho udelil popovi tamojšej cirkvi lán oslobodený od poplatkov. Navyše valašských osadníkov na rok oslobodil od všetkých povinností. Ďalší dokument bol jakubiánskeho šoltýsovi vydaný v roku 1542. Lubovniansky podstarosta Štefan Bylina (*Stephanus Bilina Vice Capitaneus Lubloviensis*) a notár hradu Lubovňa Jakub Lomnický (*Jacobus Lomnicki Notarius Ejusdem Arcis*) vtedy dosvedčili, že jakubiánsky šoltýs dostal od Petra Kmitu k škultéčii aj dvoch želiarov.⁶³ V roku 1551 zase kráľ Žigmund August potvrdil starostovo privilégium z roku 1497.⁶⁴ V roku 1564 bolo v Jakubanoch zapísaných 22 valašských osadníkov (a 8 želiarov), v Kamienke ich bolo 20 spolu s popom (a 8 želiarov), v Jarabine 13 (a 5 želiarov). Podobne ako v Jakubanoch, aj v Jarabine a Kamienke mali šoltýsi vo vlastníctve po 2 košiare oslobodené od poplatkov (*curia alias koszary*), krčmu a mlyn. Forma dávok bola vo všetkých troch dedinách podobná

– Valasi mali zo stáda 100 oviec odvádzať 5 baranov (v roku 1564 bolo na základe tejto povinnosti odovzdaných dohromady 130 baranov), daň v podobe syra (v roku 1564 spolu 34 syrov), dávky v bryndzi a sene. K tomu mal byť ešte z každej dediny poskytnutý 1 povoz, ktorý bol určený hradnému kastelánovi a kuchyni. Osadníci, ktorí nemali ovce, mali platiť po konskom popruhu. Valasi mali popritom ešte povoznícku povinnosť – podľa nariadení od zemepána sa museli vydávať do Poľska alebo Uhorska.⁶⁵

V roku 1564 boli v rámci majera v Lubovni obrábané okrem iného aj opustené polia *Haithowki*, *Piotrowany* (pozostatky osady *Petri villa* v blízkosti Kamienky, ktorá je pramenom doložená v roku 1315, ale neskôr zanikla) a Litmanová.⁶⁶ V roku 1567 udelil starosta Mikuláš Matejovský (Maciejowski) valašské šoltýstvo v Kamienke Ivanovi. Nariadil mu dodatočne usadiť 6 Rusínov (Valachov), ktorí dostali pozemky v spustnutej Petrovej Vsi, pričom ich na rok oslobodil od poplatkov. Stanovil nové chotárne hranice Kamienky, a to po horu Kiczora, kde sa zbiehali hranice uhorskej dediny Stráňany (Folwarska/Folwark/Folvark)

⁶³ ŠA LE, pobočka Stará Lubovňa (ďalej pSE), Magistrát mesta Hniezdne (ďalej MMH), listiny, i. č. 13. Ján Beňko : *Osídlenie severného Slovenska*. Košice 1985, s. 174 (tu ostatné pramene a literatúra).

⁶⁴ *LustrKraK*. 1564 1, s. 185 – 186. *LustrKraK*. 1659 – 1664 2, s. 720.

⁶⁵ *Tamže*, s. 186.

⁶⁶ *Tamže*, s. 180. Pozri aj Ján Beňko : *Osídlenie*, s. 171.

z nedeckých majetkov, Kamienky a dediny Jaworki (Jaworska).⁶⁷ V stredoveku sa dedina Litmanová vyvinula na základe listiny Ľudovíta Veľkého z roku 1359, ktorou daroval Václavovi a Tomášovi, synom Pavla z Petrovenca, kus lesa z Ľubovnianskeho hradného panstva na založenie dediny s 30 lánmi podľa nemeckého práva. V závere stredoveku však obec spustla.⁶⁸ K jej obnove došlo v druhej polovici 16. storočia. Lokačná listina Litmanovej bola vydaná starostom Mikulášom Matejovským v roku 1570. Vtedy starosta nariadil lokátorovi Petrovi Wislowskému usadenie 9 sedliakov na opustenom poli *Lipmanowa* s tým, aby boli na 12 rokov oslobodení od poplatkov. Po uplynutí tejto lehoty mali Ľubovnianskemu hradu odovzdávať dávky a služby na základe valašského práva.⁶⁹ Valasi tiež prevzali krčmu Krempak, ktorá sa spomínala už roku 1343 a znovu roku 1553. Dňa 5. marca 1551 udelil kráľ Žigmund August na príhovor starostu Petra Kmitu Vaskovi Valachovi privilégium na dedičnú krčmu Krempak, ktorá sa nachádzala pri obchodnej ceste v kráľovskom lese Krempak pod rovnomennou horou, spolu so sumou 100 zlatých florénov zapísanou na nej, právom výberu mýta a povinnosťou obnovy a udržiavania cesty (do Pivničnej), ktorá viedla okolo krčmy popod kopec a pokračovala cez neho.⁷⁰ Samozrejme, fenomén valašskej kolonizácie sa od 15. storočia netýkal výlučne Spišského starostovstva, ale zasiahol aj ďalšie územia Spišskej stolice.⁷¹

Na týchto územiach a v okolí krčmy Krempak, (spomínanej už v privilégii pre Starú Ľubovňu z roku 1343)⁷² neskôr od prelomu 16. a 17. storočia

Obr. 9. Zdrojom bohatstva 13 spišských miest zálohovaných Poľsku boli kráľovské privilégia, ktoré poľskí králi obyčajne potvrdzovali. Na snímke pečať poľského kráľa Michala Korybuta z roku 1669.

do 18. storočia, dochádzalo k ďalším doosídľovacím aktivitám. Sú zachytené opismi v inventári Ľubovnianskeho a Podolineckého panstva z roku 1746 a v kontrolnom súpise z roku 1765. V tomto poslednom zmieňovanom prameni sú vymenované dediny, ktoré medzitým vznikli: Litmanová (*Litmanowa*), Hraničné (*Gronastów*), Kremná (*Wyżny Krempak*), Nižná Kremná a Pilhov (*Niżny Krempak et Pilchów*), Kače (*Kacze*) a Sulín (*Sulin*).⁷³ Sídla Sulín a Kremná vznikli už na prelome 16. a 17. storočia.⁷⁴

⁶⁷ *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis*, vol. 2 (ďalej *Supplementum 2*), ed.: Michael Schmauk. Szepesváraljæ 1889, s. 425 – 428, č. 264. Ján BEŇKO : *Osídlenie*, s. 176. Miroslav ŠTEVÍK : K vývoju sídelných pomerov na území spišského zálohu v rokoch 1412 – 1772, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 20, 2012, s. 48.

⁶⁸ Miroslav ŠTEVÍK : Zakladacia listina Litmanovej v kontexte donácii pozemkových majetkov Ľudovíta Veľkého na hradných panstvách Ľubovňa a Plaveč v polovici 14. storočia, in: *Spiš*, roč. 6, 2012, s. 89.

⁶⁹ Podrobnosti pozri Ján BEŇKO : *Osídlenie*, s. 176 (tu aj ďalšie pramene).

⁷⁰ *MS 5/2*, s. 45, č. 5183. Michael SCHMAUK (ed.) : *Supplementum 2*, s. 388 – 389, č. 236, *LustrKrak. 1564 1*, s. 187. Ján BEŇKO : *Osídlenie*, s. 172 (poznámka 246), s. 175.

⁷¹ Ján BEŇKO : *Osídlenie*, s. 174 – 178. Miloš MAREK : *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin 2006, s. 246 – 247.

⁷² Datovanie udelenia mestských výsad Starej Ľubovni v roku 1343 uvádza revízia z roku 1664 (*Lustracja województwa krakowskiego 1659 – 1664* (ďalej *LustrKrak. 1659 – 1664*), vol. 1 – 3, ed.: Alicja Falniowska-Gradowska a Franciszek Leśniak. Warszawa 2005 (tu vol. 2, s. 710).

⁷³ AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, dział XVIII, č. 26 a *Lustracja województwa krakowskiego 1765* (ďalej *LustrKrak. 1765*), vol. 1 – 2, ed.: Alicja Falniowska-Gradowska. Warszawa a Kraków 1973 (tu vol. 1, s. 24 – 35). Vo veci rozsahu starostovstva pozri tiež napríklad Ivan CHALUPECKÝ : Prehľad vývoja verejnej správy na Spiši, in: *Sborník archivních prací*, roč. 13, 1963, s. 119 – 145. Julia RADZISZEWSKA : *Studia*, s. 121 – 150. Ivan CHALUPECKÝ a Ján BEŇKO : *Mesto Podolíneć*. Podolíneć 1992. Ivan CHALUPECKÝ a kol. : *Dejiny Krompách*. Košice 1981. Ivan CHALUPECKÝ a kol. : *Dejiny Popradu*. Košice 1998. Michal SUCHÝ : Spišské mestá v poľskom zálohu, in: *Spišské mestá v stredoveku*, ed.: Richard Marsina. Košice 1974. Kremná sa vyvinula severovýchodne od krčmy spomínanej v rokoch 1343, 1553 – 1564.

⁷⁴ Miroslav ŠTEVÍK : *K vývoju sídelných pomerov*, s. 48.

Obr. 10. List Poľského kráľa Jána III. Sobieskeho a Stanislava Heraklia Lubomirského z roku 1676. Detaily ich erbov.

System daní v Spišskom starostovstve

Dediny na nemeckom práve, ktoré sa nachádzali na území Lubovnianskeho panstva, rovnako ako aj 13 spišských miest odovzdávali poplatky na Ľubovniansky hrad v troch termínoch – v nedeľu Laetare, na sviatky svätého Jána Krstiteľa a svätého Martina. Mestá sa bránili odovzdávaniu poplatkov starostovi. Odvolávali sa pritom na svoje staré privilégia. Tie bývali potvrdzované aj poľskými kráľmi. V roku 1564 kráľovskí kontrolóri

odhadovali, že neboli potvrdené oslobodenia, na základe ktorých mestá neodvádzali 300 zlatých. Nezávisle od toho platili ešte dediny na nemeckom práve dane nazývané *lignaliium* (povinnosť odovzdávania sedliakmi istého množstva dreva), *aurigaliium* (iste od povinnosti poskytovať záprah s furmanom) a *bellicaliium* (vojenské poplatky odvádzané zemepánovi pri jeho odchode do boja). Z krčmy Krempacehy a mlynov na panstve bol odovzdávaný poplatok zvaný rukavičné (*cirothecaliium*).⁷⁵

⁷⁵ Julia RADZISZEWSKA : *Rachunki*, s. 116 n. a *Táže : Regestrum*, s. 185 – 202. *LustrKrak.* 1564 1, s. 178 – 199 a *tamže* 2, s. 139 – 140, 144 – 145, 148, 154 – 155 a 158 – 159 (súhrn prameňov spomínaných v kontrolnom súpise). *LustrKrak.* 1765 1, s. 26 – 35.

Tab. 1. Vývin sídelných pomerov na území Lubovnianskeho a Podolíneckeho panstva v období Spišského starostovstva (1412 – 1769/70)⁷⁶

Názov sídla/rok	1412	1564	1664	1765
Nová Lubovňa	<i>Wylyblio*</i>	<i>Nowa Lubowlia</i>	<i>Nowa Lubowla</i>	<i>Nowa Lubowla</i>
Chmeľnica	<i>Hoppingarth*</i>	<i>Obgart</i>	<i>Obgart</i>	<i>Hobgart</i>
Nižné Jakubany	<i>Alsowiakabuagasa*</i>	<i>Jakubiany</i>	<i>Iakubiany</i>	<i>Jakubiany</i>
Vyšné Jakubany	<i>Felsewiakabuagasa*</i>	-	-	-
Forbasy	<i>Furbas*</i>	<i>Forbaszy</i>	<i>Forbasy</i>	<i>Forbassy</i>
Nižné Ružbачy	<i>Antiqua Raussembach*</i>	<i>Druszbak Nizny</i>	<i>Druzbak Nizny</i>	<i>Nizne Druzsbaki</i>
Vyšné Ružbачy	<i>Nowa Raussembach*</i>	<i>Druszbak Wyszni</i>	<i>Druzbak Wyszny</i>	<i>Wyżne Druzsbaki</i>
Kamienka	<i>Steyn*</i>	<i>Kamien</i>	<i>Kamien</i>	<i>Kamionka</i>
Petrova Ves	<i>Petersdorff*</i>	<i>Piotrowany (majer)</i>	-	-
Jarabina	<i>Gyrem alio nomine Sombach*</i>	<i>Jarzebina</i>	<i>Iarzębina</i>	<i>Jastrzębina</i>
Lacková	<i>Laczenhaw – Laczenseyff*</i>	<i>Laczkowa</i>	<i>Laczkowa</i>	<i>Lackowa</i>
Hajtovky	<i>Dewazenhaw*</i>	<i>Haithowki (majer)</i>	-	-
Litmanová	<i>[Litmanuagasa]**</i> (predpokladaný názov v stredoveku)	<i>Lithmanowa (majer)</i>	<i>Litmanowa</i>	<i>Litmanowa</i>
Kremná	<i>[taberna]*** (1343)</i> (krčma)	<i>[Taberna Krempak]</i> (krčma)	<i>Krempak Wisny z Karczmą</i>	<i>Wyżny Krępak</i>
Sulín	-	-	<i>Szulin</i>	<i>Sulin</i>
Kače	-	-	<i>Kacze</i>	<i>Kacze</i>
Nižná Kremná a Pilhov	-	-	<i>Krempak Nizny</i>	<i>Niżny Krępak i Pilchow</i>
Hraničné	-	-	-	<i>Gronastow</i>

Najvyššie dane zo 16 miest Spišského starostovstva platili: Lubica, Spišská Nová Ves, Spišské Vlchy a Spišské Podhradie, najmenšie Spišská Sobota, Ruskinovce a Stráže. Celková predpísaná suma dane z 13 spišských miest činila výšku cca 3 000 Ung. fl. (uhorských zlatých).⁷⁷ Výška dane pre jednotlivé mestá Provincie 13 spišských miest sa počas stáročí v zásade nemenila, jediná významnejšia zmena nastala

v prípade Veľkej, ktorá v roku 1664 platila približne o štvrtinu väčšiu daň ako v roku 1564.⁷⁸ Základom spomínaných daní bola pozemková daň, ktorú určovalo už privilegium z roku 1271, respektíve jeho potvrdenie v roku 1317. Rozdelená bola medzi jednotlivé mestá podľa veľkosti chotára.⁷⁹ Uvedená daň neodrážala skutočný ekonomický potenciál či počet obyvateľov jednotlivých miest.

⁷⁶ Miroslav ŠTEVÍK : *Šestnášť spišských miest v rokoch 1412 – 1876: Katalóg výstavy*. Spišská Nová Ves 2012, s. 37 – 38.

* Krátko pred zálohom, v roku 1408, sa sídla Lubovnianskeho domínia stali predmetom donácie Žigmunda Luxemburského Imrichovi z Perína. Uvedená listina je prvým stredovekým uceleným prameňom k poznaniu sídelných pomerov spomínanej domény (pozn. Miroslav Števík).

** Východne od sedla Vabec, neďaleko prameňa potoka Hraničné, popri najvýznamnejšej ceste z Lubovne do Poľska, existovala krčma, severovýchodne od ktorej (cca 1 km) najneskôr na začiatku 17. storočia vznikla rovnomenná osada. Krčma sa spomína prvýkrát v roku 1343 (pozn. Miroslav Števík).

*** Litmanová sa vyvinula po roku 1359 na území, ktoré pôvodne patrilo Lubovnianskemu hradnému panstvu. V uvedenom roku sa na základe donácie Ľudovíta Veľkého spomínané územie stalo majetkom šľachticov z Petrovenca, ktorí tu následne založili na nemeckom práve Litmanovú. Jej šoltýsom sa stal istý Litman, nesporne nemeckého pôvodu. Názov obce zo stredoveku nie je známy. Pravdepodobne sa nazývala Litmanuagasa, t.j. Litmanova Poruba (pozn. Miroslav Števík).

⁷⁷ *LustrKraak*. 1564 1, s. 195.

⁷⁸ *LustrKraak*. 1564 1, s. 195. *LustrKraak*. 1659 – 1664 2, s. 741.

⁷⁹ Ivan CHALUPECKÝ : *V poľskom zálohu*, s. 74.

Tab. 2. Výška daní miest Spišského starostovstva podľa revízií z rokov 1564, 1664 a 1765⁸⁰

Názov mesta	1564 predpis zaplatené	1664 Zaplatené	1765 Zaplatené
Lubica	Ung. fl.* 487 ½ Ung. fl. 436½	Ung. fl. 487½	17 963 zlp. 4 gr.
Spišská Nová Ves	Ung. fl. 374/14/12 Ung. fl. 356/14/12	Ung. fl. 375	15 972 zlp. 18 gr.
Spišské Vlachy	Ung. fl. 352 ½ Ung. fl. 214/26	Ung. fl. 352	13 208 zlp. 14 gr.
Spišské Podhradie	Ung. fl. 328/25 Ung. fl. 322/25	Ung. fl. 330	12 646 zlp. 14 gr.
Spišská Belá	Ung. fl. 276 Ung. fl. 270	Ung. fl. 276	11 387 zlp. 15 gr.
Vrbov	Ung. fl. 225 Ung. fl. 0	Ung. fl. 225	8 260 zlp. 27 gr.
Tvarožná	Ung. fl. 225 Ung. fl. 90	Ung. fl. 225	7 203 zlp. 27 gr.
Veľká	Ung. fl. 142 ½ Ung. fl. 142 ½	Ung. fl. 195	7 539 zlp. 28 gr.
Matejovce	Ung. fl. 180 Ung. fl. 90	Ung. fl. 180	6 253 zlp. 15 gr.
Stará Ľubovňa	Pol. fl. 200 (Ung. fl. 180) Pol. fl. 744/1*	Pol. fl. 648/23/6***	3 647 zlp. 18 gr.
Poprad	Ung. fl. 142 ½ Ung. fl. 142 ½	Ung. fl. 142 ½	6 079 zlp. 11 gr.
Podolíneč	Pol. fl. 138/20 (Ung. fl. 124) Pol. fl. 126/4	Pol. fl. 279	3 303 zlp. 0 gr.
Hniezdne	Pol. fl. 137/23/6 (Ung. fl. 124) Pol. fl. 192/13/6**	Pol. fl. 337/23/6	3 626 zlp. 12 gr.
Stráže	Ung. fl. 120 Ung. fl. 120	Ung. fl. 120	5 135 zlp. 26 gr.
Ruskinovce	Ung. fl. 120 Ung. fl. 45	Ung. fl. 120	3 861 zlp. 21 gr.
Spišská Sobota	Ung. fl. 67½ Ung. fl. 67½	Ung. fl. 67½	3 142 zlp. 6 gr.

Najvyššie dane z dedín Spišského starostovstva platili v roku 1564: Nižné Ružbachy, Nová Ľubovňa, Jakubany a Chmeľnica, najmenšie Jarabina, Forbasy a Kamienka. Najviac gazdov mala Nová Ľubovňa a Chmeľnica, najmenej Forbasy a Jarabina.⁸¹ O storočie neskôr (v roku 1664) najvyššie dane platili obce: Chmeľnica, Sulín, Nová Ľubovňa a Kamienka, najnižšie Lacková a Vyšná Kremná. Najviac obyvateľov mali

v tom čase Jakubany, najmenej Vyšná Kremná.⁸² V roku 1765 najvyššiu daň odvádzali Jakubany, Kamienka, Vyšné Ružbachy a Chmeľnica, najnižšiu Hraničné a Vyšná Kremná.⁸³ Podľa inventára z roku 1758 boli najľudnatejšími obcami Spišského starostovstva: Jakubany, Nová Ľubovňa, Kamienka, Chmeľnica a Jarabina. Najmenej obyvateľov mali dediny: Vyšná Kremná, Hraničné a Lacková.⁸⁴

⁸⁰ *LustrKraak. 1564 1*, s. 178 – 195. *LustrKraak. 1659 – 1664 2*, s. 710 – 742 a *LustrKraak. 1765 1*, s. 24 – 33.

* Ung. fl. je uhorský zlatý (pozn. redakcie).

* Daň z mesta, mlyna, cla a majera (pozn. autora).

** Daň z mesta a mlyna (pozn. autora).

*** Daň z mesta, mlyna a ošípaných (pozn. autora).

⁸¹ *LustrKraak. 1564 1*, s. 178 – 195.

⁸² *LustrKraak. 1659 – 1664 2*, s. 710 – 742.

⁸³ *LustrKraak. 1765 1*, s. 24 – 33.

⁸⁴ ŠA LE, SM, GA, E6, i. č. 153. Ivan CHALUPECKÝ: Inventár Spišského starostovstva z roku 1758, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 3 – 4, ed.: Ivan Chalupický. Levoča 1998, s. 85.

Tab. 3. Výška daní dedín Spišského starostovstva podľa revízií z rokov 1564, 1664 a 1765⁸⁵

Názov obce	1564	1664	1765
Chmeľnica	Pol. fl.* 27/26	Pol. fl. 140/18	złp.** 1 593
Nová Lubovňa	Pol. fl. 35/6	Pol. fl. 68/11	złp. 1 361
Forbasy	Pol. fl. 11/25/12	Pol. fl. 38/12	złp. 521 gr. 12
Vyšné Ružbachy	Pol. fl. 18/24	Pol. fl. 40/12	złp. 1 707 gr. 6
Nižné Ružbachy	Pol. fl. 40/22/6	Pol. fl. 38/12	złp. 923 gr. 24
Jakubany	Pol. fl. 30/1/6	Pol. fl. 44/7	złp. 2 799
Kamienka	Pol. fl. 14/18	Pol. fl. 67/25½	złp. 1 917 gr. 9
Jarabina	Pol. fl. 9/1	Pol. fl. 33/21	złp. 1 315 gr. 21
Lacková	-	Pol. fl. 7	złp. 762 gr. 21
Litmanová	-	Pol. fl. 29/24	złp. 574 gr. 27
Sulín	-	Pol. fl. 120	złp. 787 gr. 26 den. 9
Vyšná Kremná s krčmou	-	Pol. fl. 15	złp. 352 gr. 18
Kače	-	Pol. fl. 24	złp. 427 gr. 24 den. 9
Nižná Kremná (s Pilhovom 1765)	-	Pol. fl. 39	złp. 423 gr. 12
Hraničné	-	-	złp. 319 gr. 9

Administratívno-správne rozdelenie Spišského starostovstva

Historicky podmienené rozdelenie Spiša na Lubovnianske panstvo okolo Starej Lubovne, Podolínce a Hniezdneho, a Spoločenstvo saských miest, ktoré siahalo až do 13. storočia, pretrvalo aj v rámci Spišského starostovstva do druhej polovice 18. storočia. Ako už bolo spomenuté, v roku 1416 sa Provincie 24 spišských miest rozdelila na Spoločenstvo 13 spišských miest v poľskom zálohu a Spoločenstvo 11 spišských miest, ktoré ostali podriadené uhorskej vláde. Obe spoločenstvá si udržali skoršie privilégia a práva, z ktorých najzákladnejším bolo privilégium uhorského kráľa Štefana V. z roku 1271.⁸⁶

Dôležitou súčasťou práv boli banské privilégia získané v priebehu 15. – 16. storočia. Napríklad počas kráľovských kontrol v roku 1564 sa Šimon Gladyš preukázal kráľovskou listinou z apríla 1563, ktorou bolo jemu a jeho spoločnosti udelené právo na ťažbu kovov a dosvedčil pritom, že už 3

Obr. 11. Centrom Lubovniansko-podolíneckeho panstva bol Lubovniansky hrad.

roky bola v činnosti medenorudná baňa na území Popradu.⁸⁷ Už v súpise z roku 1569 bolo však zaznamenané, že „medené hory v mestečku Poprad“ (gory miedziane in oppido Poprath) nie sú využívané a neplnú z nich príjmy, pretože „náklady (na ich prevádzku) sú väčšie než úžitok z nich“ (nakład większy niż pożytek).⁸⁸

Správnymi a administratívnymi strediskami na území starostovstva boli hrady v Starej Lubovni (hlavné sídlo starostu) a Podolínci.⁸⁹ Od

⁸⁵ *LustrKraak. 1564 1*, s. 178 – 195. *LustrKraak. 1659 – 1664 2*, s. 710 – 742. *LustrKraak. 1765 1*, s. 24 – 33.

* Pl. fl. je poľský zlatý (pozn. redakcie).

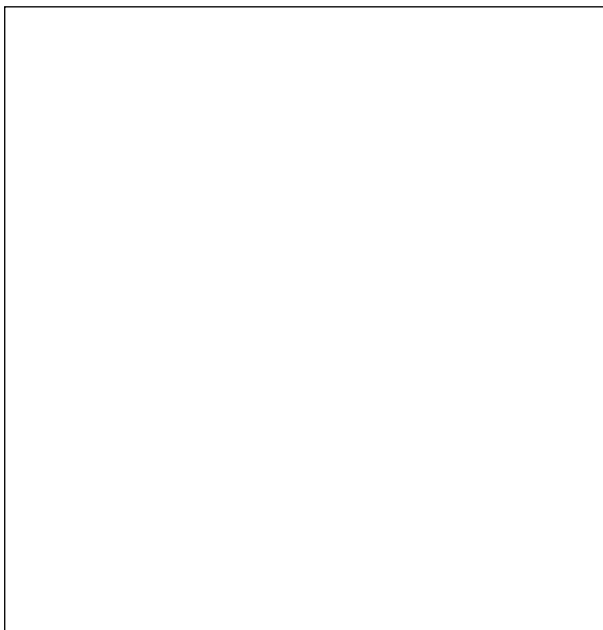
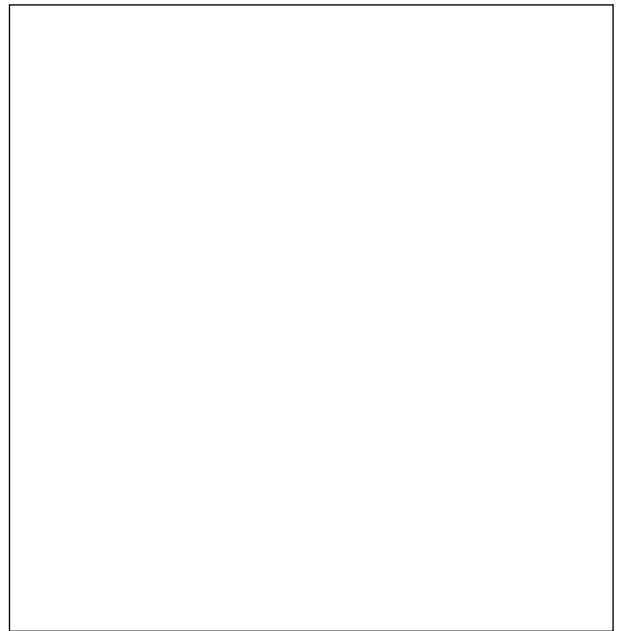
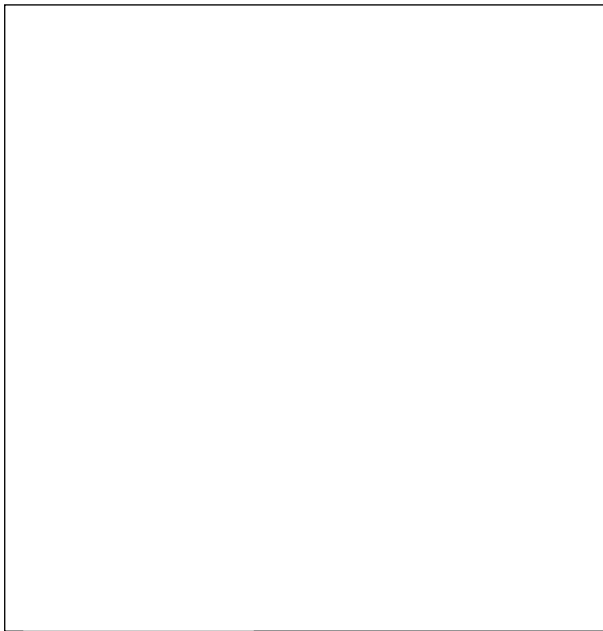
** Złp. je poľský zlotý (pozn. redakcie).

⁸⁶ Tomuto privilégiumu (*Analecta Scepusii 1*, s. 189 a nasledujúce) sa okrem iných venoval aj Henryk Ruciński : *Prowincja saska na Spiszu do 1412 roku : (na tle przemian społecznych i ustrojowych w komitacie spiskim i na obszarach przyległych) : Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego*, vol. 247. Białystok 1983, s. 267 – 269.

⁸⁷ *LustrKraak. 1564 1*, s. 195 – 196.

⁸⁸ Feliks KIRYK : Sandecjana, s. 83.

⁸⁹ Pozri Bronisław GUSTAWICZ : *Lubowla*, SG 5, s. 450 – 453. TENŽE : *Podolinc*, SG 8, s. 461. Jozef VOJTAS : *Hrad Stará Lubovňa*. Košice 1969. Ivan CHALUPECKÝ a Marcel SMETANA : *Hrad Lubovňa*. Martin 1987. Ivan CHALUPECKÝ : *Hrad v Podolínci*, in: *Vlastivedný časopis*, roč. 3, 1989. Michal SLIVKA a Dušan ČAPLOVIČ : *Predbežné výsledky archeologického výskumu Lubovnianskeho hradu*, in: *Krásky Slovenska*, roč. 10, 1976. Miroslav ŠTEVÍK : *Pokus o rekonštrukciu hradu Lubovňa na základe popisu z roku 1564*, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 7 – 8, ed.: Ivan Chalupecký. Levoča 2001 a Miroslav ŠTEVÍK a kol. : *Lubovniansky hrad*. Stará Lubovňa 2002, *passim*.

Mapa 5. Vývoj Lubovniansko-podolineckého domínia v rokoch 1564 – 1765.

a kastelánov. Vojenské úlohy týchto hradov na uhorsko-poľskom pohraničí, ktoré boli nezanebateľné už od počiatkov ich „starostovskej“ éry (udalosti rokov 1430, 1438, 1440 – 1444 a neskôr), ešte viac získali na význame po poľskej porážke v Bukovine v roku 1497 a uhorskej moháčskej katastrofe v roku 1526 a nasledujúcej tureckej hrozbe. Dňa 2. apríla 1527 pri príležitosti odpustenia dlhov starostovi Petrovi Kmitovi z príjmov starostovstva za roky 1525 – 1527 kráľ jednoducho vyjadril porozumenie pre zvýšené náklady správcu, ktoré boli zdôvodnené tureckými nájzdami na Uhorsko.⁹⁰ Na prelome 15. a 16. storočia (korunný maršálek Peter Kmita) a v 16. storočí (dvorný maršálek Peter Kmita, Ján Boner, Mikuláš Matejovský a Sebastián Lubomirski) starostovia realizovali intenzívne stavebné práce v snahe vynoviť a prebudovať opevnenia. Týkalo sa to predovšetkým Lubovnianskeho hradu, obzvlášť po požari v roku 1553 (práce v rokoch 1502, 1528, po roku 1544, 1554 – 1557, 1563 a od roku 1566), v menšej miere aj Podolineckého hradu (práce v rokoch 1569 a 1593). V 17. storočí pokračovali v stavebných prácach na Lubovnianskom

roku 1412 boli spomínané ako plne funkčné (hrad v Starej Lubovni a *fortalicium* v Podolínci) a vnímané ako centrá starostovstva (starostovia vystupovali do polovice 15. storočia zvyčajne buď s doplnkom *Lubovliensis*, alebo *Podolinensis*, termín *Scepusiensis* bol dovtedy používaný sporadicky), takže už v 15. storočí boli sídlami podstarostov

⁹⁰ Bittburg, Zbiory Tomasza Niewodniczańskiego, perg. A 159. Dokumenty pergaminowe, in: *Imago Poloniae : Dawna Rzeczpospolita na mapach, dokumentach i starodrukach w zbiorach Tomasza Niewodniczańskiego : Katalóg wystawy*, ed.: Kazimierz Kozica a Janusz Pezda. Warszawa 2002, vol. 1. Warszawa 2002, s. 312, č. P22 (fot. a regist perg. A 159). MS 4/2 s. 357, č. 15146. Porovnaj *Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, ed.: Zygmunt L. Radziwiński a Bronisław Gorczak, vol. 2 – 5. Lwów 1888 – 1897, (tu vol. 5, č. 148).

Obr. 12. Druhým centrom Lubovniansko-podolíneckého panstva bol Poldolíneec. Hradby mesta a pôvodný hrad po prestavbe.

hrade Lubomirskí. Okolo rokov 1600 – 1603 ho dal opraviť Sebastián Lubomirsky, pred rokom 1627 a okolo rokov 1642 – 1647 inicioval rozsiahlu prestavbu Stanislav Lubomirsky.⁹¹

Politická a vojenská úloha hradov v Starej Lubovni a Podolínci bola značná i cenená. Vo svetle účtov a kontrol z rokov 1554 – 1564 možno usudzovať, že starosta venoval pozornosť hradným arzenálom, dodávkam delových gúľ a strelného prachu pre delostrelectvo. V roku 1556 boli z Krakova do Starej Lubovne privezené 2 veľké delá, 100 veľkých hákovnic, čiže bombard a isté množstvo diel, ktoré bolo potrebné ešte rozmiestniť. Na základe stavu z roku 1564 sa na Lubovnianskom hrade nachádzalo 10 diel, 299 hákovnic, 12 polhákovnic, 80 arkebúz, 59 kopijí a primerané množstvo prachu a gúľ. V súpise z roku 1564 je detailne opísaný stav opevnení dolného aj horného hradu. Posádku tvorilo v rokoch 1563/1564 40 ľudí, v Podolínci to bolo 20 (plánoval sa nárast na 30 pešiakov).⁹²

Dôležitosť Lubovnianskeho hradu vzrástla v 17. storočí – 10. júna 1658, keď ho zákon poľského snemu zaradil medzi šesť najdôležitejších pevností Rzeczpospolitej (spolu s hradmi v Krakove, Varšave, Poznani, Lvove a Kamenci), ktoré mali byť z dôvodu svojho významu udržiavané na náklady Rzeczpospolitej. Lubovniansky hrad

bol z hľadiska dôležitosti kladený na jednu úroveň s Kamencom Podolským. Jeho posádka sa mala zväčšiť na 120 ľudí, mali byť doplnené zásoby a veliteľom posádky sa smel stať iba poľský šľachtic a pod prísahou.⁹³

Príjmy a výdavky Spišského starostovstva

Zachovali sa 3 účtovné súpisy Spišského starostovstva zo 16. storočia (registra, teda príjmy a výdavky starostovstva) z rokov 1554 – 1557 (z éry starostu Jána Bonera),⁹⁴ 1563 (obdobie vlády Lubovnianskeho podstarostu Stanislava Bieliňského),⁹⁵ 1564 – 1565 (starostovská vláda Mikuláša Matejovského).⁹⁶ Okrem účtov týkajúcich sa rokov 1554, 1555, 1556 a 1557 vyzerali príjmy starostovstva v uvedených rokoch nasledovne: niečo vyše 4 604, vyše 5 606, niečo vyše 3 616 a vyše 3 786 zlatých florénov.⁹⁷ Register publikovaný Júliou Radziszewskou z 1. januára – 31. decembra 1563, ktorý bol vedený v čase neobsadeného starostovstva, *tempore administracionis* Stanislava Bieliňského (v prameni vystupuje ako *officialis castri Luboulia*, čiže podstarosta a administrátor starostovstva) prináša tiež súpis poplatkov, ktoré mali byť odovzdané z 13 spišských miest

⁹¹ Pozri nižšie príslušné posty v súpise starostov Julia RADZISZEWSKA : Źródła do budowy i wyposażenia szesnastowiecznego zamku w Lubowli (1554 – 1566), in: *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, roč. 21, 1973. Miroslav ŠTEVÍK a Tadeusz M. TRAJDOS : *Sedem storočí hradov Lubovňa a Dunajec*. Stará Lubovňa 2011, s. 37 – 48 (autorom príslušnej časti Miroslav Števík).

⁹² Julia RADZISZEWSKA : *Rachunki*, s. 124. *LustrKrak. 1564* 1, s. 188 – 192.

⁹³ *Volumina legum*, ed.: Józef Ohryzko, vol. 1 – 9. Petersburg 1859 – 1889, (tu vol. 4, s. 256).

⁹⁴ AGAD, tzw. Metryka Litewska, časť IX, sign. 137, s. 364 a komentár Julia RADZISZEWSKA : *Rachunki*, s. 115 n.

⁹⁵ *Tamže*, sign. 138, karta 43 a tlač Julia RADZISZEWSKA : *Regestrum*, s. 179 – 202.

⁹⁶ *Tamže*, sign. 140, karta 108 a komentár Julia RADZISZEWSKA : *Rachunki*, s. 119.

⁹⁷ Julia RADZISZEWSKA : *Rachunki*, s. 116.

a Lubovnianskeho panstva – dohromady viac než 5 547 zlatých florénov.⁹⁸ Na základe kontroly z roku 1564 tvorili príjmy kráľovskej pokladnice z Lubovnianskeho panstva (Stará Lubovňa, Podolíne, Hniezdne s dedinami) niečo vyše 1503 zlatých florénov (958 hrivien). 13 miest malo do kráľovskej pokladnice odovzdať poplatky vo výške 3 000 zlatých florénov, v skutočnosti však zaplatilo iba niečo vyše 2 255 zlatých florénov (2 442 hrivien), pretože im boli z rozmanitých dôvodov

(požiare, privilégia, atď.) udelené kráľovské oslobodenia vo výške viac než 744 zlatých florénov. Nestálosť vo výške starostovských príjmov bola zapríčinená kráľovskými oslobodeniami, ktoré bývali mestám udeľované, snahami miest o minimalizáciu poplatkov, v tom čase pretrvávajúcimi rozsiahlymi stavebnými prácami na hradoch v Starej Lubovni a Podolínci (obzvlášť v prvom prípade) a napokon aj objektívnymi faktormi (požiare, roku 1564 epidémia).⁹⁹

Tab. 4. Najvýnosnejšie malopoľské starostovstvá vo vybraných obdobiach

Najvýnosnejšie starostovstvá	1564 (ročné príjmy)	1574 (ročné príjmy)	17. storočie (štvrtina)	1765 (štvrtina, iba krakovské vojvodstvo)
1.	Radomské: 8 498 hrivien	Oświęcimsko-zatorské: 8 079 zlatých	Sandomierské: 4 016 zlatých	Spišské: 60 933 zlatých
2.	Sandomierske: 6 070 hrivien	Korczynské: 8 052 zlatých	Krzepické: 2 953 zlatých	Lanckoronské: 23 963 zlatých
3.	Korczynské: 4 704 hrivien	Lubelské: 7 051 zlatých	Spišské: 1 989 zlatých	Novotarské: 16 372 zlatých
4.	Oświęcimské: 3 504 hrivien	Stężycké: 6 296 zlatých	Novotarské: 1 662 zlatých	Olsztynské: 8 060 zlatých
5.	Spišské: 4 533 florénov [= 3 145 hrivien]	Sandomierske: 5 987 zlatých		Biecke: 7 732 zlatých
6.	Sandeké: 1 537 hrivien	Spišské: 5 736 zlatých		Zatorské; 7 353 zlatých
Prameň	<i>LustrKrak 1654; LustrSand 1564 – 1565</i>	Tarifa kancelára pokladu (podľa: <i>SuchMonJag</i>).	<i>S. Ciara, Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej połowie XVII wieku. Wrocław 1990, s. 87 – 90</i>	<i>LustrKrak 1765</i>

Legenda: Hodnoty uvedené v tabuľke boli zaokrúhlené. Skutočná atraktivita najväčších starostovstiev bola oslabovaná (obzvlášť v 16. storočí) kráľovským zvykom prenajímať jednotlivé dediny a menšie panstvá rôznym osobám, ktoré nebývali totožné s hlavným správcom starostovstva (netýkalo sa to však Spišského starostovstva). Jeho príjmy boli v prípade roku 1564 uvedené v maximálnej výške (v skutočnosti však získalo 13 spišských miest, ktoré boli ináč povinné zaplatiť 3000 zlatých florénov, úľavu od kráľa vo výške vyše 744 florénov). Príjmy uvedené v prameni vo florénoch boli prerátané (1 zlatý florén = 33,3 hrivien na základe uhorských mier používaných na Spiši, 1 hrivna = 48 grošov).

Napriek všeobecne rozšírenému názoru (prítomnému aj v historiografii) nebolo Spišské starostovstvo najvýnosnejšou poľskou držbou, aj keď, samozrejme, patrilo do skupiny kráľovských majetkov prinášajúcich najvyššie zisky. Jeho veľká atraktivita bola súhrnom ekonomických činiteľov a vecí prestíže. Vždy tvorilo jedno „panstvo“ (uzavretý celok,

ktorého súčasťou neboli žiadni iní menší držitelia). Disponovalo reprezentačnou bázou v podobe 2 veľkých hradov (pričom Lubovniansky bol jednou z najdôležitejších pevností kráľovstva). A napokon svojou pohraničnou polohou a špecifickým postavením akejsi „marky“ umožňovala spišskému starostovi zúčastňovať sa medzinárodného diania.

⁹⁸ Julia RADZISZEWSKA : *Rachunki*, s. 115 – 129. TÁŽE : Počty spišského starostovstva z rokov 1554 – 1556 a 1563 – 1565, in: *Spišské mestá v stredoveku*, s. 89 – 90 a TÁŽE : *Regestrum*, s. 179 – 202.

⁹⁹ *LustrKrak. 1564* 1, s. 187 a 195.

Príjmy zo Spišského starostovstva, akokoľvek dôležité boli pre jednotlivých správcov, neboli primerané ohromnej pôžičke, ktorú Vladislav II. Jagelovský poskytol v roku 1412 Žigmundovi Luxemburskému. Avšak aj napriek tomu bolo Spišské starostovstvo hodno svojej ceny – jeho politický a vojenský význam bol rovnako dôležitý ako jeho význam ekonomický.

Od konca 16. storočia bola pri hodnotení výnosnosti starostovstva z pohľadu jeho správcu rozhodujúca veľkosť štvrtiny, ktorú si nechával. V 17. storočí bolo v Krakovskom vojvodstve pre svojho starostu najvýhodnejšie Krzepické starostovstvo (štvrtina = 2 953 zlatých). Spišské starostovstvo stálo až na druhom mieste (štvrtina = 1 989 zlatých). Na treťom bolo Novotarské starostovstvo (štvrtina = 1 662 zlatých).¹⁰⁰

Obchod medzi Uhorským a Poľským kráľovstvom

Obchodnú výmenu medzi Uhorskom a Poľskom, ktorá sa realizovala cez Spiš, dokumentuje pre 15. storočie colný register mesta Kežmarok z rokov 1480 – 1498 zaznamenávajúci prevoz tovarov cez colnice v Starej Lubovni a Spišskej Starej Vsi.¹⁰¹ Obchodovalo sa najmä s olovom, meďou, železom, soľou, výrobkami z kovov (kotle, kosy, nože, meče), rybami (slede, úhory, jesetere, šľuky), textíliami (vlna, súkno, ľanové plátno), kožami a výrobkami z kože (kožuchy, čiapky), roľnícko-chovateľskými a lesnými tovarmi (kone, voly, chmeľ, víno, slivky, vosk, med, olej).¹⁰² Podľa revízie z roku 1564 sa clo v Starej Lubovni platilo za víno, olovo, meď, železo, oceľ, súkno, sud kramárskych vecí, ľvovský sud rýb, slede, úhory, kone, voly, jalovice, ošípané, barany, chmeľ.¹⁰³ Revízia z roku 1664 dokladá vyberanie cla za víno, súkno, olovo, meď, železo, oceľ, voz akéhokoľvek tovaru, sud uhorských koží, sud kramárskych vecí, sud rýb, sud sledov a úhorov, sud síranu (*Kopferwasser*), kone, voly, jalovice, barany, chmeľ.¹⁰⁴

Obr. 13. Dobová pečať zálohovaných miest – Spišskej Novej Vsi a Spišských Vlách.

Zo Spiša do Poľska sa vyvážalo najmä železo, meď, oceľ, víno, z Poľska na Spiš soľ.¹⁰⁵ V roku 1758 najviac obchodníkov z miest Spišského starostovstva bývalo v Spišskej Novej Vsi (7), ďalej sa uvádzajú v Spišskom Podhradí a Spišskej

¹⁰⁰ Edward TRZYNA : Królewsczyzny województwa krakowskiego w XVII w., in: *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, roč. 24, 1962, s. 9 – 72. Krzysztof CHŁAPOWSKI : *Realizacja reform egzekucji dóbr 1563 – 1665 : Sprawa zastawów królewsczyzn małopolskich*. Warszawa 1984, *passim*. Stefan CIARA : *Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej połowie XVII wieku*. Wrocław 1990, s. 87 – 88.

¹⁰¹ Feliks KIRYK : Studia nad wymianą towarową Polski z Węgrami w XV wieku, in: *Studia Historyczne*, roč. 49, 2006, č. 2, s. 199.

¹⁰² *Tamže*, s. 222 – 231.

¹⁰³ *LustrKrak. 1564* 1, s. 180.

¹⁰⁴ *LustrKrak 1659 – 1664* 2, s. 714 – 715.

¹⁰⁵ Michal SUCHÝ : *Spišské mestá*, s. 78.

Obr. 14. Potvrdenie artikulov pre cechy 13 spišských miest, začiatok 17. storočia, Spišská Nová Ves.

Sobote (po 3).¹⁰⁶ Veľkou výhodou obchodníkov zo zálohovaných miest oproti iným uhorským obchodníkom bola skutočnosť, že sa zapájali do medzinárodného obchodu súčasne ako obyvatelia Uhorska i ako obyvatelia Poľska.¹⁰⁷ Konkurencia miest Spišského starostovstva sa na Spiši najväčšmi dotýkala Levoče a Kežmarku, z mimospišských miest Košíc. Zálohované mestá nachádzali ochranu svojich záujmov na panovníckych dvoroch Uhorska i Poľska. Najvýznamnejšie výsady obchodného charakteru 13 spišských miest obsahovali:

- slobodné dovážanie tovaru z Krakova a iných poľských miest
- slobodný obchod s vínom a inými tovarmi i na území južne od Košíc
- slobodný obchod v Poľsku a Rusku, rovnako ako u ostatných obyvateľov Poľska

- oslobodenie od práva skladu Levoče
- oslobodenie od tridsiatku v celom Uhorsku
- oslobodenie obyvateľov Spišskej Novej Vsi od skladovej povinnosti (práva skladových miest)
- oslobodenie od platenia starého mýta v Poľsku,¹⁰⁸ etc.

Obdobnými výsadami, ktoré získali individuálne alebo spoločne, disponovali aj mestá Stará Lubovňa, Podolínec a Hniezdne:

- slobodný prejazd so soľou zakúpenou v kráľovských soľných baniach (pre mešťanov Lubovne a Podolínce)
- oslobodenie od platenia starého mýta v Poľsku (pre Lubovňu a Podolínec)
- oslobodenie od platenia mýta a iných súkromných ciel (*od platenia Przykomorków y innych prywatnych Cel*) od vín a suchého tovaru prevázaných vodou či súšou¹⁰⁹

¹⁰⁶ ŠA LE, SM, GA, E6, i. č. 153.

¹⁰⁷ Michal SUCHÝ: *Spišské mestá*, s. 75 a 77.

¹⁰⁸ *Tamže*, s. 71 – 78.

¹⁰⁹ Piotr WIERZBICKI : *Szlak spisko-sądecki*, s. 27. Michal SUCHÝ: *Spišské mestá*, s. 78 a Miroslav ŠTEVÍK a Michaela TIMKOVÁ : *Dejiny hradu Lubovňa*. Stará Lubovňa 2005, s. 92.

– slobodný obchod v spore s Novým Sončom,¹¹⁰ etc.

Oslobodenie od platenia ciel udelil v roku 1563 Žigmund August 8 obciam podliehajúcim hradom Lubovňa a Podolínce (Ogbert, Nowa Lubowla, Jakubiany, Forbasi, Drusbaky – Nižné a Vyšné Ružbachy, Kamień, Jarzembina).¹¹¹

Miestami uskutočňovania týždenných či výročných trhov sa postupne stala väčšina miest Spišského starostovstva. Najstaršími trhovými sídlami, to jest mestami, ktoré získali trhové privilégia, boli pred rokom 1412 mestá: Stará Lubovňa (1364), Lubica (1364), Spišská Nová Ves (1380), Spišská Sobota (1380) a Podolínce (1409). V 16. storočí k nim pribudlo Spišské Podhradie (1511), Spišské Vlachy (1512) a Hniezdne (1566), v 17. storočí Spišská Belá (1607).¹¹² Podľa revízie z roku 1664 sa v Starej Lubovni a v Podolínci mohli každoročne konať 4 výročné trhy, v Hniezdom 3. Slobodné týždenné trhy sa tu uskutočňovali v utorok (Stará Lubovňa), štvrtok (Hniezdne) a v sobotu (Podolínce).¹¹³ Svedčí to o premyslenom rozvrhnutí trhov dňov v 3 mestách, ktoré stáli neďaleko seba. Spomínané tri mestá sa časom stali trhovými sídlami s najväčším počtom jarmokov na Spiši. V polovici 18. storočia mohli usporadúvať 8 (Podolínce, Hniezdne), respektíve 7 výročných trhov (Stará Lubovňa). Prudký rozvoj v tomto smere zaznamenala Spišská Belá počas 17. a prvej polovice 18. storočia, keď získala privilégia na 5 jarmokov. 4 jarmoky sa konávali v Spišskej Sobote a 3 v Spišskom Podhradí, Lubici, Spišskej Novej Vsi a Spišských Vlachoch.¹¹⁴ Ak sa tieto údaje porovnajú s najvýznamnejším slobodným kráľovským mestom regiónu – Levočou, ktorá mala právo usporadúvať 4 výročné trhy, je zrejmé, akou silnou konkurenciou boli pre Levoču a iné sídla Spiša mestá Spišského starostovstva. Najväčším konkurentom Levoče bola Spišská Nová Ves, Kežmarku Spišská Belá a Lubica. V polovici 18. storočia disponovalo právom konať výročné trhy 9 zo 16 zálohovaných miest.

Obr. 15. Pečať Spišskej Soboty.

Každoročne sa v nich v tomto období uskutočňovalo 44 jarmokov. Počas ich konania mali do miest prístup takmer všetci a mohli tu predávať rôzne tovary. V tomto sa odlišovali výročné trhy od týždenných trhov, kde platili rôzne obmedzenia.¹¹⁵

Organizovanie početných výročných a týždenných trhov pozitívne vplývalo na rozvoj remeselnej výroby v spišských mestách. Počas stáročí bola najrozvinutejšia v slobodných kráľovských mestách Levoča a Kežmarok. Tretím spišským mestom, ktoré remeselnou výrobou najväčšími konkurovalo Levoči a Kežmarku, bola Spišská Nová Ves. Výrazný nárast konkurencie miest Spišského starostovstva vo vzťahu ku Kežmarku a Levoči v oblasti remesiel sa prejavil v prvej polovici 18. storočia.¹¹⁶ Podrobné údaje o remeselníkoch jednotlivých miest Spišského starostovstva zaznamenáva jeho inventár (*Inventarium der Starostei Zips*) z roku 1758.¹¹⁷

¹¹⁰ ŠA LE, pSL, MMH, listiny, i. č. 84.

¹¹¹ Piotr WIERZBICKI : *Szlak spisko-sądecki*, s. 29.

¹¹² Michal SUCHÝ : *Dejiny Levoče*, s. 311 – 314.

¹¹³ *LustrKrak. 1659 – 1664 2*, s. 712, 731 – 732, 736.

¹¹⁴ ŠA LE, SM, GA, E6, i. č. 153. Ivan CHALUPECKÝ : *Inventár Spišského starostovstva*, s. 85. I. Chalupický udáva v Spišskej Novej Vsi 2 jarmoky, v dokumente sú však zapísané 3 jarmoky.

¹¹⁵ Michal SUCHÝ : *Dejiny Levoče 1*, s. 241, 311 – 317.

¹¹⁶ *Tamže*, s. 275, 294, 304.

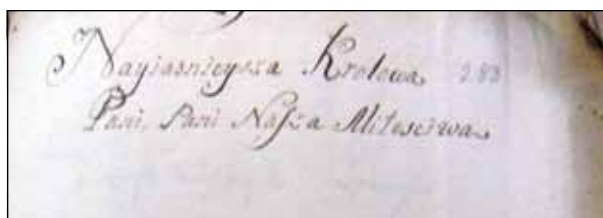
¹¹⁷ ŠA LE, SM, GA, E6, i. č. 153. Ivan CHALUPECKÝ : *Inventár Spišského starostovstva*, s. 81 – 87. Julia RADZISZEWSKA : *Studia z dziejów ustroju Spisza*, s. 140 – 141. Uvedená tabuľka sa v niektorých detailoch odlišuje od tabuliek uverejnených I. Chalupickým a J. Radziszewskou (napríklad v počte debnárov v Spišskej Sobote).

Tab. 5. Rozvrstvenie obyvateľstva 16 spišských miest podľa zamestnaní v roku 1758

Mesto Zamestnanie	Lubica	Spišská Nová Ves	Spišské Podhradie	Spišské Vlachy	Spišská Belá	Spišská Sobota	Poprad	Veľká	Vrbov	Stráže	Matejovce	Tvarožná	Ruskinovce	Stará Lubovňa	Hniezdne	Podolíneč
Baníci	-	730	-	91	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Cínari	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Čižmári	-	52	34	4	-	-	9	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Debnári	3	10	8	6	3	4	3	3	2	2	3	2	-	3	3	2
Farbiari	3	11	-	1	5	-	1	1	-	-	1	-	-	1	1	2
Garbiari	-	-	-	1	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gombičkári	1	7	-	1	1	4	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Holiči	-	3	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Hostinskí	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Hrebenári	-	3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hrnčiar	-	4	-	1	1	1	-	1	-	-	-	-	-	3	-	5
Ihliari	-	1	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kamenári	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Klobučníci	-	4	-	1	1	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Kolári	2	6	-	2	2	-	1	-	-	1	2	-	-	-	-	-
Kominári	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Košikári	-	1	-	1	-	-	1	1	-	4	-	-	-	-	-	-
Kordovanníci	-	5	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kotliari	-	8	2	-	3	3	5	1	-	-	1	-	-	-	-	-
Kováči	8	23	7	17	22	30	8	9	2	3	-	2	-	4	10	13
Kožušníci	7	34	23	10	40	11	5	1	4	-	2	-	2	7	-	14
Krajčíri	8	37	46	22	30	21	11	8	3	1	3	1	-	12	12	6
Kramári	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Lanári	-	3	3	-	2	20	1	-	-	-	-	-	-	2	-	-
Lekárnici	-	2	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Majitelia baní	-	80	-	8	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Maliari	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1	-
Mäsiari	9	40	17	8	21	25	12	4	5	-	5	1	-	10	2	3
Medovníkari	-	1	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mlynári	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Murári	-	6	4	5	2	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	7
Nožiari	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Obchodníci	-	7	3	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Obuvníci	20	36	22	34	98	19	18	15	12	5	8	8	5	30	14	23
Olejkári	-	1	-	4	2	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-	3
Pekári	-	3	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Ránhojči	-	-	1	-	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Remenári	-	11	1	-	-	-	6	-	1	-	1	-	-	-	-	-
Rukavičkári	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rybári	-	4	-	-	4	-	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Sedlári	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-
Sklenári	-	1	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2	-	1
Stolári	-	5	1	4	4	2	2	-	-	-	1	-	-	2	-	1
Súkenníci	50	20	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tesári	-	11	2	4	5	16	4	4	-	-	6	2	-	-	6	4
Tkáči	4	16	6	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	50	-	12
Tokári	-	1	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Organári	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Zámočníci	1	4	-	5	1	1	1	-	1	-	-	-	-	2	3	3
Zlatníci	-	6	-	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Spolu	116	1208	188	234	254	176	103	56	31	16	34	16	7	133	53	106

Uvedený prehľad zamestnaneckej štruktúry obyvateľstva 16 spišských miest dokumentuje, že najvýznamnejším hospodárskym strediskom Spišského starostovstva bola Spišská Nová Ves. K popredným centrom remeselnej výroby patrili: Spišská Belá, Spišské Podhradie, Spišská Sobota, Spišské Vlachy a Stará Lubovňa. Významnú pozíciu v spomínanej oblasti zastávali aj mestá Lubi- ca, Podolíneec a Poprad. Menší rozsah remeselnej výroby sa uskutočňoval vo Veľkej, Matejovciach a Vrbove. Najmenej remeselníkov pracovalo v Strážach, Tvarožnej a Ruskinovciach. Počtom remeselníkov v jednotlivých odvetviach remeselnej činnosti zväčša dominovala Spišská Nová Ves, no v niektorých remeslách mali početnejšie zastúpenie iné mestá Spišského starostovstva. Najviac hrnčiarov a murárov pracovalo v Podolínci, košíkárov v Strážach, lanárov, kováčov, obuvníkov a tesárov v Spišskej Sobote, kožušníkov v Spišskej Belej, krajčírov v Spišskom Podhradí, olejkárov v Spišských Vlachoch, súkenníkov v Lubicu a tkáčov v Starej Lubovni. Najrozšírenejšími remeslami v mestách Spišského starostovstva boli: obuvníci, kožušníci, kováči, krajčíri, mäsiari, tesári a debnári. Najväčší podiel remeselníkov v štruktúre obyvateľstva mali mestá: Spišská Nová Ves, Spišská Sobota, Spišská Belá, Poprad, Spišské Podhradie a Stará Lubovňa.

Spiš oplýval bohatstvom nerastných surovín. Banské podnikanie sa vo veľkom rozsahu uplatňovalo po stáročia v Spišskej Novej Vsi, kde sa nachádzali početné bane, železné a medené hámre.¹¹⁸ Od roku 1487 bola súčasťou Zväzu hornouhorských banských miest. Viaceré medenorudné bane na území spomínaného mesta patrili Lubomirským. O význame Spišskej Novej Vsi ako banického mesta ešte v polovici 18. storočia svedčí skutočnosť, že sa radila k najdôležitejším centrom výroby medi v celom stredoeurópskom priestore. Ročná produkcia dosahovala hodnotu viac ako 4 000 centov. Poprednú pozíciu zohrávalo mesto aj vo výrobe železa. V roku 1765 vykazovalo na jeho území činnosť 5 baní na meď, v roku 1772 sú doložené 4 železné hámre.¹¹⁹ V oveľa menšej miere sa banské podnikanie realizovalo v Spišských Vlachoch, kde sa v roku 1769 uvádza banský podnik na meď, príbytky baníkov a v ich blízkosti stojaca taviaca huta.¹²⁰ Najmenej

Obr. 16. Sťažnosť mestečiek Stará Lubovňa, Hniezdne a Podolíneec na Lubomirských poľskej kráľovnej Márii Jozefe. Hore portrét Márie Jozefy z rodu Habsburgovcov.

¹¹⁸ Bohuš KLEIN : *Sídla na Slovensku*, s. 150.

¹¹⁹ Ivan CHALUPECKÝ : Medzi porážkou uhorského vojska pri Moháči a zánikom zálohu (1526 – 1772), in: *Dejiny mesta Spišská Nová Ves*, ed.: Ivan Chalupický. Spišská Nová Ves 2014, s. 170 – 175.

¹²⁰ Bohuš KLEIN : *Sídla na Slovensku*, s. 163.

Obr. 17. Dobové zobrazenie piaristického gymnázia v Podolínci s Kostolom svätého Stanislava. Dole modliaci sa študenti a ich učiteľ.

významné banské podnikanie z 3 miest Spišského starostovstva sa uskutočňovalo v Poprade, kde sa v roku 1769 spomína banský podnik na meď.¹²¹ Podľa údajov z roku 1758 bývalo v Spišskej Novej Vsi 730 baníkov a 80 majiteľov baní (*Waldbürger*), v Spišských Vlachoch 91 baníkov a 8 majiteľov baní, v Poprade 3 majitelia baní.¹²²

Školstvo a vzdelanie v Spišskom starostovstve

S hospodárskou úrovňou jednotlivých miest Spišského starostovstva úzko súviselo vzdelávanie ich obyvateľstva. Vo viacerých spišských mestách už počas stredoveku existovali školy vyššieho typu. Najvýznamnejšími centrami kultúry

a vzdelanosti na Spiši boli po stáročia mestá Levoča a Kežmarok. V nich získalo vzdelanie mnoho študentov zo zálohovaných miest. Mestské školy zväčša starého pôvodu mali väčšie mestá Spišského starostovstva – Ľubica, Spišská Belá, Spišská Sobota, Spišská Nová Ves, Spišské Vlachy a Spišské Podhradie.¹²³ Študenti zo Spiša pokračovali v štúdiách na univerzitách v Krakove, Viedni, Prahe a mnohých iných mestách Európy. Najbližšie univerzitné centrum sa nachádzalo v Krakove. Najvýznamnejším centrom vzdelanosti na území Spišského starostovstva sa od roku 1642 stalo piaristické kolégium v Podolínci.¹²⁴

Tab. 6. Študenti z miest Spišského starostovstva na Krakovskej univerzite v rokoch 1412 – 1508¹²⁵

Názov mesta	Počet študentov
Spišské Vlachy	(29)*
Ľubica	(19)*
Podolínec	11
Spišská Belá	9
Spišská Sobota	8
Stará Ľubovňa	7
Spišské Podhradie	6
Veľká	5
Spišská Nová Ves	4
Matejovce	3
Poprad	2
Stráže pod Tatrami	2
Tvarožná	2
Vrbov	2
Hniezdne	1

Organizácia chodu starostovstva

Pomerne málo informácií sa zachovalo o personáli starostov. Najvýznamnejší boli spočiatku kasteláni v Starej Ľubovni a Podolínci. Z čias Olešnických aj ich správcovia nad celým starostovstvom (*capitanei*). Stáli na čele hradných posádok a v mene starostu spravovali majetok starostovstva. V písomných prameňoch vystupovali

¹²¹ *Tamže*, s. 124.

¹²² ŠA LE, SM, GA, E6, i. č. 153. Ivan CHALUPECKÝ : *Inventár Spišského starostovstva*, s. 83 – 84.

¹²³ Ivan CHALUPECKÝ : *Vzdelanosť a kultúra spišských miest a mestečiek v 15. – 18. storočí*. in: *HČ*, 3, 1987, s. 428 – 430.

¹²⁴ Martin MACKO a Miroslav ŠTEVÍK : *Kláštor v Podolínci : 370 rokov od príchodu piaristov a 90 rokov od príchodu redemptoristov do Podolíncu*. Bratislava 2013, s. 10.

¹²⁵ *Metrika Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400 – 1508*, vol. 1, ed.: Antoni Gašiorowski; Tomasz Jurek a Izabela Skierska za spolupráce Ryszarda Grzesika. Kraków 2004, s. 148, 279, 281, 377, 381, 462 – 463, 472, 521, 544 a 555.

* Viacero študentov uvedených pri Spišských Vlachoch a Ľubici v sumarizačných prehľadoch pochádzalo zo sídiel rovnakého, respektíve podobného názvu. Skutočné počty študentov zo Spišských Vlach a Ľubice boli podstatne nižšie, porovnateľné s ďalšími mestami Spišského starostovstva.

nielen ako kasteláni, ale aj ako podstarostovia.¹²⁶ Od 16. storočia správu vykonávali podstarostovia (ľubovniansky a podolínecký). Pozícia kastelánov (ľubovniansky a podolínecký) sa zredukovala do úlohy veliteľov posádok. Na hradoch bola tiež udržiavaná stála posádka, ktorej početnosť bola v časoch pohraničných nepokojov zvyšovaná. Dôležitým strediskom poľských vojsk bol za čias starostu Petra Šafranca (1438 – 1439) a administrátora Spiša Mikuláša Komorovského (1441 – 1444) hrad v Podolínci. Vojaci umiestnení na Ľubovnianskom hrade za starostovania Predslava z Dmošíc (Przeclaw z Dmosic) okolo roku 1459 trápili spišské obyvateľstvo.¹²⁷

V rokoch 1554 – 1564 sú doložení starosta, Ľubovnianski, podolíneckí podstarostovia a Šimon Gladyš (1563 – 1564) provízor 13 miest (*provisor oppidorum tredecim*). Posledne menovaný je aj Ľubovnianskym hradným pisárom (*jest i pisarzem zamkowym*). Okrem nich sa pramene v roku 1563 zmieňujú aj o ľubovnianskom colníkovi (mýtnikovi) Martinovi Ligoňovi. Starostovi v čase jeho neprítomnosti na Spiši najčastejšie doručoval správy ľubovniansky hradný pisár. Materiálne boli zabezpečený z príjmov z ľubovnianskeho mýta. Úradníci starostovstva sa špecializovali najmä na bežnú agendu v kontaktoch s Uhorským kráľovstvom. V rokoch 1563 – 1564 to bol napríklad Juraj Winkler. Ako osobitný posol „jazdil s listovou agendou na uhorskú stranu“ (*jezdzi z listy na węgierską stronę*). V roku 1564 sa ako špeciálny *węgierski prokurator dla spraw w stolicy* uvádza istý Koloman, prítomný na Ľubovnianskom hrade a ustanovený starostom Mikulášom Matejovským. Jeho povinnosti (informovanie o záležitostiach spojených s Uhorskom, reprezentovanie starostu vo vzťahoch s Uhorskom) boli predtým plnené hradným pisárom. Stálou položkou boli odmeny pre špiónov (*exploratores*). Vydžiarovali ich ľubovnianski a podolínecký podstarostovia. Ich úlohou bolo monitorovať situáciu na Spiši a v ďalších častiach Uhorského kráľovstva. Stálou položkou bolo tiež vyplácanie poslov, ktorí doručovali listy a správy uhorským adresátom, starostovi (v prípade jeho neprítomnosti na Spiši), na kráľovský dvor aj iným adresátom na území Kráľovstva (*distributa in exploratores et nuntios vicecapitaneis Lubloviensi et Podoliniensi*

temporibus periculis per Hungariam equitantibus). V roku 1564 mal starosta aj dvoch zamestnancov, ktorým vyplácal ročnú rentu (nem. *Jahrgelt*, poľ. *jurgielt*). Dozaista ich vyplácal osobitne zo svojich príjmov. Šlo o spomínaného Kolomana, splnomocnenca (*prokurator*) pre uhorské záležitosti a istého Jaklevského, *jurgieltnika pana starosty dla szpiegowania, gdyby jaki był niepokój*. Personál Ľubovnianskeho hradu vyzeral v rokoch 1563/1564 nasledovne: okrem podstarostu, pisára, kastelána a mýtnika (colnika, ktorý však býval v meste, nie na hrade), sa tu zmieňuje tiež hradný kaplán, puškár (Pavol), dvaja kľučári čiže šafári, vrátnik (Šimon, *który bramę otwiera zamkową*), trubač (Szczęsny), hradný strážnik (*stróż zamkowy, którego zową kratny*), ktorý mal na starosti mrežu chrániacu vstupnú bránu hradu, hlásnik (*głaszni*), starostov sluha, ktorý v sprievode bubeníka verejne vyhlasoval starostove nariadenia), bubeník (*Bieniek bębenica, który też i stróżem dziennym zawody bywa*), denné (medzi nimi *stróż dzienny, który też i na bębniech bije*) aj nočné strážne, oddiel pešiakov (*drabów*), ktorý bol v roku 1564 zdvojnásobený na 40 ľudí a predstavoval tak stálu posádku hradu, hradná čelad' (kuchár, pekár, pivovarník, drevár, 2 furmani) a remeselníci, ktorí slúžili hradu a posádke (stolár, remenáři, debnáři, kováči, tesári, zámočníci, hrnčiar, kolár, murári). Osadenstvo hradu v Podolínci v roku 1563/1564) tvorili okrem podstarostu, kastelána a hradného pisára aj puškár (Krištof), kľučiar, trubač a 3 vrátnici:

„*ktorí zamykajú a odomykajú brány v [meste] Podolínci, pri vyšnej a nižnej mestskej bráne, (...) keďže sa mesto i hrad zamyká (...) tretí vrátnik [stojí] pri bráne hradu a je na hradnej strave [t.j. platený z príjmov hradu]*“.

K tomuto počtu patrilo i 20 drábov z posádky (v roku 1564 starosta plánoval zvýšenie ich počtu na 30), čelad' a remeselníci (v podobnej zostave ako v Starej Ľubovni, teda napríklad 2 voziari, ktorí pracujú s hradnými povozmi, ďalej 2 strážnici, „*ktorí hlásia na hrade v noci*“ či kuchári z hradných kuchýň. V Podolínci prebiehala roku 1563 výstavba špitálu „*pre vyslúžilých a chudobných drábov*“. Hradní a starostovskí úradníci, hradné služobníctvo a posádka boli odmeňovaní formou

¹²⁶ V mestskej knihe Starej Ľubovne sa v dvoch záznamoch z roku 1513 Stanislav Piškowski uvádza raz ako ľubovniansky kastelán (*Castellanus*), druhý krát ako ľubovniansky podstarosta (*Vicecapitaneus*). ŠA LE, pSL, Magistrát mesta Stará Ľubovňa (ďalej MMSL), Mestská kniha zmlúv, majetkových prevodov a záväzkov 1513 – 1583, i. č. 6, fólio 3, 6.

¹²⁷ Pozri poznámky pri príslušných menách v zozname starostov uvedenom nižšie. *DokWęgSroka* 2, s. 50 – 51, č. 150 (rok 1459).

hotovosti z mýta a súknom. V rokoch 1554 – 1557 predstavoval plat starostu niečo vyše 666 florénov. Vojská posádka dostávala v rokoch 1554 – 1564 žold štvrťročne, od roku 1565 po 40 florénov v Starej Lubovni a 30 florénov v Podolínci.¹²⁸ Na základe rozhodnutia sejmu bola od roku 1658 zvýšená vojenská hotovosť na Lubovnianskom hrade na 120. Bola udržiavaná na náklady Rzeczpospolitej.¹²⁹

Podľa revízie z roku 1627 pôsobili na hrade Lubovňa: podstarosta (*podstarości*), rotmajster (*rotmistrz*), *burgrabius* – správca hradu (*burgrabia*), poručík (*Krzysztof, porucznik dragoński*), 30 dragúnov (*dragonów N° 30*), kaplán (*księdz kapelan*), dvaja vyzvedači – Horváth (*Horwath, który jeździ na szpiegi*) a Dzurdziak (*Dzurdziak, który jeździ na szpiegi*), hradný pisár (*pisarz zamkowy*), trubač (*trembacz*), traja píšťalkári (*szyposowie trzy*), bubeník (*dobosz*), vrátnik (*bronny*), rurmajster (*rurmistrz*), kľúčiar či šafár (*klucznik*), pekár (*piekarz*), pivovarník (*piwowar*), puškár (*puszkarz*), dôstojník delostrelectva (*czegwart*).¹³⁰

V revízii z roku 1664 sú v Starej Lubovni doložení: podstarosta a veliteľ hradu Lubovňa (*podstarości i komendant zamku pogranicznego lubowlenskigo*), správca hradu (*burgrabie*), kapitán (*kapitan*), poručík (*porucznik*), vyzvedač P. Kierat, *który pro exploratore do Siedmigródzkiej ziemi, Węgier, Wiednia etc. wysyłany bywa i p. komendanta fortecy we wszystkim wiadomym czyni i przestrzega*, kaplán (*kapelan zamkowy*), pisár a sekretár (*pisarz sekretalny różnych języków styl umiejący*), proviantový pisár (*pisarz prowontowy*), 2 rurmajstri (*rurmistrzowie dwa*), hradný vrátnik (*bronny zamkowy*), štyria puškári (*puszkarzowie cztery*), štyria trubači (*trębaczowie cztery*), bubeník (*dobosz*), hradný pivovarník (*piwowar zamkowy*) a kočiš (*woźnica*). Pod hradom Lubovňa bývali remeselníci: kováč, tesár, zámočník, kolár, hrnčiar, vápeník, ktorí sa starali o delá, sudy s pušným prachom a opravu budov na hrade, poškodzovaných časťami vetrami.

V Podolínci pôsobili: podolínsky podstarosta (*podstarości podoliniecki*) a pisár (*pisarz*), v Lackovej úradník (*urzędnik w Lackowej*). Úradník v Lackovej mal na starosti tunajší majer (*Wieś Laczkowa z folwarkiem*).¹³¹ Revízori zaznamenali, že odmeny a výdavky spojené so spomínaným osadenstvom, remeselníkmi a podobne, nie sú hrazené z výnosov majerov Spišského starostovstva, pretože by na to nestačili, ale z dedičných majetkov spišského starostu.¹³² Revízia z roku 1664 v porovnaní s revíziou z roku 1564 dokumentuje značné zmeny v zložení osadenstva na hradoch v Starej Lubovni a v Podolínci. Hrad v Podolínci mal už v tomto čase inú pozíciu. Súviselo to nesporne so zmenou majetkových pomerov, keď sa spišským starostom stal Sebastián Lubomirsky (1591). V roku 1593 dal opraviť hrad v Podolínci.¹³³ Už nasledujúci rok Žigmund III. oznamuje listinou z 20. novembra 1594, že Sebastián Lubomirsky odstupuje majetok svojmu synovi Stanislavovi Lubomirskému – mesto a hrad Podolínec, ako aj obce Vyšné a Nižné Ružbachy (*oppidum Podoliniec Castrum eiusdem ac villas Druzbak parua et Druzbak maior*).¹³⁴ Uvedenú skutočnosť reflektujú revízie z rokov 1616 – 1617 a 1627:

„Dedukowana przed nami przywilejem consensus de data Cracoviae Ao 1594 tak ze cessia i niszemi dispositiami (...) Isz Stanisław Lubomirski (...) jest dawnym possessorem (...) Miasta Podolinca cum Castro et cum Villis ad id pertinentibus ac alyis pertynentys. (...) dlatego pomienionego possessora od lustrowania tych dóbr uwalniamy...“¹³⁵

Obce v revízii z roku 1664 neboli rozdelené podľa príslušnosti k hradom Lubovňa a Podolínec ako tomu bolo v roku 1564, ale označujú sa ako dediny prináležiace k Lubovnianskemu kapitanátu (*Villae ad capitaneatum Lubovlensem pertinentes*). Je zaujímavé, že za valašské obce (*Wsi wołoskie*) revízia označila iba Kamienku

¹²⁸ Julia RADZISZEWSKA : *Rachunki*, s. 117 – 125. TÁŽE : *Regestrum*, s. 189 – 201 a *LustrKraK*. 1564 1, s. 187 – 190.

¹²⁹ *Volumina legum*, ed.: Jozafat Ohryzko. Petersburg 1859 – 1889 (tu vol. 4., s. 256).

¹³⁰ Piotr WIERZBICKI : *Szlak spisko-sądecki*, s. 52 – 53.

¹³¹ *LustrKraK*. 1659 – 1664 2, s. 734.

¹³² *Tamže*, s. 743 – 744.

¹³³ Miroslav ŠTEVÍK a Michal MARHEFKA a kol.: *Podolínec. História, pamiatky, spomienky*. Podolínec 2014, s. 51.

¹³⁴ ŠA LE, pSE, Magistrát mesta Podolínec (ďalej MMP), listiny, i. č. 101. Porovnaj Ivan CHALUPECKÝ : *Prehľad vývoja*, s. 137. Podľa I. Chalupeckého sa sídla Provincie 13 spišských miest stali predmetom donácie Žigmunda III. v prospech Sebastiána Lubomirského v roku 1593. Revízie z rokov 1616 – 1617, 1627 a 1664 žiadnu donáciu z roku 1593 neuvádzajú.

¹³⁵ Beata WIERZBICKA a Piotr WIERZBICKI : *Zamki Spisza i pogranicza w lustracjach z XVI i XVII wieku*, in: *Spiš v 12. a 13. storočí*, ed.: Miroslav Števík. Stará Lubovňa 2011, s. 292.

a Jarabinu.¹³⁶ Presnejšie údaje v tomto smere obsahujú revízie z rokov 1564,¹³⁷ 1616 – 1617 a 1627.¹³⁸

Cirkevná jurisdikcia v Spišskom starostovstve

Obyvateľstvo valašských obcí tvorili Rusíni (*Rutheni*), veriaci byzantsko-slovanského obradu. Spišských pravoslávnych dedín ležiacich na zálohovanom území sa týkala Brestská únia, uzavretá v roku 1596. Na Spiši sa zjednotenie veriacich byzantsko-slovanského obradu s rímskokatolíckou cirkvou

zavŕšilo počas 17. storočia. Gréckokatolícke farnosti Jarabina, Jakubany, Kamienka, Litmanová a Sulín cirkevno-správne podliehali biskupovi v Premyšli (Przemysl). Súčasťou Mukačevskej eparchie sa stali v roku 1786.¹³⁹ Katolícke farnosti v Chmeľnici, Novej Lubovni, Nižných Ružbachoch, Podolínci, Hniezdnom a v Starej Lubovni sa počas prvej polovice 17. storočia dostali z právomoci Spišského prepoštstva do právomoci Krakovského biskupstva. Od roku 1643 tvorili Spišský dekanát ako súčasť Sandeckého archidiakonátu. Krakovskému biskupstvu podliehali do roku 1786.¹⁴⁰

Tab. 7. Obce Spišského starostovstva riadiace sa nemeckým a valašským právom podľa revízií z rokov 1564, 1616 – 1617 a 1627

Názov obce	1564	1616 – 1617	1627
	nemecké	nemecké	nemecké
Chmeľnica	<i>Obgart</i>	<i>Obgart</i>	<i>Obgard</i>
Nová Lubovňa	<i>Nowa Lubowlia</i>	<i>Lubownia Nova Teutonicalis</i>	<i>Lubownia Nowa</i>
Forbasy	<i>Forbaszy</i>	<i>Forbas</i>	<i>Forbaszy</i>
Vyšné Ružbachy	<i>Druszbak Wyszni</i>		
Nižné Ružbachy	<i>Druszbak Nizny</i>		
	Valašské	valašské	Valašské
Jakubany	<i>Jakubiany</i>	<i>Jakubiany</i>	<i>Jakubiany</i>
Kamienka	<i>Kamien</i>	<i>Kamień</i>	<i>Kamień</i>
Jarabina	<i>Jarzembina</i>	<i>Jarzębina</i>	<i>Jarzębina</i>
Litmanová		<i>Litmanowa</i>	<i>Litmanowa</i>
Sulín		<i>Sulin</i>	<i>Sulin Nowa Osada</i>
Vyšná Kremná		<i>Krempak cum Tawerna</i>	<i>Krempak z Karczmą</i>
Nižná Kremná			<i>Krempak Poniższy</i>
	Majetok Šimona Gladiša		Prenájom Stanislava Lubomírského
Lacková	<i>Lackowa</i>	<i>Lackowa</i>	<i>Lackowa</i>
		Majetok Stanislava Lubomírského	Majetok* Stanislava Lubomírského
Nižné Ružbachy		[Nižné Ružbachy]	[Nižné Ružbachy]
Vyšné Ružbachy		[Vyšné Ružbachy]	[Vyšné Ružbachy]

Lubovniansky a Podolínecký kľúč

Podľa revízie z roku 1746¹⁴¹ boli obce Spišského starostovstva rozdelené do dvoch kľúčov. *Klucz*

Lubowelski tvorili: Chmeľnica (*Hobgart*), Nová Lubovňa (*Nowa Lubownia*), Jakubany (*Jakubiany*), Kamienka (*Kamionka*), Litmanová (*Litmanowa*), Jarabina (*Jarzębina*), Vyšná Kremná (*Krempak Wysni*),

¹³⁶ *LustrKraK. 1659 – 1664 2*, s. 727 – 729.

¹³⁷ *LustrKraK. 1564 1*, s. 183 – 187.

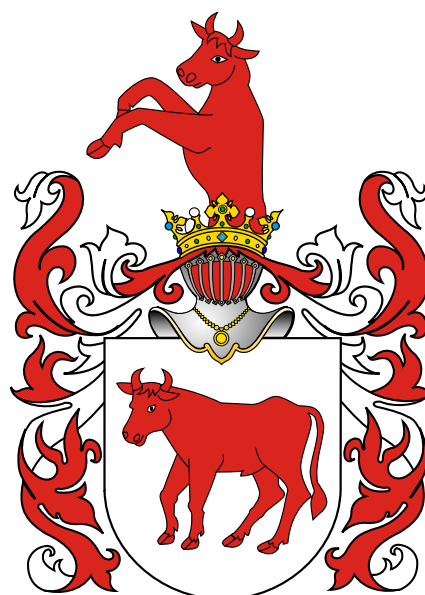
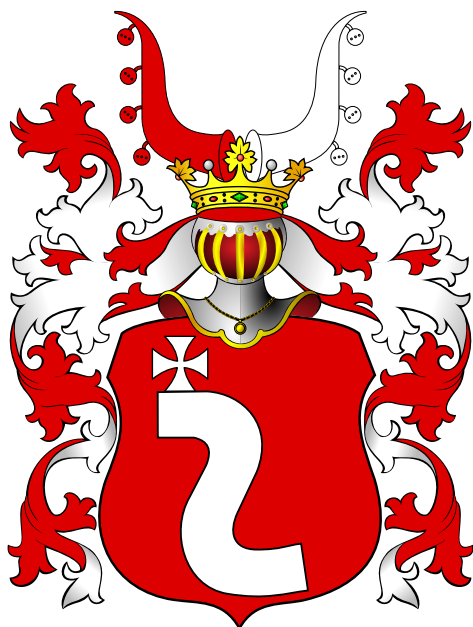
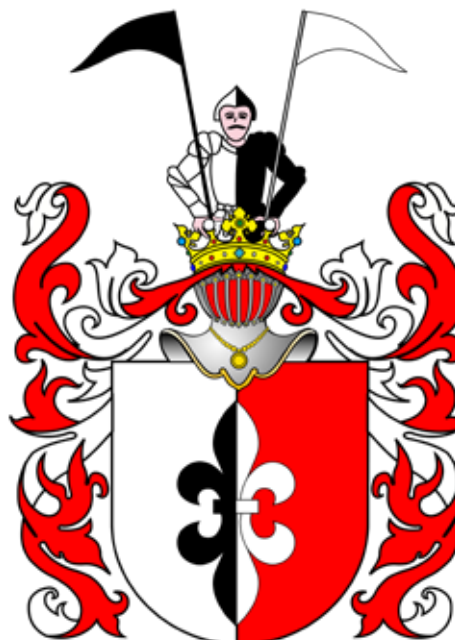
¹³⁸ Beata WIERZBICKA a Piotr WIERZBICKI : *Zamki Spisza i pogranicza*, s. 257 – 264.

¹³⁹ Peter ŠOLTĚS : Spiš v dejinách gréckokatolíckej cirkvi, in: *Terra Scepusienis*, ed.: Martin Homza a Ryszard Gładkiewicz. Wrocław a Levoča 2003, s. 616, 634.

¹⁴⁰ Tadeusz M. TRAJDOS : Dekanat spiski diecezji krakowskiej w świetle wizytacji 1728 roku, in: *Nasza Przeszłość*, roč. 90, 1998, s. 114. Miroslav ŠTEVÍK a Michal MARHEFKA a kol.: *Podolínec*, s. 25.

* Na základe privilégia z roku 1594 sa stal Stanislav Lubomírsky majiteľom mesta Podolínec s hradom a s dedinami k nemu patriacimi a ďalším príslušenstvom (*Stanislav Lubomírski jest dawnym possessorem Miasta Podolinca cum Castro et cum Villis ad id pertinentibus ac alys pertynentys*). Pozri Beata WIERZBICKA a Piotr WIERZBICKI : *Zamki Spisza i pogranicza*, s. 292.

¹⁴¹ ŠA LE, SM, GA, E 5, i. č. 152. Porovnaj Ivan CHALUPECKÝ : *Prehľad vývoja*, s. 131 – 132.

Obr. 18. Pečat' a erb spišského starotu Petra Kmitu.

Hraničné (*Granastow*), Nižná Kremná s Pilhovom (*Krępak Niżni z Pilchowem*). *Klucz Podoliniecki* sa skladal z obcí: Nižné Ružbachy (*Nizni Druzbak*), Vyšné Ružbachy (*Wysni Druzbak*), Forbasy (*Forbasy*) a Lacková (*Lackowa*). Uvedené rozdelenie reflektuje predchádzajúci stav, keď podolinecký majer obrábali obce Forbasy, Nižné a Vyšné Ružbachy (1664).¹⁴² Lacková nie je v revízii z roku

Obr. 19. Erby spišských starostov Jána Bonera a Mikuláša Matejovského.

1664 uvedená medzi dedinami patriacimi k Lubovnianskemu kapitanátu, ale v časti revízie hneď za mestom Podolíneč, respektíve majerom mesta Podolíneč.¹⁴³ Rovnako revízie z rokov 1616 – 1617 a 1627 uvádzajú Lackovú za majetkami Podolíneča, respektíve hradu Podolíneč. Lacková bola vtedy v nájme Stanislava Lubomirského (*dzierżawa wojewody ruskiego*, 1627).¹⁴⁴ Znamená to,

¹⁴² *LustrKrak. 1659 – 1664 2*, s. 733.

¹⁴³ *Tamže*, s. 734.

¹⁴⁴ Beata WIERZBICKA a Piotr WIERZBICKI : *Zamki Spisza i pogranicza*, s. 263.

že obce späť v 17. storočí s podolineckou doménou, či podolineckým majerom tvorili v 18. storočí Podolinecký kľúč (1747).¹⁴⁵

V roku 1765 sú v revízií Spišského starostovstva zaznamenané pozície: gubernátor (*gubernator*), ľubovniansky ekonóm (*ekonom lubowelski*), podolínsky ekonóm (*ekonom podoliniecki*), ekonóm Novej Ľubovne (*ekonom Lubowni Nowey*), dvaja karbovníci – osoby dozerajúce na poľné práce (*korboownicy dwa*), rurmajster (*rurmagister*), organista hradnej kaplnky (*organista zamkowej kaplice*) a robotník na majeri (*fornal folwarczny*).¹⁴⁶ Revízia z roku 1765 dokumentuje v porovnaní s rokmi 1564, 1627 a 1664 výrazné zníženie personálu, ktorý bol odmeňovaný z prostriedkov určených na správu Spišského starostovstva.

Právne postavenie spišských starostov na území starostovstva v 15. – 18. storočí

Spišské starostovstvo bolo „nehradné“ (*sine iurisdictione*), to jest bez súdnych právomocí, ku ktorým sa rátalo napríklad aj „právo meča“ (*ius gladii*), akými disponovali „hradné“ (*cum iurisdictione*) starostovstvá v Poľskom kráľovstve. Je to pochopiteľné. Poľská správa mala byť dočasná, a teda výlučne politická a pasívna vo vzťahu k miestnemu obyvateľstvu. Miestne spoločenstvo si navyše v zálohovaných mestách vytvorilo štruktúry, ktoré sa do značnej miery líšili od poľských reálií, disponovali vlastnými súdnymi zvyklosťami, v rámci ktorých mali obzvlášť vysoké postavenie mestské súdy.¹⁴⁷ Rovnako aj v prípade Spišského starostovstva však máme dočinenia s mechanizmami a javmi, ktoré boli typické pre starostovstvá v Poľskom kráľovstve. Šlo o formy držby *ad fideles manus* („do verných rúk“) a *in tenutam*, zástavy majetkov na doživotie, viacgeneračné držby (rody Kmitovcov, Matejovských či Ľubomirských). Spočiatku bolo dávané do správy *ad fideles manus*, od polovice 15. storočia už bolo spravované starostami *in tenutam* (v zálohu). V niektorých prípadoch prichádzalo aj k zneužívaniu právomocí starostu, z čoho plynuli konflikty, pri ktorých musel zasahovať kráľ, a podobne.

Obr. 20. Placidinho náčrt Lubovnianskeho hradu z polovice 18. storočia.

Obr. 21. Interiér Kaplnky svätého Michala archanjela z Lubovnianskeho hradu (súčasný stav).

Ako prví (od roku 1440) *in tenutam* Spišské starostovstvo držali Olešnickí. Kráľovská pokladnica vykúpila starostovstvo v roku 1508 a bolo zverované *ad fideles manus*. V druhej polovici 16. storočia sa však starostovstvo opätovne zálohovalo. V mene starostu bola bežná administrácia spočiatku vykonávaná kastelánmi (ľubovnianskym a podolineckým) titulovanými aj ako podstarostovia, od 16. storočia podstarostami (ľubovnianskym a podolineckým), ktorým pomáhali kasteláni.

Nezávisle na tom, ako vyzerali aktuálne poľsko-uhorské vzťahy, bolo so Spišským starostovstvom *de facto* zaobchádzané ako s inými majetkami v Poľskom kráľovstve, a teda pri kráľovských

¹⁴⁵ Porovnaj Ivan CHALUPECKÝ: *Prehľad vývoja*, s. 131 – 132.

¹⁴⁶ *LustrKrak*. 1765 1, s. 36.

¹⁴⁷ Pozri vyššie citované práce Julie Radziszewskiej a Henrika Rucińskiego. Pozri tiež Adrienne KÖRMENDY: A soltész (more scultetorum) telepítette falvak a Szepességben (XIII. – XIV. sz.), in: *Rocznik Podhalanski*, roč. 4, 1987, s. 295 – 305. Štefánia MERTANOVÁ: *Ius Tavernicale: Štúdie o procese formovania práva tavernických miest v etapách vývoja tavernického súdu v Uhorsku (15. – 17. storočie)*. Bratislava 1985 a Teofil Emil MODELSKI: Prawo kreskie w państwie muszyńskim i lubowelskim, in: *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*, ed.: Kol., vol. 2. Lwów 1925, s. 1 – 16.

Obr. 22. Kópia korunovačných klenotov poľských kráľov: plášť, koruna, šabl'a, ríšske jablko a žezlo.

súpisoch bolo spravidla zaznamenávané spolu s kráľovskými majetkami Krakovskej krajiny. Spišské mestá boli zase častými adresátmi kráľovských privilégii. Veľmi výrazne sa prejavila tendencia spájať Spišské starostovstvo so Sandeckom – v 15. – 16. storočí s Rytrom a/alebo Mušinou, v 16. – 18. storočí so Sandeckým starostovstvom. V druhom spomínanom prípade boli Spišské aj Sandecké starostovstvo od 15. storočia

Obr. 23. Pamätná tabuľa Sebastiana Lubomirského.

často v jedných rukách a po roku 1591 desaťročia v držbe jednej rodiny.¹⁴⁸ V roku 1553 sa v rámci Spišského starostovstva spomína 14 obcí: *Forbas, Nowa Lubowla, Obgarth, Ružbak Superior, Ružbak Inferior, Jakubiany, Kamień, Jarzembina, Barcice, Rytro, Młodów, Przysiecznica, Olszana, Wolica*.¹⁴⁹ Podľa výpovede bývalého richtára Starej Lubovne Alexandra z roku 1554, zaznamenatej na stránkach mestskej knihy Starej Lubovne, patril majer Rytro (*Ritter*) hradu Lubovňa od čias starostovania Andreja Kościeleckého (1507 – 1515).¹⁵⁰ Doklady z roku 1554 hovoria o tom, že hradu Lubovňa vtedy patrili tri obce z okolia Rytra – Wolica, Olszana a Młodów.¹⁵¹ Rytro, Barcice a Przysietnica boli v roku 1554 v nájme Stanislava Garnisza. Svedčí o tom list Žigmunda Augusta z 9. augusta 1554, ktorý písal Jánovi Bonerovi, spišskému starostovi, vo veci napadnutia kráľovských obcí Rytro, Barcice a Przysietnica, v nájme Stanislava Garnisza, poddanými Spišského starostovstva.¹⁵² Podľa lustrácie z roku 1569 patrili do Spišského

¹⁴⁸ MarcLub.

¹⁴⁹ Beata WIERZBICKA a Piotr WIERZBICKI : *Zamki Spisza i pogranicza*, s. 260 – 262.

¹⁵⁰ Virginia MISLOVIČOVÁ : Súdna právomoc Starej Lubovne v zrkadle najstaršej mestskej knihy, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 7 – 8, ed.: Ivan Chalupecký. Levoča 2001, s. 86.

¹⁵¹ Julia RADZISZEWSKA : *Počty*, s. 89.

¹⁵² Piotr WIERZBICKI : *Szlak spisko-sądecki*. Nowy Sącz – Stará Lubovňa 2010, s. 26.

starostovstva, okrem iných majetkov, hrad Rytro (Ritter zamek) a obce: *Barcice, Ruber, Przysiecznica, Młodów, Olszana, Wolica, Dembno, Ostrowsko, Nowa Gromkow*.¹⁵³ Revízie z rokov 1616 – 1617, respektíve 1627 spomínané sídla a hrad Rytro medzi majetkami Spišského starostovstva neuvádzajú.¹⁵⁴

Prestížny charakter Spišského starostovstva

Z dôvodu iného charakteru spoločenských a právnych vzťahov než na území Poľského kráľovstva, strategickej polohy, vysokej výnosnosti, nápadných hradných sídel v Starej Ľubovni a Podolínci sa Spišské starostovstvo výrazne líšilo, symbolicky aj z hľadiska prestíže. Bolo považované za jedno z najvýnosnejších poľských starostovstiev. Atraktivita jeho prestíže pramenila aj z významu hradov v Starej Ľubovni a Podolínci. Od konca 16. storočia do polovice 18. storočia sa jeho správa nachádzala v rukách rodu Lubomirských, ktorí tieto majetky považovali za *sui generis* dedičné léno a charakteristický znak vlastnej moci. Prejavovali snahu vnucovať mestám dodatočné

povinnosti, takže už po roku 1591 sa pokúšali preberať príjmy alebo ukladať poplatky za krčmy, mlyny a trhy.

Demografický vývoj Spišského starostovstva

Prvé súbornejšie informácie o počte, národnostnej a náboženskej skladbe obyvateľstva Spiša sa zachovali z prelomu 17. a 18. storočia, vo vizitáciách spišského prepošta Jána Žigraja (Sigray).¹⁵⁵ Presnejšie údaje o počte obyvateľov v porovnaní s rokom 1700 zaznamenal J. Žigraj vo vizitácii z roku 1712.¹⁵⁶ Z miest Spišského starostovstva mala najväčší počet obyvateľov Spišská Nová Ves, ktorá bola na prelome 17. a 18. storočia vôbec najľudnatejším mestom Spiša. Obývalo ju vtedy viac ako 4 500 osôb.¹⁵⁷ Levoča mala v tom čase okolo 3 900 a Kežmarok 2 800 obyvateľov.¹⁵⁸ Viac ako polovica obyvateľov Spišskej Novej Vsi však zomrela počas morovej epidémie v roku 1710. V 13 spišských mestách podľahlo spomínanej chorobe spolu 7 667 obyvateľov.¹⁵⁹ K väčším mestám Spišského starostovstva patrili: Spišské Podhradie,

¹⁵³ Beata WIERZBICKA a Piotr WIERZBICKI : *Zamki Spisza*, s. 263 – 264.

¹⁵⁴ *Tamže*, s. 257 – 264.

¹⁵⁵ Josephus HRADSKÝ : *Additamenta*, s. 115 – 277 (Kanonická vizitácia z roku 1700) a Archív Rímskokatolíckeho biskupského úradu v Spišskej Kapitule, Spišské biskupstvo (ďalej ABÚ SK, SpB), Kanonická vizitácia 1712 (ďalej KV 1712), s. 36 – 94.

¹⁵⁶ ABÚ SK, SpB, KV 1712, s. 36 – 94.

¹⁵⁷ Uvedený údaj je súčtom počtu obyvateľov, ktorí v meste zomreli počas moru v roku 1710 (2485) a počtom obyvateľov z roku 1712 (2045). Porovnaj Ivan CHALUPECKÝ, *Medzi porážkou*, s. 147.

¹⁵⁸ Josephus HRADSKÝ : *Additamenta*, s. 148 – 150.

¹⁵⁹ Ivan CHALUPECKÝ : *Medzi porážkou*, s. 147.

Obr. 24. Rod Lubomirských sa stal na dlhé roky synonymom Spišského starostovstva: a) Stanislav I. Lubomirsky, b) Juraj Lubomirsky, c) Stanislav Heraklius Lubomirsky, d) Sebastián Lubomirsky, e) Teodor Lubomirsky.

Spišská Belá, Spišské Vlachy, Stará Ľubovňa, Ľubica a Podolínec. K menším mestám sa radili: Spišská Sobota, Veľká, Hniezdne, Matejovce, Poprad a Stráže. Trojicu najmenších miest tvorili: Vrbov, Tvarožná a Ruskinovce. S uvedeným veľkostným zaradením korešpondujú aj počty vojakov, na ktorých prispievali finančnou čiastkou sídla Provincie 13 miest podľa rozpisu spišského gubernátora J. Karrettyho z roku 1704: Spišská Nová Ves 21, Ľubica 21, Spišská Belá 20, Spišské Podhradie 16 a Spišské Vlachy 15. Druhú skupinu tvorili mestá: Poprad 11, Stráže 10, Spišská Sobota 9,5, Veľká a Matejovce po 9. Tretiu skupinu mestá: Vrbov 7, Tvarožná 6,5 a Ruskinovce 5. Celkovú sumu 150 zl. mal na hrad Ľubovňa zasielať každú

sobotu *Groff Spiski*, ako list pomenúva grófa Provincie 13 spišských miest.¹⁶⁰

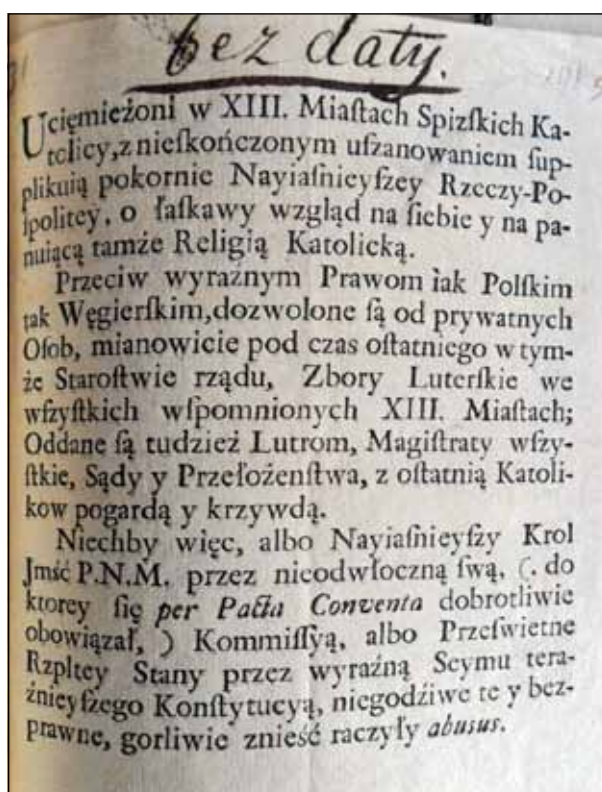
Konfesionalita Spišského starostovstva

Z hľadiska náboženskej skladby obyvateľstva šiestnástich miest Spišského starostovstva dominovali na prelome 17. a 18. storočia v 12 z nich evanjelici. Na druhej strane katolíci dominovali v Starej Ľubovni, Podolínci, Hniezdnom a v Spišskom Podhradí, významnejšie boli však zastúpení aj v Spišských Vlachoch a v Spišskej Novej Vsi. Výrazný podiel na rekatolizačnom procese od 17. storočia zohrali kláštory založené Lubomirskými. V Podolínci stál piaristický kláštor, ktorý vznikol z iniciatívy Stanislava Lubomirského v roku 1642, v Spišskom Podhradí kláštor Milosrdných bratov, založený v roku 1672 Stanislavom Herakliom Lubomirským.¹⁶¹ Zatiaľ čo proces navrátenia kostoľov do rúk katolíkov prebehol v Starej Ľubovni, Hniezdnom a Podolínci už počas prvých dvoch decénií 17. storočia, v Provincii 13 spišských miest

¹⁶⁰ ŠA LE, SM, GA, i. č. 164/1704.

¹⁶¹ Miroslav ŠTEVÍK a Michaela TIMKOVÁ : *Dejiny hradu Ľubovňa*, s. 76 – 79.

v roku 1674. Napriek výraznej prevahe evanjelikov vo väčšine miest Spišského starostovstva, ocitli sa po roku 1674 vo veľmi zložitej situácii. Tá sa čiastočne zmiernila rokom 1694, keď získali od Stanislava Heraklia Lubomirského povolenie zriaďovať si modlitebne v meštianskych domoch a uskutočňovať bohoslužby pastormi, ale len na miestach určených podstarostom F. Markowským.¹⁶² Podľa vizitácie J. Žigraja z roku 1700 evanjelici v sídlach Provincie 13 spišských miest vykonávali bohoslužby v súkromných domoch (*Lutherani etiam habent domum privatam pro suo exercitio. Pariter etiam in omnibus alijs 13. Oppidis et hoc ex gratia dicti Dni Principis*).¹⁶³ V roku 1748 sa evanjelici obrátili na poľskú kráľovnú Máriu Jozefínu so žiadosťou o slobodnú voľbu pastora, možnosť zastupovania pastora počas jeho choroby, možnosť opraviť si chrámy a domy pastora, nevyžadovanie formuly prísahy, ktorá je proti ich presvedčeniu, možnosť zastávať mestské úrady rovnako ako katolíci.¹⁶⁴ V 13 spišských mestách v roku 1758 bolo evidovaných 3 445 katolíkov a 10 032 evanjelikov, no pri súpise neboli použité jednotné kritériá.¹⁶⁵ Vo všeobecnosti možno konštatovať, že v priebehu prvej polovice 18. storočia rástol podiel katolíkov v 13 spišských mestách. V roku 1758 tvorili väčšinu v Spišskom Podhradí a Spišských Vlachoch. Na druhej strane si v niektorých sídlach evanjelici udržiavali výraznú prevahu (85 – 96 %). Najväčší podiel mali vo Veľkej (96%), Matejovciach (95%), Poprade (95%) a Strážach (92,5%). V porovnaní s rokom 1712 sa výraznejšie zvýšil podiel katolíkov do polovice 18. storočia v Ruskinovciach (z 1,5 na 25%), Spišskej Sobote (z 12 na 26,5%), Vrbove (z 3 na 15%) a Tvarožnej (z 3 na 11,5%).¹⁶⁶ Tento stav sa v zásade udržal do skončenia zálohu, keď v roku 1772 v Ruskinovciach tvorili katolíci 20%, vo Vrbove 17% a v Tvarožnej 10% obyvateľstva. V Spišskej Sobote medzičasom (medzi rokmi 1758 – 1772) podiel katolíkov poklesol z 26,5% na 12%.¹⁶⁷ V porovnaní s rokom 1712 sa vo väčších mestách

Obr. 25. Anonimný leták sťažnosti katolíkov s Provincie 13 spišských miest zálohovaných Poľsku poľskému kráľovi na náboženský útlak zo strany protestantov.

Spišského starostovstva podľa údajov z roku 1772 najväčšmi zvýšil podiel katolíkov v Spišskej Novej Vsi (z 27% na 43%), v Spišských Vlachoch (zo 43% na 63%) a v Lubici (zo 16% na 27%). Minimálne zmeny nastali v Spišskom Podhradí (zo 68 na 71%) a Spišskej Belej (zo 7 na 8%).¹⁶⁸

Napriek tomu, že sa v odbornej spisbe vyskytujú informácie, že si evanjelici ešte počas obdobia spišského zálohu, v polovici 18. storočia, vystavali v niektorých mestách kamenné kostoly,¹⁶⁹ podrobné záznamy o stave zálohovaných spišských miest z roku 1769, ktoré vypracovali rakúski vojenský kartografi, tento fakt nepotvrdzujú. Zapísané sú iba drevené evanjelické kostoly (napríklad vo Veľkej, Matejovciach či Spišskej Sobote).¹⁷⁰

¹⁶² Tadeusz M. TRAJDOS : Reformacja i kontreformacja na Spiszu, in: *Terra Scepusienis*, s. 484.

¹⁶³ Josephus HRADSKÝ : *Additamenta*, s. 155.

¹⁶⁴ ŠA LE, pobočka Poprad, Magistrát Spišskej Soboty, *Collectanea*, 1748. Ivan CHALUPECKÝ, *V poľskom zálohu*, s. 88.

¹⁶⁵ ŠA LE, SM, GA, E 6, i. č. 153. V prípade Spišskej Novej Vsi, Spišského Podhradia, Vrbova, Spišských Vlach, Lubice a Ruskinoviec sa súpis týkal pravdepodobne iba dospelých osôb, prinajmenšom v prípade jednej z dvoch konfesií.

¹⁶⁶ ŠA LE, SM, GA, E 6, i. č. 153.

¹⁶⁷ ŠA LE, SM, GA, *Hospodárske písomnosti*, E 19, 21 – 22, 11 a 18 – 20.

¹⁶⁸ ABÚ SK, SpB, KV 1712, s. 36 – 94. ŠA LE, SM, GA, *Hospodárske písomnosti*, E 19, 21 – 22, 11 a 18 – 20.

¹⁶⁹ Ivan CHALUPECKÝ : *V poľskom zálohu*, s. 88.

¹⁷⁰ Bohuš KLEIN : *Sídla na Slovensku obývané nemeckým obyvateľstvom na vojenských mapách v druhej polovici 18. storočia*. Bratislava 2008, s. 120, 122 – 123.

Tab. 8. Náboženská skladba obyvateľov 13 spišských miest v roku 1712¹⁷¹

Názov sídla	Evanjelici	Katolíci	Gréckokatolíci	Spolu
Spišská Nová Ves	1460	572	11	2045*
Spišské Podhradie	497	1074		1571
Spišská Belá	1050	84	2	1136
Spišské Vlchy	547	410		957
Lubica	725	146	8	879
Spišská Sobota	610	85		695
Veľká	633	27		660
Matejovce	503	29		532
Poprad	468	36		504
Stráže	407	14		421
Vrbov	283	9		292
Ruskinovce	200	3		203
Tvarožná	126	4		130

Tab. 9. Náboženská skladba (Status Ecclesiasticus) 13 spišských miest v roku 1758¹⁷²

Názov sídla	Evanjelici	Katolíci	Spolu
Spišská Nová Ves	1604	674	2278**
Spišská Belá	1762	224	1986
Spišské Vlchy	815	997	1812**
Lubica	1030	319	1349**
Spišské Podhradie	402	637	1039**
Veľká	961	37	998
Spišská Sobota	608	221	829
Poprad	676	35	711
Matejovce	653	33	686
Tvarožná	391	50	441
Stráže	373	30	403
Vrbov	314	57	371**
Ruskinovce	229	74	303***

Tab. 10. Náboženská skladba obyvateľov 13 spišských miest v roku 1772¹⁷³

Názov sídla	Evanjelici	Katolíci	Spolu
Spišská Nová Ves	2688	2018	4706
Spišské Vlchy	848	1469	2317
Spišské Podhradie	647	1609	2256
Spišská Belá	1712	150	1862
Lubica	1341	501	1842
Veľká	986	20	1006
Poprad	740	28	768
Spišská Sobota	657	88	745
Vrbov	585	121	706
Matejovce	600	15	615
Stráže	464	19	483
Tvarožná	432	49	481
Ruskinovce	363	90	453

¹⁷¹ ARKBÚ, KV 1712, s. 36 – 94.

* V roku 1712 sú v Spišskej Novej Vsi uvedení aj 2 kalvíni (pozn. autora).

¹⁷² ŠA LE, SM, GA, E6, i. č. 153.

** Údaj obsahuje pravdepodobne iba dospelé osoby, prinajmenšom v jednej z dvoch uvedených konfesii (pozn. Miroslav Števík).

*** Údaj obsahuje pravdepodobne iba dospelé osoby, prinajmenšom v jednej z dvoch uvedených konfesii (pozn. Miroslav Števík).

¹⁷³ ŠA LE, SM, GA, Hospodárske písomnosti, E 11, 18 – 20, 21 – 22.

Stavebný vývin Spišského starostovstva

Najvýznamnejšími kamennými stavbami v 16 mestách boli katolícke kostoly, obohané kamennými múrmi. Domy obyvateľov miest boli spravidla v ich centrálnych častiach murované, v okrajových drevené. V prípade Starej Lubovne to podrobne dokladá plán z roku 1769, ktorý obsahuje dôkladné zakreslenie murovanej a drevenej zástavby spomínaného mesta.¹⁷⁴ Najhonosnejšie domy miest Spišského starostovstva stáli na námestiach. Mlyny a mosty boli zväčša drevené, v menšej miere kamenné. Najväčší počet mlynov sa nachádzal v Lubici (7), Spišskom Podhradí (6), Spišskej Novej Vsi (4), Spišských Vlachoch (4) a Spišskej Belej (3). V ostatných mestách Spišského starostovstva stáli 1 až 2 mlyny (1758).¹⁷⁵ Najväčším mestom Spišského starostovstva bola Spišská Nová Ves, najmenším Ruskinovce (1769).¹⁷⁶ Jediným mestom Spišského starostovstva, ktoré malo vybudované plnohodnotné opevnenie (kamenné hradby po celom obvode mesta), bol Podolínek.¹⁷⁷ Na jeho opravách sa podieľali aj sídla Provincie 13 spišských miest. 13. júla 1518 vydala Spišská kapitula transumpt 4 listín o oprave bašty v Podolínci spomínanými 13 mestami.¹⁷⁸ Žigmund August v roku 1562 nariadil, aby sa zúčastnili na obnove fortifikácie v Podolínci.¹⁷⁹ Podľa novovekých dokladov disponovala jednoduchým opevnením (hradbový múr, palisády, priekopy) aj Spišská Nová Ves. Súvislejší múr sa v 18. storočí nachádzal iba v severnej časti obvodu mesta.¹⁸⁰ Vojenská kartografi Spišskú Novú Ves v roku 1769 charakterizovali ako otvorené (neopevnené) mesto.¹⁸¹

Národnostné zloženie Spišského starostovstva

Z hľadiska národnostného zloženia v sídlach Provincie 13 spišských miest prevažovali Nemci (*Saxones*), v menšom počte ich obývali Slováci (*Incolae huius Oppidi uti et aliorum sunt Saxones, inter quos sunt etiam pauci Slavi*).¹⁸² Významnejšie zastúpenie mali Slováci v Spišskej Novej Vsi, Spišskom Podhradí, Spišských Vlachoch, Spišskej Belej a Lubici. Dokumentuje to, okrem iného, existencia slovenských kostolov či kaplniek (*Ecclesia Minor pro Slavis, Capella Slavonica*) v uvedených sídlach v rokoch 1671, respektíve v roku 1700.¹⁸³ V Podolínci a Hniezdnom dominovali Nemci, Poliaci mali najvýraznejšie zastúpenie medzi obyvateľmi Starej Lubovne.¹⁸⁴

Zánik Spišského starostovstva

V súvislosti s pokusom o reformu Poľského kráľovstva v duchu dobových absolutistických a osvietených reforiem, o ktorú sa pokúsil posledný poľský kráľ Stanislav August Poniatovský († 1798), prišlo v Poľsku k otvoreným prejavom nespokojnosti najmä v radoch šľachty. Najvýznamnejším prejavom tejto nespokojnosti bolo povstanie Barskej konfederácie, ktoré sa bezprostredne dotklo aj územia dnešného Slovenska. Dňa 29. marca 1769 sa barskí konfederáti na čele s Jozefom Bierzyńským pokúsili dobyť hrad Stará Lubovňa, ktorý vlastnil Kazimír Poniatowski, brat poľského kráľa. Následne Kazimír Poniatowski osobne i 13 spišských miest osobitne požiadali o pomoc Viedeň. Hoci Mária Terézia namietala proti vojenskému riešeniu vzniknutej

¹⁷⁴ Filip FETKO : Prameň No I. Situationis – Plan von dem Bergschloss und Altstadt Lüblow, in: *Sandecko-spišské zošity*, 5, 2010, s. 67 – 71.

¹⁷⁵ ŠA LE, SM, GA, E6, i. č. 153. Ivan CHALUPECKÝ : *Inventár Spišského starostovstva*, s. 83.

¹⁷⁶ Bohuš KLEIN : *Sídla na Slovensku*, s. 96, 103, 114, 119, 121, 123, 124, 128, 131, 143, 144, 149 a 162.

¹⁷⁷ *Tamže*, s. 131.

¹⁷⁸ ŠA LE, pSL, MMP, listiny, i. č. 41.

¹⁷⁹ Miroslav ŠTEVÍK a Michal MARHEFKA a kol. : *Podolínek*, s. 22.

¹⁸⁰ Miroslav ŠTEVÍK : Geometrický plán vnútorných pozemkových majetkov Spišskej Novej Vsi z roku 1783 (Príspevok k počiatkom Provincie XVI spišských miest), in: *Spiš*, roč. 7, 2014, s. 77.

¹⁸¹ Bohuš KLEIN : *Sídla na Slovensku*, s. 149.

¹⁸² Josephus HRADSZKY : *Additamenta*, s. 156.

¹⁸³ Tadeusz M. TRAJDOS : *Reformacja*, s. 483. Josephus HRADSZKY : *Additamenta*, s. 155, 157 – 158.

¹⁸⁴ Miroslav ŠTEVÍK : Národnostné pomery na Spiši v 17. storočí podľa Sigrayovej vizitácie z roku 1700, in: *Spiš*, 6, 2012, s. 97 – 98.

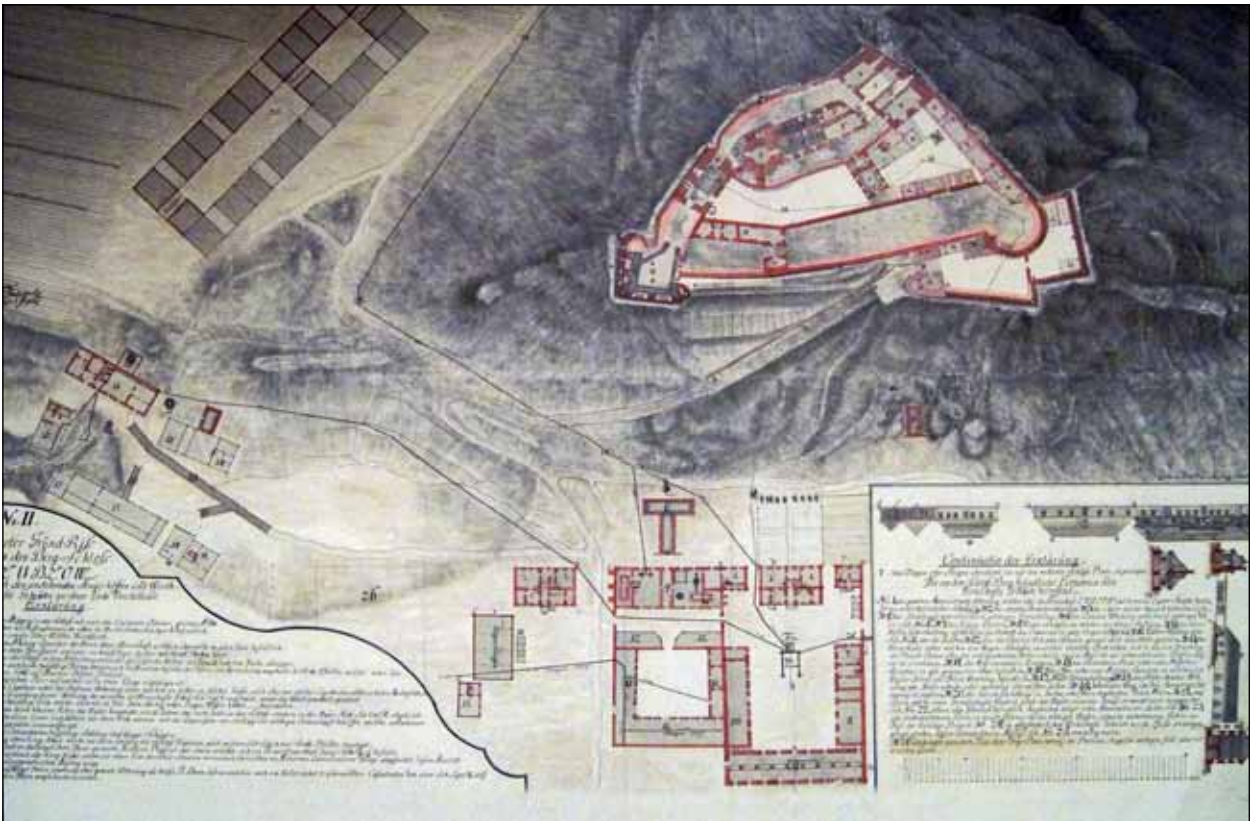

situácie a uprednostňovala skôr výkup zálohovaných území od Poľska, nakoniec sa rozhodla Spišské starostovstvo najmä pod vplyvom svojho syna Jozefa II. vojensky obsadiť. Stalo sa tak v apríli roku 1769. Spolu s týmto územím však k Spišu vrámci takzvanej Törökovej akcie pričlenila aj Podhaliansko, to jest okresy Čorštýnsky,

Obr. 26. Posledným správcom Spišského starostovstva bol Kazimír Poniatowski, brat poľského kráľa Stanislava II. Poniatowského. Dole jeho pečať a podpis.

Sandecký a Novotársky. Formálne mali tieto územia slúžiť ako sanitárny priestor medzi nepokojmi zmietaným Poľským kráľovstvom a Uhorským kráľovstvom. Spišské starostovstvo bolo pripojené k Uhorsku 9. marca 1772. 5. novembra toho istého roku v Spišskej Novej Vsi 13 spišských miest zložilo slávnostnú prísahu vernosti uhorskej kráľovnej Márii Terézii do rúk spišského župana Jána Čákiho (Csáki). Zhruba o týždeň na to prisahali vernosť uhorskej korune Stará Ľubovňa, Hniezdne a Podolíneec. *De iure* bol však záloh zrušený až 8. septembra 1773 vo Varšave podpisom poľského kráľa Stanislava Poniatowského. Zhodou okolností sa tak stalo v čase takzvaného prvého delenia Poľska. I napriek očakávaniám, že určitá časť Malopoľska, ale hlavne bývalé stredoveké kniežatstvá Haličsko a Vladimírsko budú pričlenené na základe historických práv k Uhorskému kráľovstvu, nestalo sa tak. Mária Terézia ich ako Haličské miestokráľovstvo pričlenila k dedičným krajinám Habsburgovcov.

Obr. 27. Pôdorys hradu Stará Ľubovňa a príslušných hospodársko-správnych budov z polovice 18. storočia.

Obr. 28. Súčasný stav Ľubovnianskeho hradu. Pohľad od skanzenu.

Stolica 10 spišských kopijníkov v rokoch 1526 – 1803

Vznik a formovanie Stolice 10 spišských kopijníkov alebo takzvanej Malej stolice siaha pri najmenšom do druhej polovice 12. storočia. Bol to samostatný samosprávny celok na území Spiša, ktorý vytvorila skupina nižšej šľachty pôvodne vojenského charakteru na základe kolektívnych privilégií. Tie boli písomne zachytené v roku 1243. Ustálilo sa pre nich pomenovanie spišskí kopijníci. Výmenou za získané privilégiá bolo ich povinnosťou postaviť v prípade potreby v závislosti od rozlohy majetkov do kráľovho vojska určitý počet ozbrojencov. Stolica netvorila súvislé územie. Kopijnícke obce sa nachádzali najmä v okolí Spišského Štvrtka a Spišského hradu. Do konca stredoveku však obce pri Spišskom hrade stratili svoje výsadné postavenie a stolicu tak tvorili iba obce v západnej časti Hornádskej kotliny. Správa Stolice 10 spišských kopijníkov sa formovala paralelne so správou Veľkej Spišskej župy. I keď postupne upadal pôvodný vojenský význam kopijníckej šľachty, kopijníci si udržali svoje výsady a vlastnú samosprávu aj v novoveku. Malá alebo Kopijnícka stolica už bola v prvej štvrtine 16. storočia sformovaná a fungovala v rámci správy v podstate kontinuálne až do svojho splynutia so Spišskou župou začiatkom roku 1803.

Stolica 10 spišských kopijníkov fungovala nepretržite, okrem krátkeho úseku, kedy počas reformy verejnej správy za vlády Jozefa II. došlo k zrušeniu všetkých výsadných území na Spiši. Nariadenie platilo od 1. novembra 1785, ale pre odpor dotknutých území sa realizovalo až začiatkom roku 1786. Opätovne bola obnovená po odvolaní jozefínskych reforiem v marci 1790.¹

Vzhľadom na nedostatok písomných prameňov z obdobia vzniku kopijníckej stolice ostáva

aj v súčasnosti ich pôvod a etnická príslušnosť nejasná.² Predpokladáme však, že otázka etnickej príslušnosti nebola prvoradá, najmä pri udeľovaní výsad novým kopijníkom. Dôležité boli osobné zásluhy a verné služby panovníkovi. V období novoveku však už môžeme hovoriť o príslušníkoch kopijníckej šľachty ako o Slovákoch. Podľa *Žigrajovej kanonickej vizitácie* z roku 1700 boli všetci obyvatelia dedín patriacich k Stolici 10 spišských kopijníkov Slováci.³ To by mohlo sčasti potvrdzovať hypotézu o ich domácom pôvode.

Z územného hľadiska bola stolica v novoveku už tiež ustálená, i keď z nej v priebehu 16. – 18. storočia niektoré sídla vypadli. Nebolo to však dôsledkom vylúčenia z privilegovaného spoločenstva, ale súviselo to so zánikom sídelného celku ako samostatnej územnej jednotky. Týka sa to napríklad kopijníckej obce Čingov, ktorá sa v súpisoch kopijníckej šľachty spomína ešte v prvej polovici 17. storočia, ale ako sídlo zanikla do začiatku 18. storočia.

Názov Stolica 10 spišských kopijníkov bol odvodený od počtu ozbrojených jazdcov – kopijníkov, ktorých spoločenstvo muselo v stredoveku na základe spoločného privilegia postaviť do kráľovského vojska. Počet vysielaných vojakov sa začiatkom 14. storočia ustálil na 10 a tento počet sa preniesol aj do názvu stolice najneskôr v dvadsiatych – tridsiatych rokoch 14. storočia. Odvtedy sa v listinách stretávame s pomenovaniami ako *Nobiles sub decem lanceis servientes* („šľachtici slúžiaci pod desiatimi kopijami“) v roku 1339,⁴ *consortio Nobiles sub decem lanceis militantes* („spoločenstvo šľachticov bojujúci pod desiatimi kopijami“) v roku 1343,⁵ *nobiles* (...) *decem lanceatorum* („šľachtici desiatich kopijníkov“)

¹ Ivan CHALUPECKÝ : Prehľad vývoja verejnej správy na Spiši. In: *Sborník archivních prací*, roč. 13, 1963, s. 130 (ďalej Ivan CHALUPECKÝ : Prehľad vývoja verejnej správy).

² Bližšie k problematike pozri Martin HOMZA : Politické dejiny Spiša do začiatku 14. storočia, in: *Historia Scepusii*, vol. 1 : *Dejiny Spiša do roku 1526*, ed.: Martin Homza a Stanisław A. Sroka. Bratislava a Kraków, 2009, s. 187 – 193 a *Dejiny Betlanoviec*, ed.: Ivan Chalupický, Levoča 2010, s. 41 – 50 (autor príslušnej časti František Žifčák).

³ Jozef HRADSZKY : *Additamenta ad Initia progressus ac praesens status capituli*. Szepesváralja, 1903 – 1904, s. 211 – 221 (ďalej Jozef HRADSZKY : *Additamenta*) a Miroslav ŠTEVÍK : Národnostné pomery na Spiši v 17. storočí podľa Sigrayovej vizitácie z roku 1700, in: *Spiš – vlastivedný zborník*, vol. 6, ed.: Zuzana Krempaská a Miroslav Števík. Spišská Nová Ves 2012, s. 96.

⁴ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (ďalej CDH), vol. I – XI, ed.: Georgius Fejér. Budae 1829 – 1844 (tu vol. VIII, 5, s. 274, č. 153).

⁵ Georgius FEJÉR (ed.) : *CDH IX*, 1, s. 141, č. 56.

Obr. 29. Výrezy z mapy Anreja Marka z roku 1780: a) územný rozsah stolice (ružová farba, rímska V), b) alegória kopijníka so štítom, na ktorom je kopijnícky erb.

v roku 1388,⁶ *nobiles decem Lanceatorum Comitatus Scepes* („šľachtici desiatich kopijníkov Spišskej stolice“) v roku 1391⁷ a podobne. V novoveku sa Stolica 10 spišských kopijníkov (*Sedes decem lanceatorum*) nazývala aj Malá župa (*Parvus comitatus*) alebo Vyšná župa (*Sedes superior* alebo *Sedes superior decem lanceatorum comitatus Scepusiensis*) na rozlíšenie od Spišskej župy (*Magnus comitatus*, *Sedes inferior*).⁸

Stolica fungovala na podobných princípoch ako „veľká Spišská župa“. Pravidelne sa konali jej zhromaždenia šľachty, tzv. stoličné kongregácie a volila si svojich vedúcich funkcionárov.

Praktický chod stolice upravovali štatúty. Najstaršie, zaznamenané v zachovaných kongregačných protokoloch, poznáme z roku 1578. Schwálené boli na generálnej kongregácii stolice konanej v Svätom Ondreji. Vydané a upravované boli aj v rokoch 1621, 1666, 1739, 1747, 1759 a 1765.

Kongregačné protokoly sa systematicky viedli od roku 1587 až do zániku Stolice 10 spišských kopijníkov. Nie vždy však s rovnakou precíznosťou.

Zaznamenávali sa do nich takmer všetky záležitosti, o ktorých sa rokovalo na stoličných zhromaždeniach. Vyhotovoval ich stoličný notár. Prevažne sú písané v úradnom, latinskom jazyku, objavujú sa však zápisy v slovenskom i maďarskom jazyku. Všetky jazyky nachádzame už v prvom kongregačnom protokole začínajúcim rokom 1587.

V najstaršom zachovanom súpise príslušníkov kopijníckej šľachty zo 6. mája 1620⁹ sa medzi členmi uvádzajú nasledujúce sídla: Abrahámovce, Betlanovce, Čenčice, Čingov, Filice, Gánovce, Hadušovce, Hozelec, Kišovce, Komárovce, Hôrka, Levkovce, Machalovce, Miklušovce, Pikovce a Svätý Ondrej. Spolu teda 16 obcí. Rovnaké sídla vystupujú v zozname aj v roku 1653.

V súpise insurekčných bremien z roku 1727 sú zaznamenané nasledujúce obce: Abrahámovce, Betlanovce, Čenčice, Kúria Tyba, Filice, Gánovce, Hadušovce, Hozelec, Kišovce, Komárovce, Hôrka, Levkovce, Machalovce, Mečedelovce (žila tu vdova Ladislava Matiašovského), Miklušovce a Svätý Ondrej. Spolu zaplatili 906 zlatých a 46 denárov.¹⁰

⁶ Zsigmondkori oklevéltár, vol. I – X (ďalej ZsigmOkl., ed.: Iván Borsa a Elemér Mályusz. Budapest 1951 – 2007 (tu vol. I, č. 471).

⁷ Georgius FEJÉR (ed.): *CDH X*, 1, s. 708 – 710, č. 393.

⁸ Ivan CHALUPECKÝ: *Prehľad vývoja verejnej správy*, s. 123, 126.

⁹ Štátny archív v Levoči (ďalej ŠA LE), fond Stolica 10 spišských kopijníkov (ďalej SK), Kongregačný protokol č. 1 (1587 – 1646), s. 275. Jozef Hradský (Hradszky) publikuje vo svojej práci *Szepesi „Tíz-lándsások széke“ vagy a „Kisvármagyé“ története*. Lőcse, 1895 (ďalej Jozef HRADSKÝ: *Szepesi „Tíz-lándsások széke“*), na s. 184 – 188 presne ten istý zoznam, avšak líši sa v uvedenom roku. Namiesto roku 1620 uvedeného pri danom taxatiu uvádza rok 1587, ktorý je však rokom, odkedy sa zachovali kongregačné protokoly kopijníckej stolice. V danom zväzku sú zápisy z rokov 1587 – 1646. Pravdepodobne z roku uvedeného na začiatku zväzku protokolov prišlo k nesprávnemu stotožneniu s rokom taxatia a vznikol tento omyl, ktorý sa traduje v historickej spisbe.

¹⁰ Jozef HRADSKÝ: *Szepesi „Tíz-lándsások széke“*, s. 200 – 203.

Obr. 30. Prvá strana najstaršieho známeho súpisu kopijníckej šľachty z roku 1620.

V roku 1744 je v súpise uvedených len 13 obcí: Abrahámovce, Betlanovce, Čenčice, Filice, Gánovce, Hadušovce, Hozelec, Hôrka, Kišovce, Levkovce, Machalovce, Miklušovce a Svätý Ondrej.

Známy je presný stav sídel stolice v čase splynutia so Spišskou župou, na ktorom sa dohodli na kongregácii konanej dňa 25. septembra 1802 v Levoči. V zachovanom zápise sú okrem ustanovení týkajúcich sa ďalšieho usporiadania a fungovania doteraz samostatných celkov vymenované konkrétne sídla. K Stolici 10 spišských kopijníkov vtedy patrili celé obce Betlanovce, Hadušovce s majerom (*predium*) Matiašovce, majer Mečedelovce, Čenčice, Machalovce, Abrahámovce, Pikovce,

Levkovce, Svätý Ondrej, Hôrka s majermi Komárovce a Horanské, Kišovce, Miklušovce, Filice a tiež časti obcí Hozelec a Gánovce.¹¹ Týkalo sa to teda 14 dedín a 4 majerov.

Z pohľadu početnosti obyvateľstva v rámci kopijníckej stolice boli na prvom mieste obvykle Betlanovce. K väčším obciam sa radili aj Filice, Hozelec, Gánovce a Pikovce.¹² Počty obyvateľstva sa však prirodzene v priebehu storočí menili.

Čo sa týka konkrétnych mien, v súpise z roku 1620 je zaznamenaných 69 rodov. Sú to Abrahámovský, Aczél, Asguty, Bábel, Bartko, Benčík, Bendik, Bobovský, Bor, Budaházi, Čengovský, Čepčeni, Čorba, Dávid, Dobai, Fajgel, Filický, Fornosegi, Gánovský, Gegest, Gomboš, Grabanya, Hadbavný, Herant, Hoffmann, Horvát, Jakabko, Jászay, Jesenský, Joó, Kalafus, Kalna, Korytniansky, Kiral (respektíve Kral), Kubínsky, Kurta, Kysel, Lacko, Levkovský, Litteratus, Lőrinc, Ludman, Madači, Machalovský, Maletinský, Nemešanský, Német, Okoličáni, Pataki, Puolka, Ribarský, Sedlák, Selecký, Szentandráši, Szentmártoni, Szentmiklósi, Sztanský, Stras, Starnovský, Surmankó, Šándor, Šomodi, Teier, Thenczel, Tkáč, Tornali, Valkó, Verbovský a Záborský.¹³

V roku 1653 došlo k niektorým zmenám a z celkového počtu 66 priezvisk sa objavujú tieto nové: Bán, Bočkaj, Brosko, Dianiskó, Dubovai, Fertog, Gurkó, Hermeli, Ilavský (respektíve Illavay), Jezerský, Lehocký, Mederi, Mraz, Negta, Oskó, Paszkovszký, Pataki, Rády, Segedy, Szelický, Stas, Turánsky, Tretí (respektíve Treczy) a Vranna.

V súpise zo začiatku 18. storočia sa ako nové vyskytujú tieto priezviská: Akai, Debrödy, Kišóci (respektíve Kisóczy), Lubovenský, Machay, Pap, Ribiczey, Senko, Stavacs, Szepesi, Tölesy, Turčáni a Ujházi.¹⁴

V roku 1744 sa ako nové priezviská objavujú Albrechtovič, Baráni, Borló, Detrich, Gyurkovič, Glósz, Jabrocký, Kelecsény, Madocsányi, Nedorolik, Némety, Paulikovič a Venkóczy. Od 16. storočia sa udržali rody Benčík, Budaházi, Čepčeni, Fajgel, Gánovský (respektíve Domaňovský), Grodkovszky, Hadbavný, Horanský, Horvát, Hrhovský, Joó, Kalna, Kiral, Kurta, Ludman, Mariáši, Nemešanský, Okoličáni, Szentandráši, Šemšei, Šváby, Verbovský a Záborský. Zo 17. storočia

¹¹ Tamže, s. 216.

¹² *Dejiny Betlanoviec*, s. 74 (autor príslušnej časti František Žifčák).

¹³ ŠA LE, SK, Kongregačný protokol č. 1 (1587 – 1646), s. 275 – 276. Porovnaj František ŽIFČÁK: *Spišská šľachta vo svetle súpisov zo 16. – 19. storočia*. In: *Terra Scepusiensis*. Ed.: Ryszard GŁADKIEWICZ a Martin HOMZA. Levoča a Wrocław 2003, s. 562 (ďalej František ŽIFČÁK: *Spišská šľachta vo svetle súpisov*) a Jozef HRADSKÝ: *Szepesi „Tíz-lándsások széke“*, s. 184 – 188.

¹⁴ František ŽIFČÁK: *Spišská šľachta vo svetle súpisov*, s. 564.

Obr. 31. Konfirmácia kopijníckych privilegií, ktorú im daroval uhorský kráľ Vladislav II. Jagelovský.

ostali iba 4 rody: Bende, Dubovai, Kiš, Lehocký. Zo začiatku 18. storočia to bolo 5 rodov: Kišovský, Papp, Ribiczey, Ujházi a Vitalis. Spolu to bolo 45 rodov. Pri porovnaní s rokom 1653, keď bolo evidovaných 66 rodov, dochádza k poklesu celkového počtu kopijníckej šľachty. Pravdepodobne to súviselo s vymieraním často i celých rodov hlavne počas stavovských povstaní, ktoré mnohokrát sprevádzali morové epidémie. Bez objektívneho vplyvu na počet privilegovaných rodov v Stolici 10 spišských kopijníkov nemohla zostať aj zmena vlastníckych vzťahov.¹⁵

Privilégia a štatúty

Privilégia kopijníkov, tak ako ich dostali v roku 1243, ostali prakticky v nezmenenej podobe pri všetkých svojich konfirmáciách v rokoch 1312, 1314, 1323, 1511 a 1552. Jediná novoveká konfirmácia z roku 1552 pochádza od Ferdinanda I. Habsburského. Znenie a obsahový význam privilegií však ostal rovnaký. Neprišlo k žiadnemu polepšeniu, ale na druhej strane kopijnícka stolica ani nič zo svojich výhod nestratila. K výsadám, na základe ktorých sa tvorilo ich samosprávne postavenie voči Spišskej župe, patrilo oslobodenie od platenia kolekty, okrem

prípadov, ak bola všeobecná aj pre všetkých kráľovských servientov a akýchkoľvek iných šľachticov. Taktiež boli oni aj ich jobagióni oslobodení od platenia tribútu z trhov a z brán (portálna daň) na území Spiša. Mali vymedzenú vojenskú povinnosť a to tak, že 4, ktorých zem dosahovala spolu rozsah 8 popluží, boli povinní postaviť pri výpravách kráľa pod jeho zástavu 1 primerane vyzbrojeného bojovníka. Ďalej boli oni aj ich jobagióni vyňatí zo súdnej právomoci spišského župana, okrem prípadov krádeže, sporov o desiatky a financie. V iných sporoch, ktoré by medzi nimi vznikli, mali právo zvoliť si zo svojho spoločenstva sudcu. Ak sa medzi nimi vyskytol prípad vyzvania na súboj, boli povinní oznámiť ho kráľovi. Spišský župan od nich nesmel násilne vymáhať descenzus.¹⁶ Výsady upravené aj dedičské konanie. Ak niekto z kopijníkov zomrel bez mužského potomka, potom celý jeho hnutelný aj nehnuteľný majetok získal ten, kto sa oženil s dcérou zosnulého, ak nejakú mal, alebo s jeho vdovou. Zároveň sa však zaväzoval k plneniu tých istých povinností, ktoré musel vykonávať zosnulý. Ďalej sa v privilegii uvádza, že ak nad niekým z kopijníkov vznikla pochybnosť, mohol sa očistiť prísahou v prítomnosti 7 svedkov a zaplatením pokuty 40 denárov. Ak bol niekto

¹⁵ Tamže, s. 564 a Jozef HRADSKÝ: *Szepesi „Tíz-lándsások széke“*, s. 211 – 214.

¹⁶ *Descenzus* – pohostenie, právo vyžadovať pohostenie; bola to povinnosť ubytovať panovníka, respektíve iného krajinského hodnostára aj s celým jeho sprievodom na vlastné náklady (pozn. autora).

Obr. 32. Konfirmácia kopijnických privilégii, ktorú im daroval Ferdinand I. Habsburský.

usvedčený z niektorého činu, mal zaplatiť sudcov podľa schválených zvykov územia šľachty.¹⁷

Jednotlivé záležitosti boli presnejšie rozpracované v štatútoch Stolice 10 spišských kopijníkov (*Statuta Sedis superioris Decem Lanceatorum Comitatus Scepusiensis*). Boli rozdelené na viacero bodov. Ich znenie sa schvaľovalo na generálnych kongregáciách a podľa potreby sa upravovali. Udialo sa tak v rokoch 1578, 1621, 1666, 1739, 1747, 1759 a 1765.

Štatúty schválené v roku 1621 vychádzali zo starších, vydaných v roku 1578 a boli rozdelené na 17 bodov. Zamerali sa najmä na súdne záležitosti, plnenie si povinností zvolených funkcionárov a určovali tresty za nedodržiavanie nariadení. Boli to najmä peňažné tresty. Napríklad prvý bod sa týkal povinnosti notára a postupu pri výpovediach dotknutých strán. Obe strany, sťažovateľ aj poškodený, mali byť pokojne vypočuté a notár mal povinnosť ich výpovede správne zapísať do stoličnej knihy tak, aby boli sudcovia z jeho zápisu dôkladne informovaní o danom spore. Tak sa mohli podžupan a prísažní riadne oboznámiť s celkovým stavom pri rozhodovaní o spore. Druhý bod určoval, že vo všetkých prípadoch sa majú sporné strany písomne upovedomiť o predvolaní a ich povinnosťou je dostaviť

sa pred súd. Zaujímavé sú údaje o peňažných trestoch za niektoré prehršky. Podľa 5. bodu bol šľachtic, ktorý bol prísažný a nedostavil sa na súd plniť si svoje povinnosti bez uvedenia vážneho dôvodu, potrestaný pokutou 40 denárov. Ktokoľvek kto zneuctil alebo poškodil dobré meno stolice mal za trest spoločenstvu zaplatiť 36 zlatých (4. bod), za vyzradenie dôverných záležitostí stolice a usvedčenie z tohto prečinu, bola pokuta 3 zlaté (6. bod). Pokuty podľa povahy prehršku prináležali buď stolici alebo poškodenej strane, v oboch prípadoch však dochádzalo k deleniu a časť dostával sudca s prísažnými. Štatúty dbali aj na dodržiavanie dobrých mravov. V 12. bode sa určoval postup v tom prípade, ak niektorý šľachtic alebo jeho poddaný vo svojom dome prichýlil neviestku. Ak tak urobil, vtedy bol aj on obvinený z toho istého prečinu. Nasledujúci bod sa zaoberal cudzoložstvom šľachticov. Ďalej sa určovalo, že vo všetkých záležitostiach sa majú dovolávať spravodlivosti len pred kráľovským súdom. Kto by sa obrátil na súd Spišskej stolice, mal byť pokutovaný sumou 12 zlatých. Tieto štatúty boli 13. januára upravené poverenými šľachticmi a 3. februára 1621 schválené generálnou kongregáciou v Machalovciach.¹⁸

¹⁷ *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* (ďalej CDSI), vol. 1 a 2, ed.: Richard MARSINA. Bratislava 1974 – 1987 (tu CDSI 2, s. 89, č. 131).

¹⁸ ŠA LE, SK, Kongregačný protokol č. 1 (1587 – 1646), s. 280 – 284 a Jozef HRADSKÝ: *Szepesi „Tíz-lándsások széke“*, s. 55 – 60, 176 – 181.

Postupom času strácali schválené štatúty na aktuálnosti. Preto sa na zhromaždení 8. novembra 1665 rozhodlo o prepracovaní štatútov a tie boli schválené na generálnej kongregácii 30. júna 1666 v Spišskom Štvrtku. Boli rozdelené na 28 bodov. Prvých 16 ostalo rovnakých. Pridané boli nariadenia, ktoré sa týkali hlavne vykonávania súdnych právomocí, bezpečnosti, záležitosti ohľadom služobníctva a určovali výšku peňažných trestov. Napríklad ak sa tabulárny sudca, prípadne iný podžupanom poverený človek nepripojil k stanovenej komisii, bol pokutovaný sumou vo výške 3 zlaté (19. bod). Stanovil sa tiež prísny zákaz nose-
nia zbraní na zhromaždenia (21. bod).

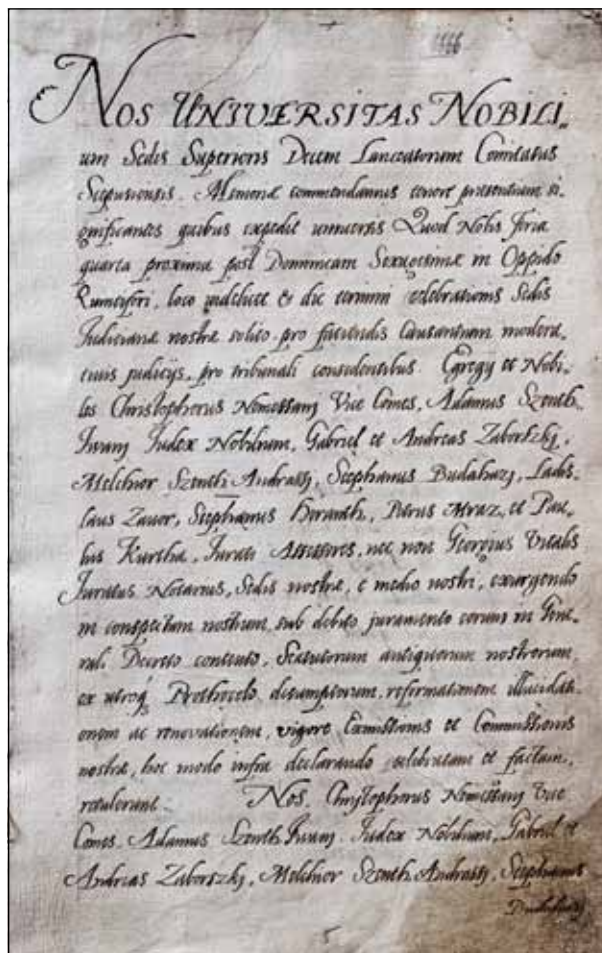
Pri úprave v roku 1739 sa niektoré nariadenia sprísnilo. Za neúčasť na generálnych kongregáciách bez vážneho dôvodu sa stanovila pokuta 12 zlatých. Ak niekto spáchal smilstvo a nemohol si dovoliť zaplatiť peňažnú pokutu, bol mu udelený telesný trest 50 palíc. V prípade, že bol šľachtic, bol uväznený na 2 mesiace, počas ktorých dostával len vodu a chlieb.

K ďalšej úprave štatútov došlo aj v rokoch 1747 a 1759 a 1765.¹⁹

Funkcionári a samospráva

Samospráva Stolice 10 spišských kopijníkov mala sčasti podobnú štruktúru ako Veľká Spišská župa. V rámci kopijníckej samosprávy boli všetci vedúci predstavitelia stolice volení na obdobie jedného roka. Voľba sa uskutočňovala na stoličných kongregáciách. Z menoslovu zvolených funkcionárov môžeme konštatovať, že všetci vedúci predstavitelia stolice boli jej príslušníkmi. Žiaden nepochádzal z prostredia mimo komunity spišských kopijníkov. Výkon funkcie si vyžadoval určitý stupeň vzdelania, aby zvolení predstavitelia boli schopní plniť úlohy vyplývajúce z ich postavenia. Je isté, že sa vyžadovala znalosť písma a čítanie. Minimálne notár musel tieto schopnosti bezpodmienečne ovládať, lebo bez toho by nemohol vykonávať svoje povinnosti. Avšak s najväčšou pravdepodobnosťou bola v tomto smere vzdelaná väčšina kopijníckej šľachty.

Na čele Stolice 10 spišských kopijníkov bol formálne hlavný župan Spišskej župy. On potvrdzoval zvolených vedúcich predstaviteľov kopijníkov, dialo sa to s jeho súhlasom. Niekedy

Obr. 33. Záverečná časť upravených a schválených štatútov z roku 1666.

sa osobne zúčastňoval na kopijníckych generálnych kongregáciách. Napríklad v kongregačných protokoloch je záznam z generálnej kongregácie konanej 19. decembra 1618. Sú v ňom zmienení funkcionári zvolení a potvrdení so súhlasom spišského župana Stanislava Turzu (Thurzo). Podobne na kongregácii dňa 9. októbra vo Spišskom Štvrtku a v ďalších prípadoch.²⁰ Zatiaľ nie je jasné kedy a za akých okolností sa táto podriadenosť a určitá závislosť na hlavnom županovi Spišskej župy ustálila. Predpokladáme, že sa tak mohlo udiť v čase transformovania kráľovských komitátov na stolice so šľachtickou samosprávou. V prípade Spiša je to prelom 13. a 14. storočia. Faktom však ostáva, a je to zakotvené aj v kolektívnom privilegii pre kopijníkov z roku 1243, že v súdnych záležitostiach boli vyňatí z právomoci spišského župana, okrem prípadov krádeže, finančných

¹⁹ Jozef HRADSKÝ: Szepesi „Tíz-lándsások széke“, s. 60 – 64.

²⁰ ŠA LE, SK, Kongregačný protokol č. 1 (1587 – 1646), s. 245, 459: „cum consensu supremi comitis Illust. Domini Stanislaw Thurzo sunt quarum confirmati“.

Obr. 34. Úvodný zápis z knihy Kongregačných protokolov z rokov 1720 – 1729.

sporov a sporov o desiatky.²¹ Čiže už vtedy možno badať náznaky tohto stavu, ktorý v období novoveku nebol spochybňovaný a ako ho potvrdzujú viaceré záznamy v kongregačných protokoloch systematicky vedených v rokoch 1587 až 1803.

V praxi bol hlavným predstaviteľom Stolice 10 spišských kopijníkov priamo volený podžupan (*vicecomes*). Okrem neho bol volený sudca (slúžny, *iudex nobilium*) a notár (*notarius*). Všetci boli volení na 1 rok a potom sa mohli opätovne uchádzať o funkciu. Ten istý človek mohol byť opakovane zvolený aj viac ráz za sebou. Pri správnom vykonávaní funkcie nebola určená kvóta, koľko rokov respektíve koľkokrát môže ten istý človek zastávať tú istú funkciu. Po skončení funkčného obdobia sa mohol uchádzať o tú istú alebo aj inú funkciu.

Nemohol však zastávať viac postov súčasne. Zabezpečilo sa tak rozloženie právomoci medzi viacerých jednotlivcov z radov kopijníkov. Pomerne často sa stávalo, že tá istá osoba sa postupne vystriedala vo viacerých funkciách. Pritom ich vykonávala súvisle aj niekoľko rokov alebo aj s rôznymi dlhými prestávkami. Záviselo to od osobných ambícií a ochoty konkrétnych ľudí uchádzať sa o vedúce funkcie v spoločenstve šľachticov a samozrejme tiež od dostatočnej podpory pri voľbách. Napríklad Tomáš Benčík bol v rokoch 1612 – 1625 notárom a v rokoch 1629 – 1632 podžupanom. Juraj Vitális bol v rokoch 1660 – 1661 sudcom a v rokoch 1662 – 1683 notárom.²² Všeobecne bol post notára funkciou, ktorú jeden človek mohol vykonávať najdlhšie. Preto o nej môžeme hovoriť ako o najstabilnejšej. Pri jej zastávaní sa však vyžadoval istý stupeň vzdelania a organizačné schopnosti na zvládanie prislúchajúcej agendy. Tiež môžeme predpokladať, že bolo jednoduchšie opätovne zvoliť toho istého človeka, ktorý sa už osvedčil a vyznal vo vykonávaní svojich povinností, ako do tej istej funkcie „zaúčať“ niekoho nového.

Okrem týchto troch funkcií boli na kongregáciách menovaní aj prísazní (*iurati*). Ich počet nebol vždy rovnaký. Na začiatku 17. storočia sa ich počet pohyboval okolo 17 – 20,²³ v druhej polovici 17. storočia sa ich počet ustálil na 12 a v 18. storočí ich už menoval hlavný spišský župan.²⁴ Podieľali sa na vykonávaní súdnej právomoci spolu so sudcom.

Všetci vedúci predstavitelia Stolice 10 spišských kopijníkov boli sami príslušníkmi kopijníckej šľachty. Svedčí to nepriamo aj o celkovej vzdelanostnej úrovni prinajmenšom tej časti kopijníckej šľachty, ktorá sa uchádzala o vedúce funkcie.

Najvyšším správnym a súdnym orgánom kopijníckej stolice boli zhromaždenia všetkých šľachticov (zemanov), takzvané generálne kongregácie (*congregatio generalis*). Povinnosť zúčastňovať sa na nich mali všetci kopijníci a aj ich manželky. Ženy o túto výsadu a jedinečnosť v celouhorskom prostredí prišli až v roku 1731, keď im to bolo na generálnej kongregácii konanej v Betlanovciach zakázané.²⁵

Kongregácie sa nekonali vždy na jednom mieste, ale striedavo vo viacerých obciach. Najčastejšie to bolo v Abrahámovciach, Machalovciach, Svätom

²¹ Richard MARSINA ed.: *CDSI 2*, s. 89, č. 131. Pozri Magyar Országos Levéltár Budapest (ďalej MOL) : Diplomatikai Levéltár (ďalej DL), MOL, DL 38875.

²² Jozef HRADSKÝ: Szepesi „Tíz-lándsások széke“, s. 164 a 175.

²³ ŠA LE, SK, Kongregačný protokol č. 1 (1587 – 1646), s. 29, 85, 140, 211 a 238.

²⁴ Ivan CHALUPECKÝ : Prehľad vývoja verejnej správy, s. 129.

²⁵ ŠA LE, SK, Kongregačný protokol č. 11 (1729 – 1741), s. 155 – 164 a *Dejiny Betlanoviec*, s. 98 (autor príslušnej časti Ivan Chalupecký).

Ondreji, Kišovciach, Betlanovciach, v Spišskom Štvrtku, ba niekedy aj v Kežmarku. Posledné dva menované sídelné celky nepatrili medzi kopijnícke obce. Prečo sa niektoré kongregácie konali v Kežmarku, nevieme. Na druhej strane o Spišskom Štvrtku môžeme povedať, že v podstate od začiatku existencie kopijníckej samosprávy v stredoveku sa kongregácie konali práve tam. Pravdepodobným dôvodom bolo to, že vo Spišskom Štvrtku stál v tom čase jediný kostol (od konca 12. storočia) a jeho priestor bol vhodný na rokovania stoličných zhromaždení.

Zvolávanie stoličných kongregácií do Spišského Štvrtku pretrvalo sčasti až do novoveku, i keď vtedy sa už nekonali v takej intenzite. Generálna kongregácia sa tu konala napríklad aj dňa 12. januára 1633,²⁶ a niektoré partikulárne kongregácie ešte aj na začiatku 18. storočia, napríklad *sedes restauratoria* dňa 4. novembra 1704.²⁷ Od roku 1728 sa ako miesto konania kongregácií určili Betlanovce.

Generálne kongregácie sa zvolávali podľa potreby. Prejednávali a schvaľovali sa na nich všetky dôležité náležitosti potrebné na fungovanie samosprávy. Presný program sa neurčoval, veci sa prejednávali podľa toho, ako ich kto pred kongregáciu predložil. Neskôr sa konkrétne veci riešili aj na samostatných zhromaždeniach.²⁸

Okrem generálnej kongregácie sa konávali aj čiastkové alebo inak partikulárne kongregácie (*sedes judiciaria*), na ktorých sa prejednávali súdne spory, *sedes sigillatoria*, na ktorých sa spečatovali a potvrdzovali listiny, *sedes valedictoria*, na ktorých sa rozhodovalo o odstúpení funkcionárov, *sedes restauratoria* alebo *sedes electoria*, na ktorých sa volili stoliční funkcionári. Na niektorých z nich sa obvykle zúčastňovali len dotknuté osoby. Toto delenie však neznamenalo, že každá musela striktné zasadať sama. Bolo bežné, že na generálnych kongregáciách sa riešili aj záležitosti čiastkových kongregácií. V protokoloch je to niekedy aj vyslovene zapísané. Napríklad dňa 31. januára 1629 sa v Spišskom Štvrtku konala *sedes judiciaria simul et sigillatoria*,²⁹ dňa 5. októbra 1633 sa v Spišskom

Štvrtku konala *sedes sigillatoria et electoria*,³⁰ 7. mája 1705 sa v Machalovciach konala generálna kongregácia *seu sedes Judiciari* a podobne.³¹

Pečať

K symbolom samosprávneho územia Stolice 10 spišských kopijníkov patrili erb, vlajka a pečať. Hlavnou erbovou figúrou kopijníkov bol medveď. Predstavoval symbol silného a nebezpečného bojovníka, čím sa poukazovalo na pôvodne vojenskú funkciu stolice. Najdôležitejším atribútom a neoddeliteľnou súčasťou samosprávneho postavenia kopijníckej stolice bola ich spoločná pečať. Slúžila na overovanie a potvrdzovanie písomností, dodávala im právnu záväznosť a slúžila aj na reprezentáciu vo vzťahu k iným subjektom. Erbové znamenie sa využívalo na pečatidle. V stredoveku sa spočiatku na listinách používali súkromné pečate vedúcich predstaviteľov spoločenstva. Neskôr sa objavuje a dlhodobo používa spoločná pečať celej komunity.

Najstaršia doteraz známa spoločná pečať kopijníkov sa nachádza na listine z roku 1409. Je okrúhla s priemerom 36 mm. Na ľaliovej mreži je obrátená turnajová (kolčia) prilba s klenotom, ktorý tvorí vrchná časť kože medveďa s vystretými labami a hlavou prebodnutou kopijou, spodná časť kože tvorí na prilbe prikrývadlá. Vznik pečatidla sa kladie do sedemdesiatych alebo začiatku osemdesiatych rokov 14. storočia. Nepopierateľne vyjadruje vojenský charakter kopijníckeho spoločenstva.³²

Pečate používané v novoveku si zachovali rovnakú erbovú figúru – medveďa, ale v odlišnom vyobrazení. Erbová pečať používaná v tomto období pozostávala z obráteného medveďa na trojvrší, ktorý drží v labách tri klasy (na niektorých vyobrazeniach strom), vpravo sprevádzaný šesťhrotou, neskôr osemhrotou hviezdou.³³ Zmena vzhľadu pečate možno súvisela so zmenou alebo zmenšením vojenského významu a pôvodnej sily kopijníckych ozbrojencov vo vojsku. Menil sa spôsob

²⁶ ŠA LE, SK, Kongregačný protokol č. 2 (1646 – 1661), s. 479.

²⁷ *Tamže*, č. 8 (1704 – 1713), s. 1.

²⁸ Ivan CHALUPECKÝ: Prehľad vývoja verejnej správy, s. 129.

²⁹ ŠA LE, SK, Kongregačný protokol č. 1 (1587 – 1646), s. 442.

³⁰ *Tamže*, s. 490.

³¹ *Tamže*, SK, Kongregačný protokol č. 8 (1704 – 1713), s. 41.

³² František ŽIFČÁK: Neznáma kopijnícka pečať zo stredoveku, in: *Acta musaei Scepusiensis* 2007, ed.: Mária Novotná. Levoča 2007, s. 99 – 102.

³³ Jozef HRADSKÝ: *Szepesi „Tíz-lándsások széke“*, 1895, s. 42 a František ŽIFČÁK: Neznáma kopijnícka pečať zo stredoveku, s. 100.

Obr. 35. Stvárnenie erbu Provincie 10 spišských kopijníkov: a) roky 1641 – 1752, b) roky 1753 – 1802, c) roky 1662 – 1682, d) maľovaný erb stolice z prvej polovice 19. storočia.

a taktika boja, nastúpili nové zbrane, používanie pušného prachu a podobne. Stredoveký ťažkoodevec s kopijou stratil svoj význam. Možno aj z tohto dôvodu sa u kopijníkov pristúpilo k zmene zobrazenia v pečatnom poli, avšak medveď ako prestížny symbol spoločenstva sa zachoval.

Ani v novoveku sa však nepoužívalo po celý čas jedno pečatidlo, i keď zobrazenie figúry v pečatnom poli bolo približne rovnaké. Od roku 1608 sa používalo nové typárium s priemerom 30 mm. Bolo väčšie ako predošlé, ktoré bolo pred

zhromaždením na generálnej kongregácii zničené, aby nedošlo k jeho zneužitiu. V rámci zobrazenia nadväzuje na predošlé pečatidlo. Hlavnú figúru v štíte tvoril medveď vyrastajúci z trojvršia držiaci v labách 3 klasy, sprevádzaný šesťhrotou hviezdou. Nad štítom boli písmená S a N a po bokoch D a L, ktoré vyjadrovali názov stolice *Sedes nobilium decem lanceatorum*. Kruhopic pečate znel SIG(illum) . SEDIS . SUPERIOR(is) SCEPUS(iensis). DEC(em). LANCEATORUM a z oboch strán bol ohraničený perlovcom. V roku 1625 dostali kopijníci od panovníka Ferdinanda II. Habsburského privilegium pečatenia červeným voskom.

V roku 1753 odovzdal spišský župan Mikuláš Čáki (Csáky) kopijníkom nové pečatidlo, keď ho v Rožňave navštívili ich vyslanci. Jeho priemer

bol 32 mm a kompozícia figúr sa zhodovala s pečatidlom z roku 1608. Kruhový bol tiež rovnaký, len jeho začiatok a koniec bol oddelený hviezdíčkou na rozdiel od predchádzajúcej dvojbodky. V písmenách vyjadrujúcich názov spoločenstva došlo k zmene. Písmeno N bolo nahradené písmenom M a písmená D a L si vymenili pozície. Názov znel *Sedes minor decem lanceatorum*. Perlovec z vonkajšej strany bol nahradený vencom.

Táto pečať sa používala až do splynutia so Spišskou župou. Pri tom došlo k zmene stoličnej pečate, keď erb Stolice 10 spišských kopijníkov bol umiestnený do stredu erbu Spišskej župy. Návrh v roku 1803 vypracoval levočský maliar Ján Jakub Müller a v tom istom roku bolo nové pečatidlo vyrobené. Tu došlo k zmene, keď šesťhrotá hviezda bola nahradená osemhrotou. Na základe kolorovaného návrhu je popis erbu (podľa F. Žifčáka) nasledovný:

„na striebornom gotickom, respektíve polokrúhlom štíte zo zeleného trojvršia vyskakujúci obrátený medveď držiaci v predných labách tri zlaté klasy sprevádzaný v pravom rohu osemhrotou zlatou hviezdou.“³⁴

Archív

Stolica si viedla a starala sa o vlastný archív. Spočiatku bol počet písomností pomerne malý a tvorili ho privilegialne listiny a ich potvrdenia. Uchovával ho u seba vedúci predstaviteľ kopijníckej samosprávy. V rámci sledovaného obdobia môžeme tvrdiť, že archív dôležitých listín sa uschovával u hlavného predstaveného stolice, to jest podžupana (*vicecomes*), prípadne notára. Bol uložený v schránke (truhlici) zhotovenej na tento účel. Listiny, respektíve jednotky v archíve boli číslované a ich číslovanie sa zachovalo do dnešných dní. Pri formálnom odovzdávaní funkcie podžupana dochádzalo aj k odovzdávaní stoličného archívu. Udialo sa tak napríklad na kongregácii v Spišskom Štvrtku dňa 17. decembra 1620. Končiaci podžupan Eliáš Tretí (*Treczy*) odovzdal novozvolenému podžupanovi Ctislavovi zo Svätého Ondreja listiny v počte 10 kusov (bez bližšieho konkretizovania) spolu s pečaťou.³⁵

Obr. 36. Kongregačné protokoly z rokov 1770 – 1802.

V neskorších rokoch počet písomností narastal, ako to dokladajú súpisy z rokov 1646 a 1675.³⁶ Pri podobnom akte odovzdávania funkcie v roku 1695 bol vyhotovený nový súpis. Podľa neho evidoval archív stolice 23 číselných jednotiek. Niektoré predstavovali iba jednotliviny, iné celé súbory písomností. Súpis bol vytvorený z toho dôvodu, že Andrej Budaházi odovzdával vedúcu funkciu a všetky k tomu prislúchajúce náležitosti novozvolenému podžupanovi Krištofovi Hrhovskému (Görgey/Harhovský).

Pod číslom 1 bola evidovaná privilegialna listina Bela IV. z roku 1243. Je pri nej pripísaná poznámka, že listine v tom čase už chýbala pečať,

³⁴ František ŽIFČÁK: Pečate Stolice X spišských kopijníkov, in: *Pečate a ich používatelia*, ed.: Júlia Ragačová. Bratislava 2007, s. 88 – 96. Pozri tu aj detailnejšie ohľadom výsledkov výskumu kopijníckych pečatí.

³⁵ ŠA LE, SK, Kongregačný protokol č. 1 (1587 – 1646), s. 272.

³⁶ *Tamže*, č. 2 (1646 – 1661), s. 426 a *tamže*, č. 3 (1662 – 1681), s. 281. V súpise z roku 1675 je poznámka, že privilegialna listina z roku 1243 je už bez pečate, pričom v stručnejšom súpise z roku 1646 sa to vôbec nespomína. Je pravdepodobné, že k jej strate respektíve zničeniu došlo práve medzi rokmi 1646 – 1675.

ktorou bola pôvodne opatrená. Signatúra „N¹⁰¹“ napísaná červeným atramentom je aj dnes na originále listiny³⁷ čitateľná. Pod číslom 2 je confirmácia privilégia kráľom Karolom Róbertom z roku 1314 a číslo 3 je jeho predošlé potvrdenie z roku 1312. Číslo 4 je confirmácia kráľa Vladislava z roku 1511, čísla 5 – 8 sú hodnoverné odpisy privilegálnej listiny z rokov 1351, 1323, 1511 a 1552. Všetky sú písané na pergamene. Nasleduje tranzumpt privilégia vyhotovený Spišskou Kapitulou z roku 1584 (č. 9), koroborácia listiny kráľovnej Márie z roku 1385 (č. 10), nariadenie kráľa Ludovíta v súdnej záležitosti (č. 11), súbor listov *litterae misiles*, ktoré informujú o vnútorných záležitostiach stolice a týkajú sa tiež rôznych miest a záležitostí stolice v počte 63 kusov (č. 12), ďalší fascikel *litterae misiles* v počte 21 kusov (č. 13), potvrdenia o splatení finančných pohľadávok (kvitancie) z rokov 1662 – 1690 v počte 47 kusov (č. 14), kvitancie z rokov 1660 – 1673 v počte 17 kusov (č. 15), ďalší súbor kvitancií v počte 16 kusov (č. 16), fragmenty starých protokolov (č. 17), 4 písomnosti týkajúce sa niekdajšieho Spišského župana Krištofa Turza (č. 18), písomnosť týkajúca sa Spišskej Kapituly (č. 19), kvitancie z rokov 1691, 1692, 1693 a 1694 v počte 50 kusov (č. 20). Pod číslom 21 sú evidované kongregačné protokoly v troch zväzkoch. Prvý za roky 1587 – 1646, druhý 1646 – 1662 a tretí vedený od roku 1662. Nasleduje listina palatína Filipa (č. 22) a pod číslom 23 sa nachádzajú rôzne fragmenty súdnej povahy pochádzajúce z rokov 1672 – 1695.³⁸

Zoradenie a číslovanie archívu svedčí o usporiadaní písomností podľa dôležitosti a vecnej povahy. Na prvých priečkach archívu sa prirodzene nachádzajú privilegálne listiny a ich neskoršie potvrdenia. Vráťane prvého privilégia z roku 1243 vystaveného kráľom Belom IV. Po ňom nasledujú všetky ostatné confirmácie. Potvrďuje to ich hodnotu a to, že kopijníci im venovali dostatočnú pozornosť a ochranu. S rozširovaním agendy prirodzene narastal aj počet písomností, ktoré bolo treba vydávať, ale aj uchovávať. Tak dochádza aj k zväčšovaniu archívu, čo môžeme pozorovať v priebehu rokov. Kongregačné protokoly sa viedli v rokoch 1587 až 1803 a v archíve majú svoj ustálený sled a číslovanie.

Kopijníci mali celkovo svoje písomnosti presne evidované a boli odovzdávané z generácie na

generáciu počas niekoľkých storočí. Archív bol počas zrušenia stolice v dôsledku reforiem Jozefa II. v rokoch 1786 – 1790 začlenený do archívu Spišskej župy. Po splynutí stolice so Spišskou župou v roku 1803 bol odovzdaný do opatery Spišskej Kapituly spolu s pečaťou.³⁹

Stoličný dom

V roku 1728 si stolica ako sídlo a miesto konania stoličných kongregácií určila Betlanovce. Spočiatku sa to nedodržiavalo, preto sa nariadenie o sídle viackrát zopakovalo. Nakoniec sa tak po období, kedy sa kongregácie konali striedavo v rôznych obciach spoločenstva (najčastejšie Hôrke, Svätom Ondreji, Machalovciach, Kišovciach, Abrahámovciach, predtým stabilnejšie vo Spišskom Štvrtku) ako hlavné sídlo ustálili Betlanovce. Tu sa vybudoval zo spoločných prostriedkov aj stoličný dom, ktorý bol zároveň jediným nehnuteľným majetkom stolice. Svojmu účelu slúžil od roku 1769/1770 do roku 1803. Teda ani nie 30 rokov, ak berieme do úvahy jeho nevyužívanie v čase zrušenia stolice v rokoch 1786 – 1790.

Rozhodnutie o stavbe v Betlanovciach nepadlo ihneď. Najprv sa uvažovalo o stavbe v Kišovciach. Generálna kongregácia 22. novembra 1765 poverila hospodárskeho správcu Štiavnického opátstva, jezuitu Gabriela Kendrayho, aby vyhládol vhodný pozemok. Ten sa však v Kišovciach nenašiel a tak rozhodnutie padlo predsalen na Betlanovce. Rozpočet schválili na generálnej kongregácii 8. októbra 1766. O stavbe sa definitívne rozhodlo na stoličnom zhromaždení 9. septembra. 1767 za prítomnosti hlavného župana Jána Čákiho (Csáky). Dohodlo sa, že pre potreby stolice sa vybuduje administratívna budova s úradnou sieňou, väzením a sklodom. Vymeranie pozemku, ktorý poskytol Peter Fajgel, sa uskutočnilo 15. júna 1768 a budovaním stavby bol poverený Gabriel Kendray. Ten však vzhľadom na svoje povinnosti nemohol stavbu uskutočniť. Preto boli 4. septembra kopijníckym plénom poverení zariadiť vykonanie stavby podžupan Ján Matiašovský, slúžny Ján Horvát a Karol Grubiczy. V roku 1769 bol stoličný dom dokončený. Je situovaný v centre obce v susedstve Kostola svätých Kozmu a Damiána. Samotný objekt bol postavený z lomového kameňa spájaného vápennou maltou,

³⁷ Listina je uložená v Maďarskom krajinskom archíve v Budapešti pod signatúrou DL 38875.

³⁸ ŠA LE, SK, Kongregačný protokol č. 4 (1681 – 1697), s. 566 – 569.

³⁹ Jozef HRADSKÝ: *Szepesi „Tíz-lándsások széke“*, s. 217.

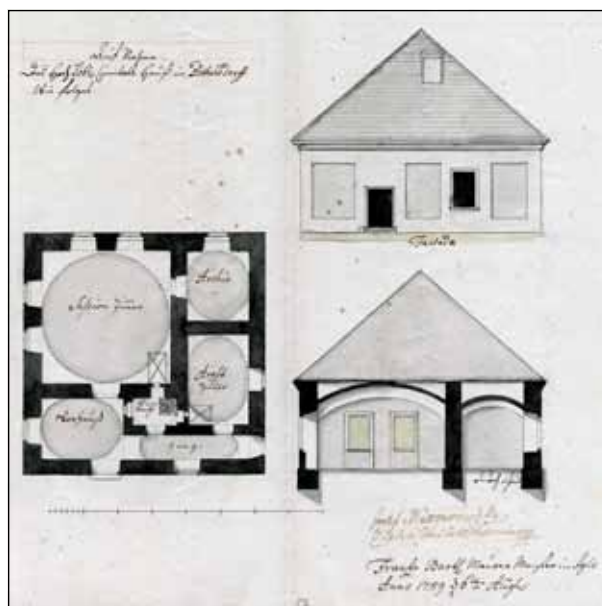
mal štvorcový pôdorys so zaoblenými nárožiami. Bol to jednopodlažný nepodpivničený objekt. V severnej časti bola zasadačka so vstupom zvonku a k nej priľahlá kancelária. Zasadačka bola osvetlená tromi veľkými oknami na severnej a západnej strane, kancelária jedným oknom na severnej strane. Miestnosti boli zaklenuté tehlovou plackovou klenbou. V južnej časti boli dve samostatné miestnosti spojené chodbou, ktorou sa dalo dostať aj na povalu a nachádzal sa tu vstup zvonka. V strede sa nachádzal kozub s komínom vykurojúci príslušné miestnosti. Na oknách a na vstupoch boli kamenné ostenia. Strecha bola šindľová. Južná a severná časť pôvodne neboli vnútorne prepojené.

Počas platnosti nariadení Jozefa II. bol stoličný dom nepotrebný a padlo rozhodnutie predať ho. Stavba však nebola v dobrom stave a neprináležal jej ani žiadny pozemok. Vyvolávacia cena bola určená na 800 zlatých, ale na dražbách 20. apríla a 7. októbra 1789 nebol nikto ochotný túto sumu zaplatiť. Po zameraní a ocenení budovy bola vzhľadom na jej nevyhovujúci stav určená cena na 200 zlatých. Začiatkom roku 1790 boli reformy Jozefa II. zrušené a došlo k obnoveniu kopijníckej stolice. V dôsledku toho sa od predaja domu upustilo.

Tento stav však netrval dlho. Po zániku kopijníckej stolice v roku 1803 slúžil objekt rôznym účelom. Krátky čas v ňom býval okresný ránhojič, potom bol na verejnej dražbe predaný. Neskôr údajne slúžil ako väzenie a sklad, k čomu bol stavebne upravený. Postupne však chátral. V súčasnosti z neho ostalo iba murované torzo bez strechy, ktorá sa zrútila pod náporom snehu v roku 1962. Kopijnícky dom i dnes naďalej pustne.⁴⁰

V nepokojných časoch

Obdobie od roku 1526 do začiatku 18. storočia bolo poznamenané mnohými vojenskými konfliktami. Okrem bojov proti vonkajšiemu nepriateľovi – osmanským Turkom, bolo Uhorsko zamestnané aj spormi medzi kráľom a magnátmi, ako i magnátmi a im naklonenou familiaritou medzi sebou navzájom. Všetky konflikty boli ideovo prezentované najmä konfesijné, ako zápas za slobodu vierovyznania a podfarbené patriotickou rétorikou zápasu za uhorskú vlasť

Obr. 37. Plán na výstavbu župného domu Stolice spišských kopijníkov v Betlanovciach.

Obr. 38. Súčasný stav župného domu so symbolom kopijníkov.

Obr. 39. Letecký pohľad na Betlanovce. Šípkou je označený župný dom kopijníkov v Betlanovciach.

⁴⁰ *Dejiny Betlanoviec*, s. 99 – 104 (autor príslušnej časti Ivan Chalupecký) a Alica CHOVANCOVÁ: Stoličný dom v Betlanovciach, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 11, ed.: Ivan Chalupecký. Levoča 2003, s. 161 – 166.

a stavovské slobody. Vyústilo to do viacerých povstaní šľachty proti Habsburgovcom v 17. a na začiatku 18. storočia všeobecne nazývanými stavovské povstania.

Konfesionálny konflikt neobišiel ani obyvatelov kopijníckych dedín. Situácia v nich korešpondovala s celkovým stavom konfesionálnej príslušnosti na Spiši. K protestantom sa postupne pridávalo čoraz viac obyvateľov. Novej viere bol naklonený aj najvplyvnejší spišský šľachtický rod Turzovcov.⁴¹ Dochádzalo k zaberaniu kostolov protestantmi a oslabovaniu vplyvu katolíkov. V určitom období bol takmer celý Spiš protestantský. S nástupom rekatolizácie a aktuálnou politickou situáciou v 17. storočí sa menil aj pomer katolíkov a protestantov v kopijníckych obciach. Podľa kanonickej vizitácie z roku 1700 vyzeralo konfesionálne zloženie niektorých z nich nasledovne: v Betlanovciach bolo 166 katolíkov a 78 protestantov, v Levkovciach bolo 52 katolíkov a 17 protestantov, v Abrahámovciach a Pikovciach bolo spolu 51 katolíkov a 55 protestantov, vo Svätom Ondreji bolo 149 katolíkov a 65 protestantov, v Gánovciach, Filiciach a Hozelci bolo spolu 104 katolíkov a 205 protestantov, v Hadušovciach bolo 88 katolíkov a 10 protestantov, v Machalovciach bolo 82 katolíkov a 22 protestantov a v Čenčiciach bolo 60 katolíkov a 7 protestantov.⁴²

Nepokoje a zápas o moc sa vždy bytostne dotýkali obyvateľstva, ktoré muselo znášať rôzne povinnosti a s tým spojené daňové zaťaženia. Týkalo sa to aj kopijníckej šľachty a ich poddaných. Pri vyhlásení *insurekcie*⁴³ sa museli buď osobne alebo zvýšenými výdavkami podieľať na organizovaní obrany. Napríklad v roku 1653 poskytli kopijníci do insurekčného vojska 243 ozbrojencov, z toho bolo 84 šľachticov a 159 z radov ich poddaných. Stolica ako celok mala určené povinné dodávky naturálií pre cisárske vojsko. Na generálnych kongregáciách sa následne urobilo prerozdelenie podľa jednotlivých obcí. Napríklad v roku 1680 to bolo 51 meríc obilia, 11 vozov sena a 11 vozov

slamy. V roku 1681 to bolo 60 meríc obilia a 13 vozov sena. Taktiež sa medzi obce delil aj stanovený počet ozbrojencov, ktorí mali byť vyslaní do kráľovského vojska. V roku 1702 to bolo 25 vojakov z radov kopijníkov z celkového počtu 127 určených pre Spišskú župu. Stolica to rozdelila medzi 5 obcí (Betlanovce, Hadušovce, Čenčice, Machalovce a Kišovce), ktoré dodali po 5 vojakoch. Plnenie povinností a vernosť si však nevyžadoval len panovník, ale aj vodcovia povstalcov.⁴⁴

Aj z tohto dôvodu v nepokojných časoch stavovských povstaní nevystupovali príslušníci kopijníckej šľachty vždy jednotne. Ani jednotlivé rodiny v rámci jednej obce nemuseli mať rovnaký postoj k stavovským povstaniam, ba dokonca na opačných stranách mohli stáť aj príslušníci jednej rodiny. Po potlačení povstaní a upevnení panovníckej moci upadali šľachtici bojujúci proti kráľovi do nemilosti a ich majetok bol skonfiškovaný štátom. Obvykle ho však neskôr dostali späť. V Betlanovciach tak po potlačení povstania Františka II. Rákociho (Rákoczy) prišli o majetok príslušníci významnej rodiny Fajgelovcov, ktorí sa zúčastnili povstania. Bol to nebohý Izák Fajgel so synmi Františkom a Jánom. K ďalším patrila Anna Matiašovská, vdova po Jóbovi Hrhovskom (Görgey), ktorá stratila murovanú jednopodlažnú kúriu alebo synovia Adama Sentivániho (Szentiványi), Ján a Žigmund, ktorí prišli o dvojpodlažnú kúriu s hospodárskymi budovami, rybníkom, mlynom a pivovarom. V prípade potomkov nebohého Ladislava Radyho sa prejavilo posudzovanie konkrétnych osôb, ich činov a osobná účasť na povstaní. Kým jeden syn Adam kvôli aktívnej účasti prišiel o majetok, jeho bratovi Ladislavovi a 4 sestrám bol ponechaný. Ján a František Fajgelovci a aj niektorí ďalší šľachtici dostali v roku 1721 svoje majetky späť.⁴⁵

Počas povstania Františka II. Rákociho v rokoch 1703 – 1711 zahynulo 18 príslušníkov kopijníckych rodín z celkového počtu 44 príslušníkov šľachty zo Spiša.⁴⁶

⁴¹ *Dejiny Betlanoviec*, s. 92 (autor príslušnej časti František Žifčák).

⁴² Jozef HRADSKÝ: *Additamenta*, s. 207, 211 a 217 – 223.

⁴³ *Insurekcia* – v uhorskom brannom systéme za feudalizmu to bola branná pohotovosť, spravidla povinnosť šľachty mobilizovať a brániť krajinu. Obvykle ju vyhlasoval panovník a podľa miery ohrozenia sa rozlišovala celokrajinská (*generalis*) alebo oblasťná (*particularis*). Podľa ustanovenia *Zlatej buly* Ondreja II. z roku 1222 sa táto povinnosť nevzťahovala na výpravy mimo hraníc Uhorska. Tento systém pretrvával aj po vzniku stálej armády a právne bol zrušený až v roku 1868 po zavedení všeobecnej brannej povinnosti.

⁴⁴ *Dejiny Betlanoviec*, s. 78 – 79 (autor príslušnej časti František Žifčák).

⁴⁵ *Tamže*, s. 95 – 96 (autor príslušnej časti Ivan Chalupecký.)

⁴⁶ František ŽIFČÁK: *Spišská šľachta vo svetle súpisov*, s. 564.

Zánik stolice

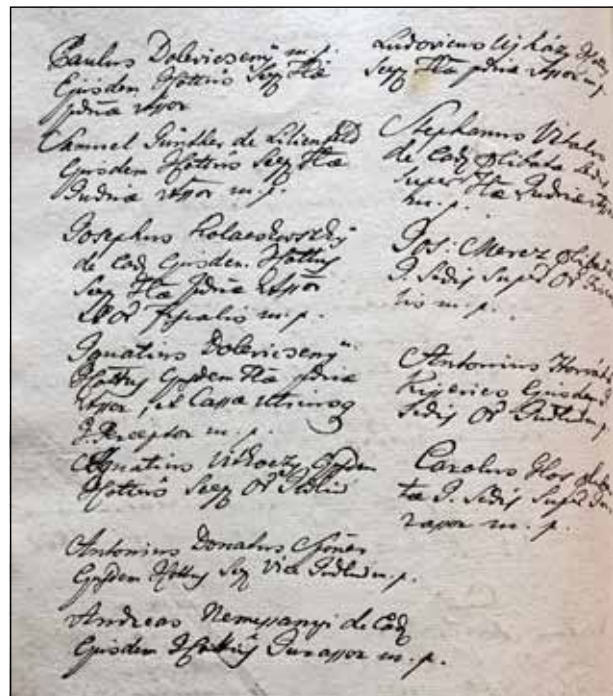
Čo sa týka právneho postavenie kopijníkov, patrili medzi drobnú šľachtu. Avšak z majetkového hľadiska väčšina postupne spadla na úroveň sedliakov a nevlastnili rozsiahlejšie majetky.

K zlúčeniu Stolice 10 spišských kopijníkov a Spišskej župy došlo na základe žiadosti kopijníkov. Súviselo to s upadajúcim významom starých výsad v modernej dobe a zvyšujúcimi sa nákladmi na prevádzku úradníckeho aparátu, na ktorý mali čoraz chudobnejší šľachtici stále menej finančných prostriedkov. Na zlúčení sa dohodli po predchádzajúcom vyjednávaní na kongregácii konanej v Levoči 25. septembra 1802. Vo vyhotovenej zmluve sa upravili všetky potrebné náležitosti a bola podpísaná čelnými predstaviteľmi oboch stolíc. Posledná samostatná kongregácia kopijníkov sa konala 10. januára 1803.⁴⁷ Splynutie dvoch samosprávnych celkov, ktoré vedľa seba fungovali po niekoľko storočí, ukončilo existenciu Stolice 10 spišských kopijníkov a prispelo k sceleniu zložitej správy Spišskej župy. Ako pamiatka na Malú župu ostal erb kopijníckej stolice umiestnený v srdci erbu Spišskej župy.

Samosprávna jednotka Stolica 10 spišských kopijníkov bola významným celkom a spoločenskotvorným činiteľom na území Spiša. V rámci Uhorska patrila k unikátnym javom a svoje samosprávne postavenie si príslušníci kopijníckej šľachty dlhodobo udržali. K jej zániku okrem zmenených spoločenských podmienok prispeli aj čoraz viac sa zhoršujúce majetkové pomery kopijníckej šľachty.

Obr. 40. Zápiscnica o zlúčení Provincie spišských kopijníkov s Veľkou Spišskou župou.

⁴⁷ Jozef HRADSKÝ: Szepesi „Tíz-lándások széke“, s. 215 – 220 a Ivan CHALUPECKÝ: Prehľad vývoja verejnej správy, 1963, s. 130.